

NIETZSCHE

TÚL AZ ERKÖLCS VILÁGÁN...

(JENSEITS VON GUT UND BÖSE)

HENRI LICHTENBERGER BEVEZETÉSÉVEL

FORDÍTOTTA: VÁLYI BÓDOG

TARTALOM

A FORDÍTÓ ELŐSZAVA.

**BEVEZETÉS.
NIETZSCHE.**

**NIETZSCHE:
TÚL AZ ERKÖLCS VILÁGÁN...**

ELŐSZÓ.

I. RÉSZ. A FILOZÓFUSOK ELŐÍTÉLETEI.

II. RÉSZ. A SZABAD SZELLEM.

III. RÉSZ. A VALLÁSOS SZELLEM.

IV. RÉSZ. MONDÁSOK ÉS APRÓ JÁTÉKOK.

V. RÉSZ. AZ ERKÖLCS TERMÉSZETRAJZA.

VI. RÉSZ. MI TUDÓSOK...

VII. RÉSZ. ERÉNYEINK.

VIII. RÉSZ. NÉP ÉS HAZA.

IX. RÉSZ. A MI ELŐKELŐ...

JEGYZET.

A FORDÍTÓ ELŐSZAVA.

Nietzsche tudtommal most először jelenik meg magyarul. Mindenesetre meglepő, hogy eddig nem akadt nálunk fordítója, holott másfél évtized óta egész Európa filozófiai érdeklődése övezi alakját, s Magyarországon is immár nagy kör fordul feléje a megismerés vágyával. Hogy művei közül ép a »Jenseits von Gut und Böse«-t (e cím szóról-szóra való magyar fordítása nyelvi abszurdum volna) adjuk mintegy első ízeltőül, - Nietzsche magyar ismerőinek biztonnal nem kell magyaráznom. A filozófus legérettebb korszakából való ez a munka (1886-ban jelent meg először), s talán a legmélyebb bepillantást engedi Nietzsche gondolatvilágába, bár kétségtelen, hogy egymagában nem pótolhatja Nietzsche többi főműveit.

A fordításnak természetesen meg kellett elégednie a gondolatok lehetőleg világos visszaadásával, ami nem könnyű feladat, tekintve hogy Nietzsche gondolatait gyakorta szándékos homály fátyolozza be, és le kellett mondania Nietzsche stílusbeli allűrjeinek átültetéséről. Ez allűrök egy hatalmasan zengő költői nyelvet takarnak, amellyel versenyezni a fordítónak szinte képtelenség, pláne olyan nyelven, melynek filozófiai kifejező készsége az összes kultúrnyelvek közt legfejletlenebb. Ne is keresse senki ebben a fordításban a stilista Nietzschét, de törekedjék megelégedni a filozófussal, jóllehet Nietzsche egyéniségének talán legnagyobb varázsa az, amiről le kell mondania! A magyarnál filozófiai kifejezések dolgában hasonlíthatatlanul fejlettebb francia nyelven se sikerült Nietzsche sajátos, óriási nyelvbeli intuiciót követelő stílusát megközelíteni, s ez szolgáljon mentségül a magyar fordítónak azok előtt, akik a nietzschei gondolatokat magyarul is nietzschei köntösben szeretnék látni.

A »Jenseits von Gut und Böse«-t itt nem adjuk teljes alakjában. Egy sereg aforizmának a kiadó megszabta terjedeleme okából el kellett maradnia, ám anélkül, hogy Nietzsche gondolatait csak a legkisebb mértékben is megcsonkítottuk volna, amit bárki jó lélekkel vakmerő merényletnek minősíthetne. Főleg a negyedik rész rövidke mondásait rostáltuk meg erősen. Ennek megfelelően az aforizmak számozása változott, de zárjelben az eredeti sorrendet is föltüntettük.

Bevezetésül a Nietzsche-irodalom egyik legkiválóbb képviselőjének, a francia Henri *Lichtenberger*nek azt az essay-jét választottuk, mely a francia Nietzsche-szemelvények Alcan-féle kiadásában 1899-ben jelent meg először. (Néhány jelentéktelen rövidítést és módosítást az a körülmény tett szükségessé, hogy Lichtenberger tanulmánya még Nietzsche halála előtt íródott.) Hogy előnyt adtunk egy idegen bevezetésnek, s nem a magunk gondolatait Nietzsche-ről vittük a magyar közönség elé, abban több a belátás, mint a szerénység. Nietzschéről annyi zavaros íródott össze, hogy a közönség joggal fogadna bizalmatlanul minden új Nietzsche-magyarozatot az első magyar fordítás előtt, ahol mindenkifölött Nietzsche egyéniségének hű tükrét keresi. *Lichtenberger*, a nancy-i egyetem volt professzora, ki most a párisi Sorbonne-on tanít, fényesen oldotta meg ezt a föladatot. Bevezetése mesteri rajza Nietzsche szellemi fejlődésének, s a német Nietzsche-irodalomban hiába keresnök méltó párját ekkora terjedelemben. Aki bővebb felvilágosítást keres a filozófus életéről és műveiről, annak a fordítás végén irodalmi útmutató áll rendelkezésére.

Berlin, 1907 április havában.

A fordító.

BEVEZETÉS. NIETZSCHE.

ÍRTA:
HENRI LICHTENBERGER,
A PÁRISI EGYETEM TANÁRA.

Aki Nietzsche filozófiáját érteni és élvezni akarja, ne kutassa mindjárt általános tudományos vagy társadalmi értékét, hanem tekintse előbb alkotója vallomásának, intim naplójának. Hogy Nietzsche új vallás és új kultúra megalapítója-e vagy csak a rombolás meddő munkáját végezte, aki mindent, amin eddig az emberek hite csüngött, ízzé-porrá tört; hogy egy reményektől terhes jövő prófétájának kell-e tekinteni, vagy ellenkezőleg egy hanyatlásnak indult művelődési korszak kései hajtásának, akinek erkölcsi hatása inkább romboló, semmint áldásos: - mindezek fontos kérdések, miknek jelentőségét semmiesetre sem titkolom, de amiket itt nem akarok fejtegetni. Azt hiszem, Nietzscheben az ember, az egyéniség, a költő kiválóbb mint a filozófus, s mint valamely logikailag bevezetett tanrendszer alkotója. S valamint szeretni lehet Pascalt, s olvasni az ő Gondolatait, anélkül hogy osztanók nézeteit s apologiáját a kereszténység érdekében, ép úgy teljes fogékonyságot lehet tanusítani Nietzsche mivoltának erkölcsi előkelősége és »Zarathustra« egész lírai szépsége iránt, anélkül hogy minden gondolatát elfogadják, s pártját fogják az »immoralisták«-nak és az »arisztokratikus radikalizmus«-nak. Nem is akarok a következő sorokban egyebet, mint megrajzolni nagy vonásaiban Nietzsche egyéniségét és fejlődését; röviden el fogom beszélni az ő külső és belső életének történetét, meg fogok emlékezni azokról a mindig veszélyes szellemi kalandokról, amikre az igazságnak e vakmerő keresője a maga szenvedélyes őszinteségében vállalkozott, s végül érinteni fogom az egymásra következő szakaszokat Nietzsche megható sorsában, melynek megrázó tragikuma a filozófus bensejének láthatatlan titka maradt, míg komor befejezést nem nyert ama sötét katasztrófával, mely »Zarathustra estéje«-kép egy Weimar közelében fekvő csöndes villában játszódott le.

I.

Nietzsche ifjúsága békés, legkevésbé sem változatos; 1844. október 15-én Röchenben (Lützen közelében) született. Atyját, ki protestáns lelkész volt, már 5 éves korában elvesztette. Anyja szeretettel és gondnal nevelte. A család 1850-ben Naumburgba költözött s a gyermek itt részesült az első oktatásban. Majd a Naumburg melletti Schulpfortán tanult, ahol 6 évig (1858-1864) tartózkodott. Az érettségi vizsgálat után a bonni, majd a lipcsei egyetemre került, classica philológiát tanulva; önkéntesi évében egy lovaglás közben történt szerencsétlenség soká betegágyhoz kötötte. - Visszatért Lipcsébe, hogy a doktori vizsgára készüljön, de 1869 februárjában, még mielőtt azt letehetné volna, a baseli egyetem meghívta tanárának. Tíz esztendőn át élte itt a német tudós békés, munkás életét; egyetemi előadásain kívül a baseli pedagógiumban is tanított, s szenvedéllyel feküdt neki első irodalmi és filozófiai műveinek. A szünidőkben szeretett kirándulni a berni hegyekbe, vagy a felső-olaszországi tavakhoz. Az egyetlen külső esemény, mely őt ebből a békés életmódból kiszakította, az 1870-71-iki háború volt, melyben mint önkéntes betegápoló vett részt. Ám súlyosan megbetegedvén, mihamar kénytelen volt visszatérni, hogy magamagát ápolja. Gyomor- és főfájása, mely ekkor kezdő-

dött s nemsokára mind hevesebb lett, míg végül is 1879-ben le kellett mondania a tanárságról, valószínűleg erre a betegségre vezethető vissza.

Nietzsche jelleme tökéletes összhangban áll e csöndes életmóddal. Korántsem voltak forradalmi hajlamai. Gyermekkorától komoly, szelíd, korán önmagába mélyedt természetnek mutatkozott, mély vallásos alaphangulattal, föltétlen becsületességgel, korai érzékenységgel és igen erős akarattal, veleszületett arisztokratikus ízléssel és minden szép szeretetével; ösztönszerűen undorodott mindentől, ami akár fizikai, akár erkölcsi szempontból közönséges. Minthogy családjában aránylag jómódban volt, sohasem kellett küzdenie a létért, sőt teljesen szabadon fejlődhetett s követhette ízlését és ösztöneit. Első gyermekkorát az apa korai halála következtében a bánat fátyolozza be; ifjúsága azonban egészében boldog volt, gazdag kicsiny örömeiben és nagy fájdalmak nélkül való. Lényé nem engedte, hogy elhagyva magamagát változatos kapcsolatot keressen a külvilággal, mely nem egy tekintetben sértette könyörtelen tisztaságérzetét; bizalmas visszavonultságban élt anyjával, nővéreivel és néhány kiválasztott barátjával, s e kis körrel boldogan osztotta meg lelkének gazdag szerelmi kincsét. Ő is benső szeretetben, mindenekfölött női gyöngédségben részesült, melyet lelke oly mélyen áhított. Hozzá tartozói közül senki se gondolt arra, hogy megzavarja őt benső fejlődésében. Teljes szabadságában állott, hogy »én«-jét úgy művelje, ahogy tudja, hogy tetszése szerint engedjen korán ébredt zenei és költői hajlamainak, s évről-évre kielégítse tudásszomját, »egyetemes műveltség«-re vágyakozását, mely leghatalmasabb szenvedélye volt. Nietzsche élete így tökéletes összhangban áll ösztöneivel. Életfolyását hajlamai irányítják; küzdés nélkül korán biztos állásba jut. Benső meghasonlásban se szenvedett, s nem ment keresztül szellemi és érzelmi válságokon. Épp oly kevésbé »elfajult« és idegbeteg, mint forradalmi. Ellenkezőleg - bármiképp ellene szól is a látszat - alapjában nagyon egészséges alkatúnak szabad őt tekinteni. Fizikai szempontból majdnem bizonyosan, mert Nietzsche családjában szabályszerűen kimutatható a hosszúéletűség; csupán egyszer kellett őt látni, - még az örület éveiben is - s erős a benyomásunk, hogy ez a magastermetű, erős izomzatú férfi nem lehetett gyöngélgő és »elfajult«, aki pusztulásra és örületre született. Szervezete eredetileg erős és egészséges volt s pusztán külső okok - véletlen betegség, vagy rossz higiénia - teheték végül tönkre. Nietzsche lelki mivolta is gazdag, változatos, finomult, de semmiképp sem rendellenes. Szelleme és érzése gazdag, akarata erős és szenvedélyes, költő és gondolkodó, zenész és tudós egyszerre. Amellett egyénisége teljes mértékben egységes. Semmi nyoma nála az »öszönök anarchiájá«-nak, mely az elfajulás legjellegzetesb tünetei közé tartozik. Az évek multával természetesen ő is változik. Ifjúságában lassanként elveszíti keresztény hitét, utóbb »nevelői«-től, Schopenhauer- és Wagnertől is elszakad. Ám e fordulatok, ha nem is fájdalom, de meghasonlás nélkül ama könyörtelen szükségszerűséggel következnek be, mely egész egyénisége fölött uralkodik. Értelme és szíve meg művészösztöne sohasem vonzzák őt ellentétes irányba, mint például Heinét; benső élete, melynek fejlődését ellenállhatatlan vaskövetkezetesség jellemzi, tökéletes egység és csodás logikai egymásután benyomását kelti - mindaddig, míg normális fejlődését meg nem akasztja a katasztrófa, mely tudatos létének véget vetett.

II.

Nietzsche életének minden fázisát két, látszólag ellentétes, de valójában egyesíthető tendencia szeli át: a *pozitív* irány arra ösztönzi, hogy lelkes csodálattal adózzék imádott eszményeinek, a *negatív* pedig arra, hogy szenvedélyesen küzdjön minden ellen, ami ez eszményeket veszélyeztethetné. A pozitív hajlam, az »igenlés«, szeretet, csodálat, tisztelet ösztöne lényé legmélyebb s egyúttal legmegkapóbb vonásának látszik. Az »urak erkölcsé«-nek szerinte egyik főerénye a »tisztelet«. Aki nemes szívű, annak minden fölény és igazi nagyság láttán szeretettel

és csodálattal kell meghajolnia; önmagunkat tiszteljük, ha tiszteljük azt, ami tiszteletet követel. A demokrata, aki »sem istent, sem urat« maga fölött nem akar, s mindenkitől elvitatja a parancsosztás jogát, a tolakodó, kiből hiányzik a »disztancia« érzéke, de főleg az irigy, aki ösztönszerűen gyűlöl mindent, ami nagy, - már ama tény folytán, hogy nincs bennük »tisztelet«, az alacsony mivoltúak, a rabszolga-lelkűek osztályához tartoznak. Nietzsche maga a legnagyobb mértékben el van telve »tisztelet«-tel. Egyenes ellentéte ő ama kritikus szellemeknek, akik környezetük kicsiny és komikus vonásait, hibáit és gyengéit veszik észre először. Nietzsche eszményíti az embereket, kikkel kapcsolatba jut. Nem csupán nagy szeretettel és tisztelettel van legközelebbi rokonaihoz, - ami természetes - hanem épúgy tiszteli iskolai és egyetemi tanárait, mindenekfölött pedig annyira isteníti barátait, hogy értéküket néha mérhetetlen magasra becsüli. Emellett nem kevésbé hatalmas Nietzsche kritikai érzéke; az igazság utáni forró vágyakozásán és ama feltétlen őszinteségen alapult, mely lényének kimagasló és igazán »hősi« vonása. Ugyanakkora erő kifejtéssel, mellyel elismert valamit, bírálni is tudott. A szív szava nála sohasem hallgattatta el az ész szavát; sohasem fogadott el se hitet, se barátságot, melynek veszélyes vagy illuzorius voltát észével átlátta. Igenlés és tagadás így párhuzamosan haladnak nála, anélkül, hogy egyik a másiknak kárára volna. Mind lelkesebb, mind dithyrambikusabb lendülettel dicsőítette Nietzsche azt az eszményt, melynek ragyogó víziója megfogta lelkét, s mindazt, ami a valóságban ez eszménnyel rokonnak látszott. S ugyanoly lelkesülten küzdött egész életén át azon elméletek és emberek ellen, akikben eszménye ellenségeit látta; e pusztító küzdelemben a tisztelet ösztöne sem akadályozhatta meg őt, s ha esze parancsolta, egy percig se habozott, mikor oly egyének vagy eszmék ellen kellett síkra szállnia, akiken gyakor szerető hittel csüngött.

Irodalmi pályafutásának kezdetén persze még uralkodik a tisztelet és »igenlés« ösztöne. Lelkesedik a görög kulturáért, melyet mint a filológia tanára Baselben »hivatalból« tanulmányozott; Schopenhauerért, kinek műveit 1865-ben véletlenül vásárolja meg egy antikváriusnál, s ki ezóta Nietzsche kedvenc filozófusa; Wagner Richardért, kivel 1869-ben benső kapcsolatba jut, s akit a Luzern melletti Tribschenben, utóbb Bayreuthben gyakorta meglátogat; végül Burckhardtért is, a híres baseli művészethistorikusért, aki valószínűleg a román népek kulturája, főleg az olasz renaissance iránt keltette föl érzékét. Nietzsche szelleme, egyszerre lelkesülvén antik művészetért, szépirodalomért, zenéért és filozófiáért, természetesen nagyobb szintetikus művek alkotására érzett hivatottságot, mint ama pedáns részletkutatósokra, mikbe filológusok oly örömmel temetkeznek. Már első műveiben (»A tragédia keletkezése a zene szelleméből« 1872, - »Schopenhauer mint nevelő« 1874 - és »Wagner Richard Bayreuthben« 1876) a modern kultúra céljait törekedett kitérni nagy vonásokban; a modern kultúra szerinte három elem: a görög tragédia, a schopenhaueri filozófia és a wagneri zenedráma szintézisén alapul.

Nietzsche Schopenhauer metafizikájából indul ki. Mint a frankfurti pesszimista, ő is az akaratban látja a világ lényegét. Ez a mindenütt egyenlő akarat nyilvánul minden lényben; örök, fájdalmas törekvés ez, olthatatlan szomjuhozás, mely örök küzdelemmé avatja az életet a végső vereség bizonyosságával. A világ tehát gonosz. Az ész, az egyetemes élet tudatára ébredvén, fölismeri, hogy a létben több a szenvedés mint az öröm, tehát az embernek le kell mondania az életakaratról. Csak az akarat feltétlen tagadása szüntetheti meg a világfájdalmat, a szenvedés e mámorát, melybe az emberiséget az »individuáció« illúziója ejtette. De - fűzi hozzá Nietzsche, ki e ponton kétségkívül eltér mesterétől - a feltétlen pesszimizmus, a filozófiai nihilizmus a gyakorlatban lehetetlen. Ha a világ az ész álláspontjáról gonosz, s az »igazság« meglátása az embert a maga megsemmisítésre készíti, ebből a tényből ellenkező következtetést is lehet vonni: Ha az Igazság gonosz, adjunk előnyt az illúzióknak, teremtsünk

szép és csábító illúziókat, amik az életet elkerülhetetlen bajai dacára újra értékessé teszik s bocsássuk minden tudásunkat, minden erőnket ez illúziók szolgálatába.

Főleg két illúzió igazolhatja a létet: az »*apolloi*« és a »*dionysosi*« Nietzsche elnevezése szerint. Ha a mindenséget metafizikai műalkotásnak tekintjük, melynek látása végtelen örömmel tölti el a nézőt, akkor az esztétikus szemével látjuk a világot, s a szépség álmát álmodjuk. Ez az »*apolloi*« illúzió, melynek varázsa alatt az ember így szól az Élethez: »Akarlak, mert szép a te képed; méltó arra, hogy álmodjalak.« - Másfelől nem csupán rövidéletű, korlátolt lény az ember, hanem az örök és végtelen akarat, az »*Ős-Egy*« része is, s ebben a mivoltában meg nem semmisíthető. Az ekstázis és mámor állapotában az ember tudatára ébred az ő lényegbeli egységének, minden teremtménnyel és a nagy természettel azonos voltának. Ez a »*dionysosi*« illúzió, melynek varázsa alatt az ember a rettentő szenvedés, pusztítás és halál láttán nem esik kétségbe, hanem legyőzi a pesszimizmust, mert fölismeri az akarat örökkévalóságát a jelenségek áradatában, s így szól az Élethez: »Téged kíván az én akaratom, mert te vagy az Örök Élet.«

Ez a két illúzió együtt alkotja ama »tragikai bölcsesség«-et, melynek magaslatára emelkedtek egykor a görögök, s melynek örök emléke a görög tragédia. A homerosi korszakban először az »*apolloi*« illúzió révén győzték le a pesszimizmust, s megteremtették az olyposi istenek ragyogó vizióját, mely messzi a való élet nyomora fölé emelte őket. Majd megismerték a »*dionysosi*« mámort. Szatirchorusaik (mikből utóbb a görög tragédia keletkezett), lelkesültek gyülekezete, mely egynek érezte magát a mindenséggel. A tragédia így vált a dionysosi mámor megnyilvánulásává. Ám ez a mámor nem marad az elragadtatás állapotában s nem pusztán a zenében, a tiszta érzés e nyelvében jut kifejezésre, hanem átmege az apolloi vizióba, melynek sajátos szemléltető jelképe abból a lelki állapotból fakad, melyet föl akar kelteni a tragikai költő. A görög tragédia tehát elvileg »*dionysosi*« és »zenei«, de formailag »*apolloi*«, mert az isteni és hősi mitoszokat, mik általa új életre kelnek, eleven alakokba önti, zenei érzést és »*dionysosi bölcsesség*«-et lehelvén beléjük.

Ez a »tragikai bölcsesség«, melynek magaslatára a görögök kulturájuk virágkorában emelkedtek, legyen a mi korunk eszménye is. A ma uralkodó »tudományos optimizmus« azt hiszi, hogy a világ a maga egészében és részeiben »intelligibilis«, s célja a mindenség tudományos ismerete alapján szervezni az egyéni és társadalmi életet. Az a hamis nézet uralkodik, hogy az ember megtalálhatja a tudományokban azokat az ösztönzéseket, mikre élete érdekében szüksége van. E tévedésnek köszönhetjük egész Európa, de kivált Németország álkulturáját, melynek nevetséges, megvetendő képviselője a »Bildungsphilister«, ez a jóllakott optimista polgár, aki a tudománytól olyan világrendet vár, mely az emberiségnek folyvást növekvő jólétet biztosít. A figyelmes szemlélő azonban észreveszi a mély átalakulásra valló jeleket. Wagner Richárd zenedrámája, mely a zene és költészet szintézisének alapul, új életre keltette a hajdani görög tragédiát. Schopenhauer örökre megbélyegezte a tudományos optimizmust a maga élesen, könyörtelen világossággal látó pesszimizmusával és megtanított minket arra, hogy szeme közé nézzünk a valóságnak. Abban az irányban kell tovább haladnunk, melyet ez a két nagy úttörő szabott nekünk. A »magasabb ember« legyen »értelmi pesszimista«, aki nem engedi át magát tévesztő illúzióknak, aki tudja, hogy a természet rettenetes gyakorta vészthozó hatalom, hogy a történelem »erőszakos és értelmetlen«, s az ember szenvedésre van kárhozva. Ám pesszimizmusa nem vezeti őt lemondásra és a halál utáni vágyra, hanem ellenkezőleg: hősiességre. Nem azt fogja jónak tekinteni, ami csökkenti a szenvedés összegét a világon, hanem azt, ami az életnek több erőt, értéket és szépséget ad. Nem abban fogja látni feladatát, hogy a gyöngék segítségére siessen, hanem abban, hogy a lángészt, a »magasabb« embert kiemelje a középszerűek tömegéből. Mert az emberiség legfőbb célja a lángész teremtése, s egész létének csakis ez ad értelmet. S ha a lángész teremtése, az új kultúra

megalkotása csak szenvedések árán lehetséges, a modern »szabad szellem«-nek szenvednie és szenvedtetnie kell másokat - az emberiség haladása érdekében.

III.

Nietzsche benső és külső életében 1876 körül nagy fordulat következik be. Elsőben is észreveszi, hogy világfelfogásának épületét oly alapkövekre rakta, miknek tartós voltát nem vizsgálta meg elég szigorúan. Wagner és Schopenhauer, kiket mint a jövő emberiség nevelőit köszöntött, mind józanabb világításban tűnnek föl előtte. A tudományos optimizmus elleni hadjáratában szövetségeseinek tekintette őket; ámde most más kérdés, a »dekadencia« problémája szögezi le érdeklődését. Nem csupán nagyigényű tudósoktól és jóllakott filiszterektől hemzseg ma a világ, hanem gyakorlati pesszimistáktól is, sötétén látóktól, kedvesfosztóktól, akiket elfárasztott az élet és szenvedés, s elfogott a halálvágy. A pesszimizmus kitűnő ellenmérreg a filiszter quietizmusa ellen, aki azt tartja, hogy a lehető legjobb világ ez, s benne minden kitűnően van berendezve; de egyúttal a hanyatlás jele is, s aki hozzásegődik, az élet energiájának hiányában a halál révén akar megszabadulni az élet minden kínjától. Ebből a nézőpontból a pesszimizmus gyökeresen ellenkezik Nietzsche legmélyebb ösztönével, az élethez való szenvedélyes szeretetével, mely egész filozófiájának alapja. Schopenhauer, kinek erkölcstana a részvéten nyugszik, ki a »nirwana«-ban látja az emberiség legfőbb célját, s Wagner, ki a lemondást hirdeti, s a »Parsifal«-ban egy újkeresztény miszticizmus apostolakép lép föl - ebben a tekintetben »dekadensek« és az európai hanyatlás hirdetői. A bayreuthi ünnepi előadások közben 1876-ban Nietzsche tudatára ébredt annak, hogy a »tisztelet« érzése elvakította őt Wagnerrel és művészetének igazi tendenciájával szemben. Ha tehát nem akarja feláldozni igazságszeretetét, s erre Nietzsche képtelen lett volna, mert époly hatalmasan lobogott benne, akár a tisztelet érzése, - akkor egész gondolatvilágát, minden ítéletét és meggyőződését könyörtelen kritikának kell alávetnie, hogy tisztán megállapíthassa, mit kell félredobnia, s mit megtartania.

Más tekintetben is észrevette Nietzsche, hogy a »tisztelet« ösztöne bizonyos mértékben nem csupán benső életét hamisította meg, hanem külső létét is fenyegette. Érezte, hogy valódi hivatása az, hogy magamagának tökéletes tudatára ébredjen és hogy filozófiáját minél élesebben juttassa kifejezésre. S ím' ő mégis filológus és hivatásos tanár maradt! E kettős feladat bilincsei alól azzal a lelkiismeretességgel szabadította föl lényét, mely minden léptében nyilvánult. Érezte, hogy a baseli egyetemen nincs a maga helyén. Guyau »Esquisse d'une morale sans obligation ni sanction«-jában aláhúzta a következő sorokat: »Gondoljunk a művészre, ki érzi magában a Génuszt és egész életén át napszámos munkára van ítélve. Folyton egy elveszített élet, egy megoldatlan föladat, egy megvalósíthatatlan eszmény érzése fogja őt üldözni, s idegrendszerére akként nehezdedni, mint egy erkölcsi vereség tudata.« S a könyv szélére odaírta: »Baselben ez volt az én sorsom.« - Mikor a baseli meghívást elfogadta, úgy tűnt föl előtte, hogy a tanári pálya legjobban egyezik kívánságaival és hajlamaival. Most belátta, hogy a kötelességek és másokra való tekintetek egész hálójába került, mely folyvást akadályozza őt magasabb hivatásának teljesítésében. Valamint egykor imádott »nevelői«-től, Wagner és Schopenhauertől elszakadt, bátran kellett magát kiszabadítania ezekből a megszőkített külső kötelékekből is. Az egyetemet, mely őt vendégszeretettel fogadta, el kellett hagynia s föl kellett adnia pályáját és gyakorlati tevékenységét, hogy ezentúl csupán gondolatainak élhessen. Ez a fájdalmas szükség lassanként úgy tűnt föl neki, mint önnönmaga iránti kötelessége.

Betegsége közreműködött abban, hogy teljesíthesse ezt a magasabb kötelességét. Egészségét, mely az 1870-71-iki háboruban súlyosan megrendült, teljes romlás fenyegette. Heves főfájási

rohamok, hányástól kísérve, gyomor- és szemfájdalmak mind gyakrabban gyötörték, s erősségük folyvást növekedett. Annyira, hogy 1876-ban különösképp súlyos rohamok következében egy évi szabadságot kellett kérnie, melyet Olaszországban és Svájcban töltött el, de a remélt gyógyulás elmaradt. Mégis újra megkísérelte a tanárkodást, de rohamai csakhamar oly hevességgel jelentkeztek, hogy 1879 tavaszán nyugalomba helyezését kérte. Szenvedései csak most emelkedtek a csúcspontra; ő maga írja, hogy 1879 januárjától 1880 januárjáig 118 napon voltak *súlyos* rohamai és nap-nap után várta a »megváltó agyszélütést«. Három évig lebegett így élet és halál között, de fáradhatatlanul küzdött romboló baja ellen, hogy újra meggyógyuljon és élete munkáját bevégezhesse. Valóban, egy ízben még sikerült legyőznie a kórt. 1882-től fogva állapota észrevehetően javult, de egészen sohasem jött helyre. Most, hogy többé semmi sem bilincselte őt le, tetszése szerint rendezkedhetett be. Egészségi állapota gyakori éghajlat-változtatásra kényszerítvén őt, a telet délen, Genua vagy Nizza közelében, a nyarat Felső-Engadinben töltötte, ahol kivált a Sils-Maria nevű kis hegyi falut kedvelte meg. Tűrhető, bár bizonytalan, magányos és hazátlan életmódot folytathat illetően. S a szünet ez éveit, miket betegségétől kiküzdött, folyvást növekvő szenvedéllyel és lelkesedéssel használta föl művészi és filozófiai hivatásának betöltésére.

Nietzsche életében tehát, mint látjuk, az egyensúly és életöröm korszakát egy testileg és szellemileg egyaránt kritikus korszak követte, melyet Nietzsche maga sajátos és eredeti módon magyarázott. Ha - mondja Nietzsche - megfigyeljük, hogyan viselkednek a különböző élőlények kór és szenvedés idején, azt találjuk, hogy azoknál, akik fiziológiai szempontból elfajultak, a betegség többnyire csak a lappangó vég külső tünete. Az ilyen élőlények nem küzdenek a kór ellen; hiányzik belőlük minden ösztönzés arra, mit kell tenniök, mit nem, hogy meggyógyuljanak. Ellenkezőleg, ösztönük olyan életmódra készíti őket, mely csak rontja állapotukat. Könnyen megfigyelhető ez főleg idegbetegeknél, akiket épp perverz ösztönük üz rövid idő alatt a biztos halálba. Egészséges, erős lényeket azonban a kór fölhangol; az életfolyamatokat a legmagasabb fokig igénybe veszi, kiválasztja a testből a beteges alkatrészeket és hosszabb vagy rövidebb ideig tartó válság után végül gyógyulásra vezet.

Az értelmi élet Nietzsche szerint nem egyéb, mint a fizikai élet szellemi oldala. »A te ‚kis’ eszed« - úgymond - »melyet ‚szellem’-nek keresztelsz, csupán testednek, a te ‚nagy’ eszednek apró eszköze és játékszere... Gondolataid és érzéseid mögött hatalmas parancsoló, ismeretlen útmutató áll - Tenmagad. Ott lakozik a testedben, tested maga az.« - Kórral és egészséggel így világos kísérőtünetek járnak a lélekben. Minden testi állapotnak egy lelki állapot felel meg, minden filozófia bizonyos egészségi állapot jele. Nietzsche a pesszimizmus minden formájában - keresztény aszkézis, az »emberi szenvedés vallása«, a részvét erkölce, szociálistikus egyenlőség hirdetés - csak fizikai elfajulás lelki járulékát látja, mely hirdetőikre nézve az életerő csődjét jelenti. S valamint az »elfajult« önkéntelenül folyamodik olyan táplálékokhoz, amik állapotán csak rontanak, a pesszimista is ösztönszerűen nyúl oly szellemi táplálékok után (Schopenhauer filozófiája és Wagner zenéje), amik még inkább arra készítetik, hogy meneküljön a világ elől. Ám az egészséges ember elutasítja magától a pesszimizmust, valamint kiválasztja testéből az ártó mérgeket. Látnivaló, Nietzsche nézve a pesszimizmus és a kór elleni küzdés *egyét* jelent. Szellemi szervezetébe néhány ártalmas alkatrész került, miket Wagner és Schopenhauer befolyásának köszönhetett. Beteg lett tőlük, de egészséges természetű lévén, a fájdalom nem tette pesszimistává, hanem ingerlőszer gyanánt hatott rá: kiválasztotta magából a mérgeket és meggyógyult. Ez a szellemi folyamat körülbelül ugyanakkor történik, mikor hasonló folyamat megy végbe Nietzsche testében.

A hívő »igenlés« korszakát így a leghevesebb tagadásé követi. Nietzsche most minden magában fölfedezett pesszimista hajlam ellen ugyanazzal a vad energiával küzd, mellyel a kórt legyőzte. Szelleméből mindazt törekszik eltávolítani, mit ártó mérgeknek tart. A közön-

séges felfogás szempontjából ez a törekvés rombolónak tetszik. Nietzsche a legtöbb eszmét és reményt, melyek a szenvedő emberiséget eddig vigasztalták, pesszimista értékelésekből származtatja. Istenben és a túlvilágban például mindenkor hitt az ember. Nietzsche ebben az ember és a földi világ pesszimiztikus lekicsinylését látja. »Szenvedés és tehetetlenség - úgymond - teremtett minden túlvilágot... Bágyadtság, mely egy ugrással, a halálugrással a végsőre vágyik, mely már akarni sem akar többé: ez teremtett minden istent és túlvilágot.« - Nietzsche »Isten halálát« hirdeti, s azt kívánja, hogy az ember ezentúl a földet szeresse. - Az ember, még a szabadgondolkodó is, eddig hitt az igazság eszményében és föltétlen értékében, a kötelességben és »kategorikus imperativus«-ban; azt hitte, a »jó kedvéért« vagy »az igazság kedvéért« kell élnie s a legelőrehaladottabb modern szellemek, a megismerésben kételkedők is, akik az emberiség szellemi és erkölcsi elite-jét alkotják, megmentették illúzióik hajótöréséből az »igazság«-ban való rendíthetetlen hitet. Nietzsche azonban kimutatja, hogy ez a hit ugyanabban a pesszimista ösztönben gyökeredzik, mely az emberrel föláldoztatja földi életét a túlvilágnak, s hogy »mi, mai megismerők, mi istentelenek és antimetafizikusok, *mi is* azon a tűzön lobbanunk lángra, melyet egy több évezredes hit, a kereszténység gyújtott meg s amely már Plato hite volt: hogy Isten az Igazság, s az igazság isteni«... Nietzsche arra a következtetésre jut, hogy az ember nem arra teremt, hogy jót »akarjon«, s az igazságra törjön, hanem hogy az illúzió, a hazugság és gonoszság ép annyira fejlesztik az életet, akárcsak a jó és igaz. Az ember eddig a lét végső céljában is hitt; törekedett az élet értelmét megoldani, hogy életfolyását ehhez alkalmazza. Nietzsche azt tanítja, hogy a világnak nincs végcélja, hogy önmagában mitse jelent, hogy csupa értelmetlenség mindaddig, amíg az ember nem *ád* neki értelmet, s magamagából, önnön hatalmánál fogva meg nem állapítja az »értékek táblázatát«... E nézetekért küzdvén, Nietzsche hevesen támadja a mai Európában uralkodó pártokat és vallásokat: az aszkéta kereszténységet és a papokat, a szocialistákat, anarchistákat, az egyenlőség-hirdető demokratákat, az altruizmus tanát és a részvét vallását, Wagnert és Schopenhauert, az igazság és tudomány kultuszát. Úgy tűnik fel Nietzsche, mint egy haragos Romboló, aki »kalapáccsal filozofál«, ledönti az emberiség imádott bálványait s bárhol jelenik meg, csak romokat hagy maga után.

IV.

A tagadás e korszaka 1876 és 1882 között emelkedik tetőpontra. Egyes állomásait a következő művek jelölik: »Menschliches, Allzumenschliches« (1878), »Vermischte Meinungen und Sprüche« (1879) és »Der Wanderer und sein Schatten« (1880). Nietzsche maga életének e korszakát a »nagy fölszabadulás« idejének nevezi. Ifjúságának minden szellemi kötelékét, bármi kedvesek voltak is neki, hirtelen elvetette magától, haragosan fordult önmaga ellen és tudatosan szakított multjával. »Wagner Bayreuthben« című művének lírai lelkesedését hirtelen bizalmatlanság váltja fel mindennel szemben, mit addig imádott. Hideg elszántsággal fog mindent bíráló alá, a tagadás legszélső határáig megy és könyörtelenül kiirt szívéből minden hajlamot, mely újra a régi emberek vagy eszmék felé vonzaná. A tagadás ez energiáját mindvégig megőrizte. Ettől az energiától lüktetnek a »*Morgenröte*« (1881.), »*Fröhliche Wissenschaft*« (1882.), »*Zarathustra*« (1881-1885.), »*Jenseits von Gut und Böse*« (1886.) és »*Genealogie der Moral*« (1887.). Sőt az évek még növelték ezt az energiáját, mely végzetes tetőpontra emelkedett tudatos létének utolsó esztendejében (1888.). Nietzsche sohasem írt hevesebben, mint ekkor (»Der Fall Wagner« - »Götzendämmerung« - »Antichrist« - »Nietzsche contra Wagner«). Lángelméjének egyik főtényezője kétségkívül a »tagadás szelleme«. Zarathustra nem csupán lelkes vallásalapító, kinek tiszta lelke »igent mond, mint a derült ég«, hanem félelmes Romboló is, aki »nemet mond, mint a vihar«, aki megvet mindent, amit a »jók és igazak« tisztelnek, aki »istentelen« léteire mindenütt »Isten halálát« hirdeti, akinek haragja

sírokat tör fel, s aki gúnyosan kivégzi a »divatjamult szavakat«. Olyan ő, mint a »forgószél«, mely ósdi dohos kriptákon sivít keresztül.

Ám ez az erőszakos kifejezőmód, melyet nem szabad szóról-szóra venni, senkit se tévesszen meg. Teljességgel hamis nézet volna, ha Nietzschében csak »a tagadás örök szellemét« látnók, amolyan jelenkori Mephistophelest, aki mindent, amin az ember hite és reménye valaha csüngött, kigúnyol és csúffá tesz. Ellenkezőleg, Nietzschét - s ez lelkének egyik legkiválóbb és legsajátosb vonása - azok az érzések, mik ellen síkra száll, általában ritka erővel hatják át. Őmaga gyakorta nagy szeretettel viseltetik az emberek és eszmék iránt, kik ellen oly hatalmas harcot vív. Íme egy példa: Nietzsche a részvét vallása ellen, mint láttuk, a legnagyobb elszántsággal küzd, s Zarathustra parancsa szerint keményszívűeknek kell lennünk, keményeknek, mint a gyémánt, mint a szobrász vésője, ha föl akarunk emelkedni az igazi nagyság, a való erény magaslatára. Kérdés, micsoda lélektani forrásból ered nála ez az elmélet? Keményszívűségben, a gyöngék és szenvedők arisztokratikus megvetésében gyökeredzik-e ez az »önzés«? Talán amolyan művészi dilettantizmusban, mely undorodik a fájdalomtól, mint valami »rút« dologtól? Vagy az emberi szenvedés iránti részvétlenség, szóval valamely szív- vagy erőbeli fogyatkozás okozza Nietzschének ezt a magatartását? - Mindenesetre ez volna a legegyszerűbb, legközelebbfekvő magyarázat, s föl is használták Nietzsche ellen, hogy eszméit rossz világításba helyezték. Mégis, Nietzsche maga ép ellenkezőleg magyarázta magatartását. Nem a részvét hiánya, hanem nagysága vezette őt saját vallomása szerint arra, hogy síkra szálljon az »emberi szenvedés vallása« ellen. Az önző képtelen felebarátja szenvedését osztani, s közömbösen vagy megvetően megy el mellette; a részvét embere azonban együttérez vele, csökkenteni próbálja szenvedését, s önmagának tetszeleg saját részvétével. Egy lépéssel tovább a részvét már nem erény, hanem kísértés, melyet mint valami nagy, a résztvevőre halálos veszélyt el kell hártanunk magunktól. »Jaj a szeretőknek - úgymond Nietzsche - akik nem emelkednek részvétük fölé! Az ördög egyszer így szólt hozzám: Istennek is megvan a maga pokla, az emberhez való szeretete. - Nemrég pedig a következő mondást hallottam tőle: Isten meghalt, az ember iránt érzett részvéte ölte meg.« - Látnivaló: Nietzsche maga *közel* áll a nagy részvét és nagy szeretet emberéhez, aki ellen pedig minden erejével küzd. Valójában az egoizmus ellenségei közé kell őt sorolni, jóllehet első tekintetre szövetségesüknek tetszik. Ez a magyarázat ugyan kissé mesterkéltnek tűnik fel, s önkénytelenül is fölmerül a kérdés: őszinte volt-e Nietzsche, vagy pusztán álokoskodás, amolyan emberies álarc mögé rejtőzött, hogy egoizmusát elfedje és rokonszenvenné tegye? Én azonban egy pillanatig se habozom, mikor arról van szó, higgyek-e Nietzsche magyarázatának teljes őszinteségében. Nietzsche műveiben a gyakorta idézett mondásokon kívül, mik a rabszolgaság szükséges voltát, a háború szépségét hirdetik és a nagyság jelének mondják, ha másoknak szenvedést okozhatunk, nem zavartatván magunk áldozataink fájdalomkiáltásaitól, - végtelen szelídséget és jóságot lehellő sorok is foglaltatnak. Sorok, amik egy részvétől és szeretettől túláradó szívre vallanak. Gondoljunk csak az »utolsó bűn«-re (Zarathustra negyedik részében), mikor a részvét »kísértés«-be hozza a prófétát, kinek fülébe jut az emberiség »jajkiáltása«. Csak aki képtelen átérezni ennek a megható részletnek sajátos varázsát, tekintheti Zarathustra ellenállását s a kísértés legyőzését az érzéstelenség bizonyítékának.

S így tovább sok jel vall arra, hogy Nietzschének nem egy »tagadása« voltaképp egy szélsőségig űzött »igenlés«-ből fakad. Amint a részvét önmagát megszüntetvén, könyörtelenséggé, az altruizmus önzéssé válik, épúgy Nietzsche atheizmusa az ő vallásos érzésében, »erkölcstelensége« pedig a kötelesség mély tiszteletében gyökeredzik. Vallásos érzése tette Nietzschét atheistává, s a legfinomultabb keresztény erkölcs készítette őt arra, hogy kétségbe vonja a »kategorikus imperativus«, sőt az igazság értékét is. A legszélsőbb atheizmus e hirdetője mindig nagy rokonszenvet érzett a »homines religiosi«, a hit emberei iránt. Dicsekedik

erkölcstelen voltával, de soha ember oly magasra nem helyezte a kötelesség értékét, mint ő. Minden tekintetben ócsárolja az igazság kultuszát, de soha emberi szívet úgy nem emésztett az igazság lelkes szeretete, mint az övét. Wagner ellen a legrettenetesebb vitairatot írja, de iránta való mély csodálata sohase szűnt meg. Dicsőíti a francia kulturát, s a németről csak valóságos dühvel tud megemlékezni, de haragján és gúnyolódásán gyakran keresztülszállnak fájdalmas vonzódása hálátlan hazájához, mely oly soká szándékosan mellőzte és félreismerte őt. »Legyetek büszkék ellenségteikre«, tanítja Zarathustra. Nietzsche tettekkel is hirdette ezt. Semmi nyoma nála annak a megvetésreméltó gyűlöletnek, mely az ellenfelet kisebbiteni vagy bemocskolni törekszik. Ellenkezőleg, gyakran igaz szeretettel van az eszmék és emberek iránt, akik ellen küzd. Itt rejlik Nietzsche igéző hatásának titka olyanokra, akiknek voltaképp legádázabb ellenfelüket kellene látniuk benne. Az »erkölcstelen« és »istentelen« Nietzsche gyakorta ép vallásos kedélyűekre hat rokonszenvesen. Valójában közelebb is áll hozzájuk mint azok, kik közömbösen vagy gúnyosan viselkednek a vallással szemben.

Nietzsche azonban nem csupán tagadó szellem. Életének utolsó szakaszát ép az jellemzi, hogy lényének pozitív vonásai, mik 1876 óta háttérbe szorultak, lassanként ismét uralomra jutnak. Ha a »Menschliches, Allzumenschliches« még a boncolás könyörtelen mesterének mutatja Nietzsche-t, a »Morgenröte« hangján már megállapíthatjuk a változást. A harci riadók és keserű gúnydalok közé vidámabb hangok is vegyülnek, s a pesszimizmus éjszakáját mintha egy új, még bizonytalan jövő hajnalpírja váltaná föl. A »Fröhliche Wissenschaft«-ban még nő ez a hajnali fény, s »valami Hasonlíthatatlannak száz jelét« találjuk benne. »Zarathustrá«-ban aztán leírhatatlan lelkesedés tör elő; az életnek föllengző győzelmi dala, csupa fényáradat ez a könyv. Ismét az ifjú Nietzsche világnézete uralkodik, aki a »dionysosi« szellem és a »tragikai bölcsesség« újrakeltésében látta a világ üdvét. De ez a világnézet most tisztább, tágabb, ragyogóbb színektől izzó. Új ruhája dacára nyomban fölismerjük az »Übermensch« és az »örök Visszatérés« tanaiban.

A modern ember főjellemvonása, hogy életképessége csökkent. Lénye beteg, ingatag, nyugtalan, s »kis eszével« mindenfajta pesszimiztikus valláshoz és filozófiához fordul, hogy megmagyarázhassa magának ezt a szenvedést. Hisz a kereszténységben, az emberiség tanaiban, a tudomány vallásában. Az életet gonosznak, a világot a nyomorúság helyének hirdeti, s a földi életből elvágyik a túlvilágra. Az »én« fölött valami Föltétlent, valami magasabbat keres: Istent, Eszményt, Jót és Igazat, s ezt a Föltétlent tekinti a legfőbb értéknek. Ám le kell győznünk lényünknek ezt a betegségét: az embernek újra meg kell gyógyulnia, hadd bocsásson az emberiség fája mind erősb, mind magasabb hajtásokat. Ez a gyógyulás a mi »kis eszünk«-ben Nietzsche szerint mint »az összes értékek új értékelése« fog kifejezésre jutni. Az ember le fogja törölni »táblájá«-ról azokat az értékeket, mik ma rajt' legfelül állnak: az istent, az eszményt, a jót, az igazságot. Föl fogja fedezni, hogy a dolgok mértéke maga az ember, s az életnek nincs más értéke, csak amit ő ad neki. »Értékteremtő« lesz az ember, vakmerő kísérletező, aki élet-halálra kockázik a véletlenrel, hogy célpontját már itt a földön eltalálja. Örömmel fogja kockára tenni életét és boldogságát, csak hogy célt érjen. Nem lesz többé hűtlen a földhöz, elszánt optimistává válik: nemcsak bele fog törödni az emberi életbe, *saját* életébe, hanem szeretni is fogja ezt az életet, - annyira, hogy örök ismétlődésének, az összes dolgok »Örök Visszatérésé«-nek gondolatát ujjongva fogja magáévá tenni. Mert a mi sorsunk ez: a világfolyamat nem végtelen egyenes vonal, hanem óriási körforgás, végtelen láncolat, melyben minden egyéni lét szükségszerű részt alkot. Legkisebb részleteiben is végtelen gyakran éljük már át életünket s végtelen gyakran fogjuk újraélni. A lét legmagasabb törvényének ez öntudatra ébredése, ujjongva fogadása, - ez az a cél, melyet Zarathustra tűz ki az emberiségnek. Mikor eléri, »Übermensch« válik az emberből. Az »Übermensch« tehát nem egyéb, mint egy fizikai és szellemi tekintetben magasabbfajta ember, aki széttörte a régi

értéktáblákat, s fölismerte az »Örök Visszatérés« törvényét. Az átmenet az embertől az Übermenschig - épúgy, mint a hívótól a hitetlenig, az altruistától az önzőig - »maga-megszüntetés« révén történik. Minél többet szenved az ember, minél tovább megy a dekadenciában, annál jobban megközelíti azt a pillanatot, melyben ereje lesz rá, hogy önmaga fölé emelkedjék, s a megvetés, szeretet és lelkesedés egy utolsó lendületével elmerüljön az »Übermensch«-ben.

Nietzsche lelkét mind növekedő fénnel fogja meg a jövődőknek ez a víziója, kivált tudatos élete végső éveiben, mikor teljes magány veszi körül. A csatangoló életmód, melyre egészségi állapota kényszerítette, nem engedte, hogy bárhol is gyökeret verjen. Régi barátai, kik képtelenek voltak őt a magasba követni, egymásután hagyták magára, megdöbbenven gondolatröptének szédítő merészségeitől. Az új baráti kapcsolatok nem voltak tartósak, s több csalódást mint örömet szereztek neki. Nővére is, legkedvesebb és legbizalmasb meghittje, elhagyta, hogy Förster nevű férjét Dél-Amerikába kövesse. A csönd, a magány mind nőtt Nietzsche körül. 1886 óta, írja nővére, nincs egyetlen embere, kivel megvitathatná a filozófiai problémákat, melyeknek életét szentelte. Tűrhetetlen kín gyanánt nehezült lelkére a magány. Ez időből való leveleit, miket Försterné nyilvánosságra bocsátott, nem lehet mély meghatottság nélkül olvasni, akkora bennük a kízó fájdalom, a rejtett bánat. »Édes öreg barátom,« írja 1884-ben Rohde Ervinhez, egyik legjobb ifjúkori barátjához - »mikor utolsó leveledet olvastam, úgy tűnt föl nekem, mintha kezedet nyújtanád és mélabúsan néznél reám; mélabúsan, mintha mondani akarnád: »Mikép lehetséges, hogy kettőnknek immár oly kevés köze van egymáshoz, s hogy oly különböző világokban élünk! Pedig egykor!... Mindenkivel így vagyok, akit szerettem: minden a *múlté*; látjuk egymást, beszélünk még, csak hogy ne maradjunk hallgatag, - sőt levelezünk is. De az igazság ott rejlik a szemükben, s így szól hozzám (jól hallom én): Nietzsche barátom, *magadra maradtál* te végkép!« - Három évvel utóbb így ír nővéréhez: ...»Hogy egyedül maradtam! Nincs immár senkim, akivel együtt nevezhetnék, akivel megoszthatnám theámat, aki szeretettel vigasztalna engem!« - Mély elkeseredéssel veszi észre honfitársai elidegenülését. Másutt legalább néhány »kiválasztott szellem«, Schweizban Burckhardt, Párisban Taine, Kopenhágában Brandes kezdi őt megérteni; ám Németországon senki se foglalkozik vele. »Tíz év telt el - írja - s Németországban senki se tartja kötelességének, hogy megvédelmezze nevemet az agyonhallgattatás ellen.« Látjuk, amint a külvilágtól elszakadva, környezetétől elidegenülve, pusztán saját »én«-jére utalva mind mélyebben merül gondolatainak belső világába. Áloméletének gyönyörűségei közé menekül, csak ez pótolhatja neki az egész valóságot. Filozófiai tette mind óriásibb értéket nyer saját szemében. A kontemplatív ember, kinek agya alkotja az emberi élet vezető eszméit, - az »új értékek teremtője« úgy tűnik fel előtte, mint egy felsőbb lény, mely mérhetetlen magasságban áll az emberiség fölött, s a tett embereit, kik a tények világába ültetik az ő álmait és gondolatait, fölényes magaslatról irányítja. Jézus ama szemlélődő természetek egyike, kiknek tana óriási szerepet játszott az emberiség történetében: ő hirdette az összes értékek első nagy újraértékelését, melyből az értékek mai táblázata keletkezett. S Nietzsche, a második »újraértékelés« prófétája, mind gyakrabban hasonlítja magát Jézushoz, s helyezkedik vele ellentétbe. Jézus igen korán halt meg, tanítja Zarathustra. Ha megérte volna Nietzsche korát, ő maga vonta volna vissza tanait. S Zarathustra-Nietzsche úgy tűnik fel önmagának, mint aki folytatja Jézus munkáját, azaz - lerombolja. Krisztus utódja, s »legjobb ellensége« ő. »Antikrisztus«, de egyúttal a második Jézus is, aki szintén megismerte a magányt és szenvedést, »a jók és igazak gyűlöletével« együtt, s aki még számtalan nemzedék »végzete« lesz. A kereszténységnek általa kell önmagát megsemmisítenie, s föloldódnia egy felsőbb hitben.

Éppen tudatos élete utolsó heteiben lépett az a szellemi rokonság, melyet Jézus és maga közt megállapított, mind világosabban Nietzsche lelki szeme elé. Egész lényének minden hajlama

óriási mértékben fokozódik ekkor, kétségkívül kóros tünetek nyomása alatt. Lángelméje a kialvás pillanatában mintha mégegyszer természetfölötti fénnel ragyogna föl, mintha a szent glóriája övezné, mielőtt örök sötétségbe merülne. Boldognak, szabadnak és könnyűnek érzi magát, mintha szédítő magasságban lebegne élet és emberek fölött. Szentül hisz teremtő gondolkodásának mindenhatóságában és megjósolja, hogy »két év múlva az egész föld forrongani fog«. Két évezred rengetegén át kezét nyújtja elődjének, Jézusnak, kinek művét lerombolván, ő folytatja. 1888 nyarán írt önéletrajzát »Ecce homo«-nak címezi s abban a pillanatban, mikor az örület örvénye megnyílik előtte, Brandeshez írt utolsó levelét így írja alá: »A keresztrefeszített«.

V.

Nietzsche 1889 első napjaiban Turinban hirtelen megőrült. Először gyógyintézetbe vitték, utóbb anyja, ki azóta meghalt, s nővére ápolták Naumburgban. Nővére 1897-ben Weimarba költözött vele, s ott megható szeretettel és gonddal vette körül. A gyógyulás minden reménye nélkül 1900 augusztus 25-én halt meg.

Bizonytalán nincs tragikusabb sors, mint azé a gondolkodóé, akinek szelleme képességeinek legmagasabb fejlettségi fokán csődöt mond, mielőtt bevégezhetné volna élete főművét, a »Wille zur Macht« címűt, melyben világfelfogásának végleges formát akart adni. S aligha van a sorsnak kegyetlenebb iróniája, mint az a körülmény, hogy az ismeretlen, félremagyarázott, mindenkitől elhagyatott, mindvégig magányos Nietzscht akkor veszi szárnyára a világhír, akkor kezdi egész Európa olvasni és róla beszélni, mikor immár nem tudja, mi a hír, mikor szavainak visszhangját többé nem hallhatja, s saját dicsőségének már néma és tétlen nézője!

Ám Nietzsche élete mégsem fejeződött be oly sötéten és tragikusan, amint könnyen feltehető volt. Az élet e szenvedélyes barátjának, az erő és »Übermensch« hirdetőjének lassú pusztulását bánatos, enyhítő szépség vonja be. Azok, kik még láthatták őt, amint magas verandáján karosszékben ült és tekintetét a lábai előtt fekvő Weimaron keresztül a láthatárt elzáró thüringiai hegyek csöndes, szelid magaslatain legeltette, - fájdalmas benyomás nélkül távozhattak. Bizonyos, hogy kór és szenvedés megviselték a filozófus külsejét, de nem alacsonyították őt állattá, s nem fosztották meg előkelőségétől. Gyönyörű homloka a régi maradt, nézése, mely mintha »befelé« irányulna, bizonytalan és mélyen megható.

Mi történt bensejében? Vajjon megőrizte-e még költő és gondolkodó voltának valamely sötét emlékét? Mikor egy ízben új könyvet adott kezébe, így szólt: »Ugy-e, én is írtam szép könyveket?« - Mindenesetre átérezte azt a szeretetet, mellyel nővére ápolta: szemével szakadatlanul követte őt, mikor jött vagy távozott, s rendkívül megható látvány volt, mikor mellette ülő nővéreinek, gyermekkori meghittjének, majd lassú pusztulása közepett utolsó vigasztalójának kezét ügyetlen mozdulattal meg akarta ragadni.

A veranda alatti emeleten, a villa egy szép világos szobájában van a könyvtár, melyben Försterné fivére leveleinek, könyveinek és kéziratának segítségével s egy sereg munkatárs támogatásával Nietzsche élete művét, melyet szörnyű sorsa nem engedett befejezni, lelkiismeretes kegyelettel törekszik kiegészíteni. S mialatt ebből a barátságos, életteli szobából, melyből gazdája mintha tegnap távozott volna, - a pedanteria nem csinált belőle holt múzeumot - mialatt e szobából Zarathustra gondolatai a világba indultak és mind nagyobb közönséget ígéztek meg, Nietzsche ott ült a csöndes verandán, félig lecsukott szemmel, sötét álmokba merülten, s úgy tűnt fel, mintha még egyszer békés tünődésbe merülne, mielőtt megváltaná szenvedéseitől az örök pihenés.

NIETZSCHE: TÚL AZ ERKÖLCS VILÁGÁN...

ELŐSZÓ.

Asszony-e az igazság? Ha igen, - vajjon nem alapos a gyanú, hogy a filozófusok - a dogmatikusokra gondolok - nem értettek az asszonyokkal való bánásmódhoz? Hogy a rettentő komolyság, esetlen tolakodás, mellyel mindmáig az igazságra törtek, ügyetlen és nem illő eszközök valának ép egy női szív megnyerésére? - Bizonyos, hogy ez az asszony nem adta meg magát, - s mindenfajta dogmatizmus elszomorodottan és bátortalanul áll előttünk. Ha ugyan még áll! Akik gúnyolódni szeretnek, azt mondják, elbukott, a földön hempereg, sőt mi több: hogy végsőt vonaglik. Komoly szót szólva, alapos a remény, hogy a filozófiában minden dogmatizmus, bármily ünneplésen, a végérvényesség bármi pózával lépett légyen föl, csak gyerekkori nekibuzdulás volt. S az idő is közel lehet, mikor meg fogják érteni: mindössze *mi* kellett ahhoz, hogy, alapköül szolgáljon olyan fönségeskedő filozófiai épületekhez, aminőket a dogmatikusok máig emeltek: talán valami népies babona ősidők homályából (például a *lélek* babonája, melynek áldatlan hatása, a szubjektum és Én babonája ma se szűnt meg); valami szójáték, egy grammatika okozta tévedés, vagy igen szűk, emberien, túl-emberien szűk tényeknek holmi merész általánosítása. - A dogmatikusok filozófiája bizonytalannal csupán évezredek multán beváltandó ígéret volt; akárcsak az asztrológia, melynek szolgálatában több pénzt és munkát, észt és türelmet fecséretek el, mint eddig bármi más igazi tudományra. De az asztrológia »érzékfölköti« igényeinek köszönjük az ázsiai és egyiptomi építőművészet nagystílűségét. Úgy látszik, a nagy dolgok - hogy örök követeléseikkel az emberiség szívébe furakodjanak - előbb félelmet fakasztó szörnyek módjára szállnak a földre. A dogmatikus filozófia ilyen szörny volt; akárcsak a Védák tana Ázsiában s a platonizmus Európában. Ne legyünk hálátlanok velük szemben, bár teljességgel be kell vallani, hogy eddig a leggonoszabb, legcsöknyösebb és legveszélyesebb egy dogmatikus tévedése volt: a Plato-féle tiszta szellem és magánvaló jó. De most, mikor legyőztük, mikor e lidércnyomás alól föllélegzik Európa, s legalább egészséges - álomba merülhet, mi, *kiknek ép az a földadatunk, hogy ébren maradjunk*, mi örököljük mindazt az erőt, amit e tévedés elleni harc nagyrafejlesztett. Plato megnyilatkozása a szellemről és a jóról feje tetejére állítá az igazságot, megtagadta minden élet föfeltételét: *a perspektívát*. S szinte orvos módjára kérdezhetnők: »honnan e betegség az ókor legszebb hajtásán, Platón? vajjon a gonosz Sokrates rontotta őt meg? hát valóban az ifjuság megrontója volt Sokrates? s rászolgált volna a bürokre?« - Mégis ép a Plato elleni küzdés, vagy érthetőbben s »népiesebben« szólva: a küzdés évezredek keresztényegyházi nyomása ellen, - hisz a kereszténység nem egyéb, mint a »nép« számára való platonizmus - ép ez a küzdés okozta Európában az emberi szellemnek olyan feszültségét, amilyen e földön még sohse támadt: a kifeszített íjj most már a legtávolibb célokra is kész. Az európai ugyan kényelmetlenül érzi ezt a feszültséget, s már két nagy kísérlet történt az íjj leajzására; az első a jezsuitizmus, a második a demokratikus fölvilágosítás, - mely a sajtószabadság és újságolvasás révén valóban elérhetné, hogy a szellem ne érezze többé önmaga »szükségét«. (A németek, kik föltaalálták a löport, - tisztelet nekik ezért, újra kiegyenlítették dicsőségüket - föltaalálván a sajtót.) De mi, kik se jezsuiták, se demokraták, sőt németek se vagyunk eléggé, mi jó *európaiak* és szabad, fölötte szabad szellemek, mi még érezzük azt, érezzük a szellem nagy szükségét. Az íjj kifeszítve... tán kezünkben a nyíl is, a földadat, s ki tudja? előttünk a Cél...

Sils-Maria, 1886.

I. RÉSZ. A FILOZÓFUSOK ELŐÍTÉLETEI.

1.

Az igazságra törő, kockázatokra csábító akarat, a nagyhírű igazságszeretet, amelyről eddig oly tisztelettel szólt minden filozófus: minő kérdéseket is vetett már föl! Milyen csodás, gonosz, bizonytalan kérdéseket! Régi mese ez immár, - s mégis mintha csak e pillanatban kezdődnek. Csoda-e, ha végre is bizalmatlanok leszünk, türelmünket veszítjük; s visszafordulva türelmetlenül magunk is kérdéseket dobunk a szfinksz elé? Voltaképp *ki* intéz itt hozzánk kérdéseket? *Mi* az, mi bennünk »igazságra« tör? - Valóban, soká föltartott a kérdés: mi okozza ez akaratot, - míg aztán végkép megállított egy sokkal mélyebb problema. Amaz akarat *értékét* kutattuk. Az igazságot akarjuk, - jó: de *miért nem inkább* a hazugságot? A bizonytalanságot? Sőt tudatlanságot? - Az igazság értékének a problémája vetődött elénk, - vagy mi vetődtünk a probléma elé? Ki játssza itt Ödipusz szerepét? Ki a szfinkszét? Mintha kérdések és kérdőjelek gyülnének itt találkozásra. - S ki hinné, végül is megszáll a sejtelen, hogy ezt a problémát még sohase tűzték ki, - hogy mi legelőször láttuk meg, vettük szemügyre, *kockáztattuk*? Mert kockázat jár vele akkora, hogy tán nincs is vakmerőbb.

2.

»Hogyan *keletkezhetett* valami saját ellentétéből? Például az igazság a tévedésből? Az igazságra törő akarat a tévesztésre törő akaratból? Az önzetlen cselekedet az önérdekből? Vagy a bölcs tiszta napsugaras szemlélete a vágyakozásból? - Lehetetlen, hogy valami így keletkezzék; hóbortos álmodozás ez. A legmagasb értékű dolgoknak más, *sajátos* az eredete. Ebből a mulandó, megtévesztő, alacsony világból, az örületeknek és vágyakozásoknak ebből az összevisszaságából nem lehet őket levezetni. Valahol a lét ölében, az örökkévalóban, a rejtett istenségben, a »magánvaló«-ban kell gyökeredezniök, sehol másutt!« - Az ítélesnek ez a fajtája ama tipikus előítélet, amelyről minden idők metafizikusaira lehet ismerni; az értékmegállapításoknak ez a fajtája rejlik minden logikai műveletük hátterében. Ebből a »hit«-ükből kiindulva fáradoznak az ő »tudásuk« körül, s ezt végül »igazság«-nak keresztelik. A metafizikusok alaphite *az értékek ellentétében való hit*. Egyiküknek, még a legóvatosabbjának se jutott eszébe, hogy már itt a küszöbön kételkedjék (holott leginkább itt volt helyén), dacára a dicsekedő jelszónak »de omnibus dubitandum«. Mert elsőben is kétségbe szabad vonni, *vannak-e* általában ellentétek; másodsor, vajjon azok a népszerű értékmegállapítások és értékellentétek, amire a metafizikusok süttették a maguk bélyegét, nem-e pusztán »felületmegállapítások«, ideiglenes perspektívák, amik tán egy alantas zugból nyervék, hogy egy festők használta kifejezéssel éljek: mintegy »béka-perspektívák«? Bármily értékkel is bírjon az igaz, az őszinte, az önzetlen, lehet, hogy a látszatot, a tévesztésre törő akaratot, az önérdeket és a vágyakozást az élet nézőpontjából magasabb és jelentősebb érték fogja megilletni. Sőt nem lehetetlen, hogy ama jó és becsült dolgoknak éppen az *ád* értéket, hogy ezekkel a gonosz, látszólag ellentétes dolgokkal csábító mód rokonok, összekapcsolvák, tán lényegben is egyezők. Talán! - De ki akar ilyen veszélyes »talán«-okkal törődni! Várni kell, míg megérkezik a filozófusoknak egy új fajtája, melynek más, ellenkező az ízlése és hajlama mint az eddiginek, - a veszedelmes »*Talán*« filozófusai. - S teljes komolysággal mondom: már közeledni látom őket.

3.

Soká figyelvén a filozófusokat saját mesterségüknél, így szólék: a tudatos gondolkodás legnagyobb részét, ideértve a filozófiai gondolkodást is, még az ösztönszerű tevékenységek közé kell sorolni. Föl kell adni az idevágó nézeteket, valamint újakra tettünk szert az átöröklés és »veleszületettség« dolgaiban is. A »tudatos« époly kevésbé *ellentétes* az ösztönszerűvel, amely kevésbé jó tekintetbe a születés aktusa az átöröklés egész folyamatára nézve. A filozófus tudatos gondolkodását titokban ösztönei vezetik, azok kényszerítik megszabott utakra. Minden logikai okoskodás látszatos önkénye mögött is értékmegállapítások rejlenek, jobban mondva: fiziológiai követelmények egy bizonyos fajta élet föntartására. Állítják, hogy ami határozott értékesebb, mint ami határozatlan, a látszat értéktelenebb, mint az »igazság«, - az efajta megállapítások, bár *ránk* nézve nagy regulatív jelentőségűek, mégis pusztán »felületmegállapítások«, olyan *niaiserie-félék*, mikre éppen lényünk önfenntartása végett szorulunk. - Föltéve persze, hogy »a dolgok mértéke« nem okvetlenül az ember...

4.

Egy ítélet hamis volta számunkra még nem érv az ítélet ellen; beszédünkben tán ez hangzik legidegenebbül. A kérdés ez: mennyiben életsegítő, életföntartó, fajföntartó, sőt esetleg fajképző az ítélet? Elvi nézőpontból állítjuk, hogy a hamis ítéleteket (az a priori szintetikus ítéletek idetartoznak) legkevésbé nélkülözhetjük, hogy az ember nem élhetne, ha nem hinne a logikai fikciók érvényében, ha nem mérhetné össze a valóságot a Föltétlen kitalált világával, ha számokkal nem hamisítaná meg folyvást a világot. A lemondás ilyen hamis ítéletekről egyúttal lemondás volna az életről, tagadása volna az életnek. Bevallani, hogy a hazugság életföltétel: ez persze szembeszállást jelent a szokásos értékek mögött rejlő érzésekkel. S az a filozófia, mely erre a szembeszállásra kész, máris túl emelkedett az erkölcs világán.

5.

Félig bizalmatlan, félig gúnyolódó magunkviseletére az összes filozófusokkal szemben nem az készlet, hogy újra és újra észrevesszük, mily gyámoltalanok, mily gyakorta és könnyen túloznak és tévelyegnek, szóval nem az ő gyerekes voltuk, hanem mert eljárásuk nem elég becsületes: szűzieskedő lármát csapnak, mihelyt valaki csak távolról is érinti az igazságszeretet problémáját. Mindannyian úgy tesznek, mintha meggyőződésük voltakép egy tiszta, hideg, könyörtelen dialektika önnön fejlődéséből fakadt és alakult volna (megkülönböztetésül a náluk becsületesb és együgyűbb misztikusoktól, akik »ihlet«-ről beszélnek): holott alapjában egy előre föltett tételt vagy ötletet, egy »beljük szállt« valamit, többnyire szívüknek egy absztrakció megszurte kívánságát védik, utólag keresett okokkal. Mindannyian ügyvédek, akik ügyvéd voltakat tagadják, ravasz szószólói önnön előítéleteiknek, amiket »igazságok«-nak keresztelnek. Ama lelkiismeret bátorságáról, mely ezt, ép ezt önmagának bevallja, szó sincs náluk; még kevésbé arról a bátor ízlésről, mely hirdeti is ezt: akár hogy figyelmeztetésül szolgáljon barát vagy ellenség számára, akár kedvtelésből vagy öniróniából. Az öreg Kant merev és erkölcsös tartuffe-ködése, mellyel a »kategorikus imperativus«-hoz vezető dialektikai rejteketekre csábít, - színjáték, mely mosolyra készlet minket, akiknek pompás multság: meglesni vén moralisták finom cselszövényeit. Pláne azt a matematikai formába bujtatott hókuszpókuszt, amelybe Spinoza az ő filozófiáját (»a saját filozófiája iránti szeretetet«, helyénvaló magyarázatát adván az ő szavának) páncél módjára öltöztette, hogy így eleve megfélemlítse a támadót, aki esetleg rá merne pillantani erre a győzhetetlen szűzre, erre a Pallas Athénére. Nem önnön félelmét és támadható voltát árulja-e el egy remetéskedő betegnek ez a maskaradája?

6.

Lassanként nyomára jöttem, mi is volt eddig minden nagy filozófia: semmi egyéb, mint szerzőjük önvallomása, holmi akaratlan memoárféle, olyatén, hogy minden filozófia valódi életcsiráját, amiből az egész rendszer sarjadzott, az erkölcsös (vagy erkölcstelen) szándékok alkották. Valóban, ha meg akarjuk magyarázni, hogyan keletkeztek voltaképp valamely filozófus legvakmerőbb metafizikai állításai, helyénvaló a kérdés: mifajta erkölcs felé tör a filozófus? S én nem hiszem, hogy a filozófia szülője holmi »megismerési ösztön«, hanem hogy itt is, mint egyebütt, más ösztön az, ami a megismerést (és félreismerést!) pusztán eszközülni használja. Ha pedig az ember főösztöneit abból a nézőpontból vizsgáljuk, mennyiben játszották ép itt az *ihletfakasztó* zsenik (vagy démonok és manók) szerepét, rá fogunk jönni, hogy egy ízben már mindannyian filozofáltak, - s hogy mindenikük legszívesebben ép *önmagát* szeretné a lét végső céljának, s a többi ösztön jogos *urának* feltüntetni. Mert uralkodásra vágyódik minden ösztönünk: *ez a vágy* készteti őket a filozofálásra. Persze a tudósnál, a voltaképeni tudományos embernél másként állhat a dolog (»jobbban«, ha úgy tetszik); neki tán tényleg van úgynevezett megismerési ösztöne, holmi külön óraművecskéje, amely - ha jól felhúzták - bátran megindul, *anélkül* hogy a tudós egyéb ösztönei lényegesen közreműködnének. A tudós valódi »érdekeit« aztán rendszerint egész más területen is kell keresni, például a családjában, a pénzszerzésben vagy politikában; sőt szinte közömbös, a tudománynak melyik zugába helyezik az ő kis masináját, s jó filológus, jó gomba-ismerő vagy jó kémikus lesz-e a »szépreményű« fiatal emberből: rá nézve nem *jellemző*, hogy mire adja magát. Ám a filozófusban semmi sincs, ami ne volna egyéni; kivált pedig erkölcsi felfogása tesz határozott és döntő bizonyosságot *kilétéről*, - vagyis arról, minő rangsorba helyezkedtek az ő mivoltának legbensőbb ösztönei.

7. (9.)

»A természet szerint« akartok *élni*? Hogy' játsztok a szavakkal, oh ti nemes stoikusok! Gondoljátok csak el, milyen a természet: mértéktelenül pazar és mértéktelenül közömbös, se szándoka, se figyelme semmi iránt, nem irgalmaz és nem igazságos, termékeny is, meddő is, sőt bizonytalan is egyszerre, maga a hatalommá vált közöny, - hogyan *tudnátok* ti e közöny szerint élni? Élni, - nem annyit jelent-e ez, mint hátat fordítani a természetnek? Fontolgatni, előnyben részesíteni, igazságtalannak, korlátoltnak, különbözőnek lenni, - nem ez-e az élet? De föltéve azt is, hogy jelszavatok »a természet szerint« alapjában ugyanazt jelentené, mint »az élet szerint élni«, - hát nem így *kell-e* tennetek? Mi célja elvet faragni abból, amik kényszerűségből vagytok? - Egész más a dolog nyitja: mikor ti, furcsa színjátékosok, önnön magatok megcsalói, lelkesen azt hirdetitek, hogy szabályaitokat a természetből olvassátok ki, voltaképp az ellenkezőt akarjátok cselekedni! Dölyfötök a természetre (még a természetre is!) a ti erkölcstököt, a ti eszményteket akarja ráolvasni; azt kívánjátok, hogy a »stoikusok szerint« való legyen a természet, minden létezőt a saját képetekre akartok formálni, - hadd hirdesse minden a stoicizmus általános, örök dicsőségét! Az igazsághoz való szerelmetek oly soká, oly állhatatosan, oly hipnotikus erővel kényszerít rá, hogy a természetet *hamisan*, azaz stoikusán lássátok, hogy végre képtelenek vagytok más szemmel nézni. S egy feneketlen gög ráadásul azt a dőre reményt kelti bennetek, hogy zsarnokoskodhatván önmagatok felett, ugyanezt meg lehet cselekedni a természettel is: nem tartozik-e a természethez a stoikus is?... Régi örök mese ez: ami megesett egykor a stoikusokkal, ma is megtörténik, mihelyt valamely filozófia önmagában hinni kezd. Saját képére teremti a világot: kénytelen rá. Nem is egyéb a filozófia, mint ez a zsarnok ösztön maga: a hatalmat, »világteremtést«, »causa prima«-t szomjazó szellemi akarat.

8. (10.)

Az a buzgalom és finomság, szeretném mondani: ravaszság, amivel ma mindenütt »a valódi és látszólagos világ« problémájára vetik maguk az emberek, gondolkodni és figyelni készet; s aki a háttérben nem lát egyebet, mint egy »igazságra törő akaratot«, annak ugyan nem túlságos éles a látása! Kivételes, ritka esetekben ugyan része lehet a problémával való foglalkozásban az igazságra törő akaratnak, valami kicsapongó kalandvágynak, esetleg egy újra ficánkoló metafizikai ambiciónak, mely még mindig többre becsül egy tenyéryi »bizonyosságot«, mint egy szekérnyi szép lehetőséget; sőt a lelkiismeret puritán fanatikusairól is szó lehet, akik még mindig szívesebben mennek - meghalni a biztos Semmibe, mint a bizonytalan Valamibe. Ám ez nihilizmus, s egy kétségbeesett, halálrafaradt lélek jele, bármi bátornak tűnjék is föl ez erény fitogtatása. Az erősb, még élettől duzzadó, még életre szomjas gondolkodóknál azonban másként áll a dolog. Mialatt ők pártot ütnek a látszat *ellen*, s már göggel szólnak a »perspektívaszerűről«, - mialatt önnön testük létét körülbelül oly kevésre becsülik, mint azt a látszatot, hogy »a föld mozdulatlan«, s ilyenén nyilvánvaló jókedvvel mondanak le legbiztosabb birtokukról (mert miben vagyunk ma biztosabbak, mint önnön testünkben?), - ki tudja, nem akarnak-e voltaképp visszahódítani valamit, ami egykor még *biztosabb* birtoknak tetszett, valamit a hajdani hitből, tán »a halhatatlan lelket«, tán »az ősi Istent«, szóval oly eszméket, amikkel jobban, azaz vígábban lehetett élni, mint a »modern eszmék«-kel? *Bizalmatlanság* rejlik emögött a modern eszmék iránt, hitetlenség mindaz iránt, ami tegnap és ma épült; tán egy kis unalom és gúny is vegyül vele, nem bírván tovább kitarítani a legkülönfélébb származású fogalmak »bric-à-brac«-ját (az úgynevezett pozitívizmus piaci képe ez), tán a kissé kényeztetett ízlés undorodása ezeknek a valóság-filozofasztereknek vásári tarkaságától és rongyától, akiken semmi se valódi és új, csak a tarkaságuk. Nekem úgy tetszik, ezeknek a mai skeptikus valóság-tagadóknak és ismeret-kisebbitőknek igazat kell adni abban, hogy ösztönük, mely őket kiűzi a *modern* valóságból, cáfolatlan, - az ő hátráló rejtekutaikhoz pedig semmi közünk! Nem az a lényeges rajtuk, hogy »*vissza*«, hanem hogy »*el*«-vágynak. Valamivel *több* erőt, lendületet, bátorságot és művészetet nekik: s *kifelé* vágynának, - nem vissza!

9. (11.)

Úgy látom, mindenütt azon fáradoznak, hogy arról a befolyásról, melyet Kant a német filozófiára voltaképp gyakorolt, eltereljék a figyelmet, s okoskodva el akarnak siklani Kantnak önmagáról megállapított értéke fölt. Kant mindenekelőtt a kategóriák táblázatára volt büszke, s erről a táblázatrólmondotta, hogy »a legnehezebb munka, amire valaha vállalkozni lehetett a metafizika érdekében«. - Értsük meg ezt a szót: »lehetett«; büszke volt arra, hogy *fölfedezte* az embernek egy új képességét, a szintetikus, a priori ítéletekre való képességét. Ha magamagát csalta is meg ezzel: a német filozófia fejlődése és gyors virágzása mégis e büszkeségből, s a fiatalabbak azon való versenyéből fakadt, hogy lehetőleg olyasmit fedezzenek föl, amire még büszkébbek volnának, ám mindenesetre - »új képességeket«! - De ideje, hogy eszméljünk: hogyan *lehetségesek* szintetikus a priori ítéletek? kérdezte Kant, - s voltaképp mit felelt rá? *Egy képesség erejénél fogva*: de sajnos, nem négy szóval, hanem olyan körülményességgel és tiszteletreméltósággal, akkora német mélyelméjűséggel és cikornyával, hogy nem vették észre, mekkora »*niaiserie allemande*« rejlik az ilyen feleletben. Sőt az új képesség mindenkit magánkívül hozott, s az örömujjongás akkor tetőződött be, mikor Kant ráadásul fölfedezte az ember erkölcsi képességét is. - A német filozófia mézeshetei következtek rá; a »tűbingai alapítvány« összes ifjú theologusai megindultak - »képességeket« keresni. S mi

mindent találtak a német szellemnek abban az ártatlan, gazdag, még ifjonti korszakában, mikor a romantika gonosz tündére közibük röppent, mikor még nem tudták megkülönböztetni a »találást« a »kitalálás«-tól! Elsőben is az »érzékfölötti« képességet: Schelling értelmi szemléletnek keresztelte, s teljesíté vele az ő alapjában jámbor vágyakozású németjeinek a kívánságait. Ezzel az egész pajkos és rajongó mozgalommal, mely csupa ifjuság volt, bármi merészen is burkolózott szürke és kivénült fogalmakba, nem is lehet igaztalanabban eljárni, mint ha komolyan veszik és például: erkölcsi fölháborodással tárgyalják. - Az emberek vénültek, - s az álom elszállott. Szemek törülgetése következett: még ma is tart. Álmodást láttak: legelő az öreg Kant. »Egy képesség erejénél fogva« - mondta, vagy legalább így vélte. De hát - válasz ez? Magyarázat? Vagy inkább csak a kérdés ismétlése? Miért van altató hatása az ópiumnak? »Egy képesség erejénél fogva« - vagyis a »virtus dormitiva«-nál fogva, felel Molière híres orvosa:

»Quia est in eo virtus dormitiva
cujus est natura sensus assoupire.«

Csakhogy az ilyen válaszok vígjátékba illők, s végre is ideje volna, hogy a kanti kérdést: »hogyan lehetségesek szintetikus a priori ítéletek«, azzal a másik kérdéssel helyettesítsük: »miért *szükséges* hinni efféle ítéletekben?« - vagyis meg kell érteni, hogy a mi fajtánkbeli lények fenntartása végett *hinni* kell ilyen ítéletek igaz voltában; azért természetesen lehetnek hamis ítéletek! Vagy világosabban, s goromba alaposággal szólva: szintetikus a priori ítélet ne is legyen »lehetséges«: nincs rá jogunk, a mi ajkunkon csupa hamis ítélet mind. Persze az igaz voltukban való hit szükséges, mint »Vordergrunds-glaube«, mint az élet perspektíva-optikájába tartozó látszat. - Hogy arról az óriási hatásról is szóljak, melyet a »német filozófia« egész Európában gyakorolt, hát senki se kételkedjék benne, hogy itt valamelyes »virtus dormitiva« is közreműködött: az emberek el voltak ragadtatva, hogy a különféle nemzetek nemes lustálkodói, erényesei, misztikusai, művészei, háromnegyed-keresztényei és politikai kalandorai középett, hála a német filozófiának, végre kaptak ellenmérget a szenzualizmus ellen, amely a tizennyolcadik századból áramlott a következőbe, - szóval: »sensus assoupire«

...

10. (12.)

Ami a materialisztikus atomelméletet illeti: nos ez már a legfényesebben megcáfolt dolgok közé tartozik. Tán nincs is Európában több oly tudatlan tudós, aki még komoly jelentőséget tulajdonítana ennek a legfőlebb házi használatra jó elméletnek - hála mindenekelőtt a dalmát Boscovichnak, aki (a lengyel Kopernikussal együtt) eddig minden látszat legnagyobb és leggyőzelmesebb ellensége volt. Míg Kopernikus arra vett rá minket, hogy összes érzékeink ellenére higyük, hogy a föld *nem* áll szilárdan, - Boscovich kiverte belőlünk az »anyag«-ban, »materia«-ban, »atom«-ban való hitünket: ez volt máig a földön kivívható legnagyobb diadal érzékeink fölött. - Ámde tovább kell menni, élet-halálharcot kell izenni amaz »atomisztikus szükséglet« ellen is, amely még mindig kísért senkitől se sejtett területeken, akárcsak híres társa, a »metafizikai szükséglet«: - nyakát kell szegni annak a másik, végzetesb atomelméletnek is, melyet leginkább és legtovább a kereszténység tanított: a *lélek-atomizmusnak*. E szóval azt a hitet akarjuk jelölni, mely a »lélek«-ben valami nem enyészőt, maradandót, oszthatatlant, holmi »monas«-t vagy »atomon«-t lát: a tudományból tessék *ezt* a hitet kipusztítani! Semmiképp se kell azért, magunk közt szólva, a »lélek«-től megválni, ez ősi, tiszteletreméltó föltevésről korántsem kell lemondani: ügyetlen naturalisták módjára, akik alig nyúlván a lélekhez, már is elveszejtik. Szabad az út a lélek-hipotézis új és finomult felfogásaihoz: hadd legyen ezután olyan fogalmaknak, mint »halandó lélek«, - »a lélek mint

szubjektumok sokasága«, - »a lélek mint ösztönök és indulatok társaséptménye«, polgárjoga a tudományban. Az új lélekbúvár ugyan, végét vetvén a babonának, mely eddig szinte tropikus bujasággal tenyészett a lélek képzete körül, magamagát mintegy új pusztaságba, megbizhatatlan ingoványba száműzte (a régi psychologusoknak bizonytalán kényelmesebb és vígabb dolguk volt): de ép ez kényszeríti rá, hogy *találgasson*, - s ki tudja? tán arra is hogy *találjon*.

11. (15.)

Hogy a fiziológusok jó lélekkel űzhessék mesterségüket, hinniök kell, hogy az érzékszervek *nem* pusztán jelenségek az idealisztikus filozófia értelmében: mert hisz akkor nem lehetnének okai semminek! Tehát regulatív föltevés-kép el kell fogadniok a szenzualizmust. - Hogyan? mégis vannak, akik azt mondják, a külvilág nem egyéb, mint érzékszerveink terméke. Ugyan! Hiszen így testünk, mint a külvilág egy része, se volna egyéb, mint érzékszerveink terméke! Sőt érzékszerveink se volnának mások, - mint érzékszerveink terméke! Úgy látom: ez ugyan alapos egy »reductio ad absurdum«! Föltéve persze, hogy a »causa sui« se több abszurdumnál. - Úgy hát *nem* érzékszerveink terméke a külvilág - ?

12. (16.)

Ma is akadnak ártatlan önmegfigyelők, akik még hisznek »közvetetlen bizonyosságok«-ban, teszem »én gondolkodom«, vagy Schopenhauer tévhite szerint »én akarok«: mintha itt a megismerő alany az ő tárgyát tiszta és meztelen voltában, »magánvaló«-kép ragadná meg, s egyik részről se történnék hamisítás. Én pedig százszor ismétlem: a »közvetetlen bizonyosság«, épúgy mint a »föltétlen megismerés« meg a »magánvaló« »contradictio in adiecto«-t zár magába. Szűnjék meg végre a szavak csábítása! Hadd higgye a tömeg, hogy az ismerés fenékig-ismerés! A filozófusnak így kell szólnia: ha szétbontom azt a folyamatot, mely kifejeződik e mondatban: »én gondolkodom«, nem kapok egyebet, csak egy csomó merész állítást, amiket megokolni nehéz, tán lehetetlen is: például hogy *én* vagyok az, aki gondolkodik, hogy egyáltalán kell lennie valaminek, ami gondolkodik, - hogy a gondolkodás tevékenysége valamely lénynek, amelyet oknak hiszünk, - hogy van »én«, végül hogy már tisztában vagyunk vele, mit értsünk gondolkodáson, - szóval hogy *én tudom*, mi a gondolkodás. Mert ha magamban mindezt nem döntöttem volna el, mi készítetne rá, hogy azt, ami ép történik, ne tartsam »akarás«-nak vagy »érzés«-nek? Szóval »én gondolkodom« föltételezi, hogy pillanatnyi állapotomat *összehasonlítam* más, magamról ismert állapotokkal, így döntvén el, micsoda állapot ez: ez a vonatkoztatás másfajta »tudásra« okozza, hogy nincs róla »közvetetlen bizonyosság«-om. - Alkalmadtán hihet ilyesmiben a tömeg, ám a filozófus elé a »közvetetlen bizonyosság« helyén egy csomó metafizikai kérdés mered, valóságos lelkiismereti kérdések az értelemre nézve, teszem: »Honnan jutok a gondolkodás fogalmához? Miért hiszek ok- és okozatban? Mi jogosít fel arra, hogy »én«-ről, pláne »én«-ről mint okról, sőt mint gondolatok okáról beszéljek?« Aki pedig holmi megismerő *intuicióra* hivatkozva nyomban válaszolni mer e metafizikai kérdésekre, olyanformán, hogy: »én gondolkodom, s tudom, hogy ez legalább is igaz, való, bizonyos« - nos, arra manapság a filozófus mosolya és kérdőjele vár. »Uram, fog szólni a filozófus, valószínűtlen, hogy ön ne tévedne: de minek is kell mindenáron - igazság?«

13. (18.)

Valamely elméletnek nem legkisebb varázsa, hogy meg lehet cáfolni: finomabb elmékre ép ezzel hat. Úgy látszik, a »szabad akarat« százszor megcáfolt elmélete csak e varázsnak köszönheti, hogy még fönnáll: újra és újra akad ember, aki elég erős ahhoz, hogy megcáfolja.

14. (19.)

A filozófusok úgy beszélnek az akaratról, mintha a világ legismertebb dolga volna; sőt Schopenhauer szerint voltaképp csak az akaratot ismerjük a maga egészében, minden levonás és hozzáadás nélkül. Ám én úgy sejttem, Schopenhauer ezúttal is csak azt cselekedte, amit a filozófusok rendszerint cselekedni szoktak: a tömegtől átvett és túlzásba hajtott egy *előítéletet*. Az akarat elsőben is valami *bonyolult*, valami, ami csak szó gyanánt egység, - s ép ez egy szóban rejlik a tömeg előítélete, mely úrrá lőn a filozófusok mindig csekély óvatosságán. Legyünk hát egyszer óvatosbak, legyünk »filozófiátlanok« - s szóljunk illetően: minden akarásban először is egy csomó érzés rejlik és pedig: azon állapot érzése, melyből szabadulni, azé, melyet elérni vágyunk, azután magának e vágnak az érzése, végül egy kísérő izomérzet, amely végtagjaink mozgatása nélkül is megkezdi játékát, mihelyt »akarunk«. Az érzést, még pedig sokféle érzést tehát el kell ismerni az akarat alkatrészeképp. Másodsor, ilyennek kell elismerni a gondolkodást is: egy parancsoló gondolat rejlik minden akarati aktusban; - ám senki se higgye, hogy ez a gondolat elválasztható az »akarás«-tól úgy, hogy hátramarad valamely külön akarat! Harmadsor, az akarat nem csupán érzés meg gondolkodás összetevődése, hanem főleg *indulat* is: még pedig egy parancs indulata. Az úgynevezett »akaratszabadság« lényegében csak a fölény tudata valakivel szemben, aki engedelmeskedni tartozik: »én szabad vagyok, »ő« engedelmeskedni tartozik« - ennek tudata rejlik minden akaratanban. De egyéb is rejlik ott: feszült figyelem, kizárólag egy dologra szegzett tekintet, annak föltétlen megállapítása, hogy »most erre s nem másra van szükség«, benső bizonyosság arról, hogy engedelmeskedni fognak, s mindaz, ami még a parancsoló állapotához tartozik. Mikor az ember *akar* - voltaképp parancsol valaminek magamagában, ami engedelmeskedik, vagy amiről ő hiszi, hogy engedelmeskedik. Ám az akaraton, ezen a sokrétű dolgon, melyre a tömegnek csak *egy* szava van, a legcsodásabb ez: minthogy egyidőben parancsolunk és engedelmeskedünk, s az akarati aktust a kényszerűség és ösztökélés, nyomás és ellenszegülés érzései nyomon követik; minthogy másrészt az »én« szintetikus fogalma elfedi szemünk elől e kettősséget, - az akarás folyamatához még egész sereg téves következtetést, magának az akaratanak egész sereg hamis értékelését fűztük, - s íme jó lélekkel hisszük, hogy *elég* a cselekvéshez, ha »akarunk«. Az ember ugyanis többnyire csak olyankor »akar«, mikor parancsának teljesítésére, vagyis engedelmességre, cselekvésre *számíthat*; így hódította meg érzését az a *látszat*, hogy itt *szükségkép* következik be a hatás. Ennélfogva meglehetősen bizonyosra veszi, hogy akarat és cselekvés valamelyes egységet alkotnak, - szóval az ő akarásának valóráválását és sikerét magának az akaratanak tulajdonítja, s az a hatalomérzés, mely együtt jár minden sikerrel, még gyarapodik benne. Az »akaratszabadság« nem egyéb, mint ama bonyolult jólézés kifejezése, melyet az a körülmény kelt az emberben, hogy azonosítja a parancsoló akaratot a végrehajtással, s a nehézségeken aratott diadalt önnön akaratanak tudja be. Vagyis: a parancsoló akaratanal járó jólézéshez hozzáveszi a végrehajtó, sikerthozó eszközök, e szolgálni kész »másod-akaratonok« vagy »másod-lelkek« (»Unterwille« - »Unerseele«) jólézéseit is - hisz szervezetünk nem egyéb, mint egy csomó lélek társasépítménye. *L'effet c'est moi*: ugyanaz történik itt, mint minden boldog közösségben: az uralkodó osztály magának tulajdonítja - a közösség sikereit. Minden akarás tehát csak parancsolás és engedelmeskedés - egy csomó »lélek« társasépítményében: a filozófus már ezért is joggal

foghatja magát az akarást erkölcsi szempont alá: erkölcsön azon uralmi viszonyok tanát értve, amik között az »élet« tüneménye támad.

15. (20.)

A filozófiai fogalmak nem tetszéscsinálta, külön-külön nőtt dolgok, hanem kölcsönös egymásra vonatkoztatás eredményei; látszólag bármi hirtelen és önkényesen is lépnek föl a gondolkodás történetében, rendszerbe tartoznak épúgy, mint valamely földrész faunájának minden tagja: meglátszik ez azon a módon is, melyen a legkülönbözőbb filozófusok újra és újra kitöltik a *lehető* filozófiai rendszerek bizonyos alapsémáját. Láthatatlan varázs készíti őket ugyanegy körpálya folytonos megfutasára: bármi távol, bármi függetlennek érzik is maguk egymástól, van valami bennük, ami megszabott rendben úzi őket egymásután, - s ez ép a fogalmak veleszületett rendszeressége és rokonsága. Gondolkodásuk valóban nem annyira fölfedezés, mint inkább újraismerés, újraemlékezés, mintegy visszatérés a léleknek egy ősi fészkebe, melyből ama fogalmak egykor kinőttek: - a filozofálás illetően a legmagasabb atavizmus egy fajtája. Az ind, görög, német filozófia csodás hasonlóságának elég egyszerű a magyarázata. Ahol nyelvrokonság uralkodik, ki sem kerülhető, hogy ne támadjon a filozófiai rendszerek azonos fejlődése és egymásutánja, - hála a grammatika közös filozófiájának, azaz közös grammatikai funkciók öntudatlan uralmának; ugyanez elzárja az utat a világ megfejtésének egyéb lehetőségeihez. Az uralaltáji nyelvterület filozófusai (akiknél az alany fogalma legkevésbé fejlett) bizonyos grammatikai funkciók kényszere voltakép *fiziológiai* értékítéletek és fajföltételek kényszere. - Szolgáljon ez annak a felületességnek visszautasításakép, mellyel Locke az eszmék eredetét tárgyalja.

16. (21.)

A »*causa sui*« a legvadabb önellenmondás, mit valaha kigondoltak, logikai erőszaktétel és fajtalankodás: ám az ember kicsapongó dölyfe ép e képtelenségbe gabalyodott belé. Az »akaratszabadság« után való metafizikai vágyódás, mely, fájdalom, még mindig bántja a félig okultak agyát, - az a vágy, hogy az ember önmaga viselje tetteiért a felelősséget, s istent, világot, ősoket, véletlent és társadalmat fölmentsen alóla, - nos semmi egyéb ez, mint »*causa sui*«-nak lenni, s a Münchhausenénál nagyobb vakmerőséggel magamagát üstökön ragadva húzni elő a Semmi mocsarából - a lét partjára. Ha már most valaki ezúton rájön, mi parasztosan együgyű az a híres »szabad akarat«, s kiveri fejéből: én arra kérem, folytassa a »fölvilágosodás« munkáját tovább, s verje ki fejéből annak a fogalom-szörnynek a fordítottját, a »nem-szabad akarat«-ot is, mely az ok és okozat félreértését szüli. Ne tessék »ok«- és »okozat«-ot hibásan *dologkép* fölfogni, mint azt a természettudósok az uralkodó mechanisztikus kamaszelmélet szerint cselekszik, addig forgatván az okot, míg végre »okoz«; csak tiszta *fogalmak* gyanánt szabad őket használni, mint hagyományos fikciókat, mik a megértetés, megjelölés, de *nem* a magyarázat eszközei. A »maganvaló«-ban sem »okosági kapcsolat«, se »szükségyszerűség«, se »lélektani kényszer« nincs, az okot nem »követi« okozat, s nem uralkodik »törvény«. *Mi*, egyedül mi költöttünk okokat, egymásután, egymásért valóságot, viszonylagosságot, kényszert, számot, törvényt és célt; s ha a *jeleknek* ezt a rendszerét belevevisszük, belevegyítjük a dolgokba, ismét csak a régi nótát fűjjük: *mithológiát* csinálunk. A »nem-szabad akarat« mithológia: a való életben csak *erős* és *gyöngye* akaratról van szó. - Rossz jel, mikor egy filozófus minden okosági »kapcsolat«-ból és »lélektani szükség-szerűség«-ből már holmi kényszert, nyomást, megkötöttséget érez ki - rossz jel magamagáról.

Ha jól vettem észre, a »nemszabad akarat« problémáját általában két ellentétes oldalról, de fölötté *egyéni* módon fogják föl: az egyik fél semmi áron sem akar lemondani a felelősségről, az *önmagában* való hitről, a *saját* érdemeire való igényekről (a hiuk fajtája idetartozik); a másik ép ellenkezőleg semmiért sem akar felelni, semminek sem akar oka lenni, s egy belső önmegvetésből kifolyólag magamagát is másra szeretné sózni. Ha könyvet írnak, ez utóbbiak rendesen pártját fogják a bűnösöknek; holmi társadalmi részvét álcája mögé bújnak legszívesebben. S tényleg csodásan megszépül a gyöngé-akaratúak fatalizmusa, ha érti a módját, hogyan kell »la religion de la souffrance humaine« gyanánt föllépni. Ízlés dolga.

17. (22.)

Bocsánat nékem öreg filozófusnak, ki gonosz örömet lel rossz kommentárok megbélyegzésében: de az a »természeti törvényszerűség«, amiről ti fizikusok oly büszkén regéltek, - csak a ti értelmezétek és rossz »filológiá«-tok eredménye, - nem tényállás, nem eredeti »szöveg«, inkább csak naiv-emberi értelemcsavarás, mellyel a modern lélek demokratikus ösztöneinek hízelegtek! »Teljes egyenlőség a törvény előtt, - ím' a természet sem áll különül, mint mi«: ebben a tisztos hátsógondolatban újra csak a tömeg gyűlölete rejlik minden kiváltság és önkény ellen, meg egy új, finomabb atheizmus. »Ni dieu, ni maître« - ezt akarjátok ti is: »éljen hát a természettörvény!« - úgy-e? De, mint mondtam, kommentár ez, nem eredeti szöveg; s tán akad, aki ellentétes szándokkal és kommentáló művészettel ugyanabból a természetből s ugyanazon jelenségekből ép hatalmi vágyak zsarnok kielégítését tudná kiolvasni, - egy kommentátor, aki minden »hatalomra törő akarat« kivételt nem tűrő, feltétlen voltát úgy a szemetek elé rakná, hogy szinte minden szó, még a »zsarnokság« is, hasznavehetetlen, gyöngé - emberi - metaforának tetszenék; s aki végül mégis ugyanazt állítaná a világról, amit ti: hogy »szükségszerű« és »kiszámítható« a folyása, *nem* mert törvények uralkodnak benne, de mert föltétlen *hiján* van minden törvénynek, s minden hatalom minden percben valósulásra tör. Lehet, hogy ez is csak »kommentár«, - s ti elég buzgón fogtok így érvelni? - Nos, annál jobb.

18. (23.)

Erkölcsei előítéletek és aggodalmak állták eddig útját minden lélektannak: nem mert a mélységbe ereszkedni. Hogy a lélektan voltaképp a *hatalomra törő akarat alak- és fejlődéstana*, - így fogom fel én, - még gondolatban se merült föl: ha ugyan szabad abban, amit eddig összeírtak, fölismeri annak a jelét, amit eddig elhallgattak. Az erkölcsi előítéletek nyomása mélyen lenyűgözte a szellemi, látszólag hideg, előítélet nélkül való világot, - természetesen ártó, tévesztő, vakító hatással. Az igazi fizio-pszichológia szemben találja magával a kutató *szívének* öntudatlan ellenállását: már a »jó« és »gonosz« ösztönök kölcsönös feltételezését hirdető tan, ez a finomabb erkölcstelenség is zavarba hozza a még erős lelkiismerettel bírót -, hát még az a tan, mely minden jó ösztönt a »rosszaktól« származtat le. S ha valaki pláne a gyűlölet, irigység, kapzsiság, uralkodási vágy indulatait *életföltételező* indulatoknak tekinti, amiknek az élet nagy háztartásában igen fontos, elvi jelentősége van, - amiket tehát még hatványozni kell, föltéve, hogy az élet is hatványozandó, - az ily embert ítéletének iránya tengeri betegség módjára kínozza. Pedig a veszélyes ismereteknek ez óriási, szinte új birodalmában legkevésbé sem ez a legkínosabb és legidegenszerűbb föltevés: - valóban száz ok szól amellet, hogy mindenki távol maradjon tőle, aki csak - teheti! De ha valaki hajójával már idáig vetődött, akkor - rajta! összeszorított fogakkal, nyitott szemmel, a kormányt erősen fogva hajózzunk el egyenest az erkölcs *fölsőt!*

Kockáztatván ez utat, tán önnön erkölcsiségünk végső maradékát is megsemmisítjük. - De mit törődünk magunkkal! Vakmerő utazók és kalandorok előtt még soh'se nyílt meg a belátásnak ily *mélyleges* világa: s a lélekbúvár, aki ezt az »áldozatot« hozza - nem *sacrifizio dell' intelletto*, sőt! - kárpótlásul követelheti, hogy a lélektan újra elismerjék a tudományok királynőjének, melynek előkészítésére szolgál minden más tudomány. Mert a főproblemákhoz ím' újra a lélektan vezet.

II. RÉSZ. A SZABAD SZELLEM.

19. (25.)

Filozófusok és barátai a megismerésnek: óvakodjatok a vértanuságtól! Az »igazságért« való szenvedéstől! Sőt még a védelmétől is! Megrontja lelketek ártatlanságát, előkelő semlegességét, csökönyössé tesz érvek ellen, butít és állatívá rútit, ha küzdvén veszéllyel meg káromlásal, gyanuval és egyéb ellenséggel, mindezenfelül még az igazság védőjét is kell játszanotok: - mintha »az igazság« oly együgyű teremtés volna, aki védőkre szorul! Pláne rátok, búsképű lovagok, ti pókhálót szövök a szellem utcasarkán! Elvégre is tudjátok, mi kevésbé fontos, hogy ép *nektek* legyen igazatok, valamint hogy eddig egyetlen filozófusnak se volt igaza, - s hogy tán különb őszinteség rejlik minden piciny kérdőjelben, amit szakmondásaitok és kedvenc tanaitok mögé (s alkalmilag önmagatok mögé is) raktok, mint összes igazsághajhászó fogásaitokban! Jobb, ha takarodtok! Rejtőzzetek el! S viseljetek álarcot, hadd tévesszenek össze! Hadd rettegjenek kissé! S ne feledjétek az aranyrácsos kertet! Vegyétek körül magatok emberekkel, akik olyanok mint a kert, - vagy mint a vizén átsuhanó zene, alkonyat idején, mikor a hunyó nap emlékezéssé halványul; - válasszátok a derék magányt, a szabad, jóleső magányt, mely jogot ad nektek arra, hogy valamiképp fennmaradhassatok! Mily mérgessé, mily ravasszá, mennyire gonosszá tesz a hosszú harc, ha nem lehet nyílt erőszakkal folytatni! Hogy *egyéni* egy soká tartó rettegés titkos ellenfelektől! A társadalom e kivetettjei, a vérérgüldözők, a holtrahajszoltak - de a Spinoza- és Giordano Bruno-féle kényszer-remeték is - végül mind, tán öntudatlanul furfangosan bosszuvágyók, méregkeverők lesznek, bármi szellemi maskaráda fedje is őket (tessék csak egyszer Spinoza etikáját és teológiáját fenékiig ásnia!), - nem is szólva amaz együgyű erkölcsi felháborodásról, mely csalhatatlanul jelzi, mikor hagyja cserben a filozófust filozófiai humora. A filozófus vértanusága, »önfeláldozása az igazságért« hozza napfényre a benne rejlő agitatori és színjátszói tulajdonságokat; s tekintve a művészi kíváncsiságot, mellyel az illetet eddig szemlélték, érthető, ha valaki egy-egy »vértanu«-vá, színpadi szájhósszá fajult filozófust is látni vágyik. Persze tisztában kell lenni azzal, *mi* voltaképp az, amit az ember ilyképp maga előtt lát: - bohó szatirjáték, bizonyosság arra, hogy a tulajdonképeni nagy tragédia immár *véget ért*: föltéve, hogy nagy tragédiának készült minden filozófia.

20. (26.)

Minden kiválasztott ember ösztönszerűen sziklavárba vágyik, ahol megszabadul a tömegetől, a sokaságtól, az emberek legtöbbszörétől, ahol megfélemlíthetik az »ember« szabályáról, mint annak kivétele: nem számítva amaz egyetlen esetet, mikor még erősebb ösztönök egyenest hajtják a »szabály« megismerésére, Bizonyosan nem finom ízlésű ember az, aki közlekedvén az emberekkel, nem csillogott az utálat, bosszúság, részvét, elkomorodás, elhagyatottság összes színeiben; ha pedig nem szívesen vállalja magára mindezt a terhet, ha folyton kikerüli s csöndes büszkeséggel rejtőzik sziklavárába, nos akkor világos: nem termelt, nem hivatott - a megismerésre. Mert ha így volna, egy napon imígy fakadna ki: »ördögbe az én finom ízléssel! a »szabály« mégis érdekesebb mint a kivétel, - mint én, ki kivétel vagyok!« - s leszállna, sőt beállna a tömeg közé. Az *átlagos* ember alapos, komoly tanulmányozása, gyakori álarcöltés, magamagából való kivetkőzés, bizalmaskodás, rossz társaság (csak a hozzám-hasonlóké nem az): minden filozófus élettörténetének szükségszerű része ez, tán legkellemetlenebb, csalódásokban legdúsabb része. Ám ha a megismerés szerencsefíához illő szerencséje van,

útjába akad egy sereg feladat-könnyítő, - az úgynevezett cinikusok serege, akik az állatiast, közönségest, szóval a »szabály«-t egyszerűen elismerik, de maradt bennük annyi szellem, ami *tanuk előtt* önmagukról és a hozzájuk hasonlókról beszéltesse őket: - könyvekben úgy szoktak ezek turkálni, akár önnön szemetjükön. Durva lelkek számára az előkelő érintkezés egyetlen formája a cinizmus; jól füleljen hát a magasabb ember minden jófajta cinizmusra, s örüljön, ha ép előtte szólal meg egy-egy szégyentelen bohóc vagy tudományos szatir. Vannak esetek, mikor az undorodásba elragadtatás vegyül: ott, ahol efajta majmoknak a természetszeszélye lángészt ad, például Galiani abbénak, ki százada legmélységesebb, legélesebben látó s tán legpiszkosabb alakja volt, - mélyebb Voltairenél, azaz kevésbbé fecsegő. Még gyakoribb, hogy majomtestekre tudományos fő kerül, durva lélekbe kivételes finomságú értelem, - orvosok és erkölcs-fiziológusok közt nem ritkaság. S mindenütt, ahol csak elkeseredés nélkül, ártatlanul beszélnek az emberről, fecsegvén a hasról, melynek két, s a fejről, melynek csak egy szükséglete van, - mindenütt, ahol valaki pusztán éhséget, nemi vágyakozást és hiúságot lát, keres, *akar* látni, mintha csak ezek volnának az emberi cselekvések tulajdonképeni mozgató okai, - röviden, ahol »rosszul« vélekednek az emberről - s még csak nem is *gonoszul* -, ott figyeljen buzgósággal, aki megismerésre tör, figyeljen főleg oda, ahol fölháborodás nélkül beszélnek. Mivelhogy a fölháborodott ember, s mindenki, aki saját fogaival tépi szét magamagát (vagy kárpoztulástul a világot, az istent, vagy a társadalmat), erkölcsi nézőpontból ugyan magasabban állhat mint a kacagó, önelégedett szatir, de minden más szempontból közönségesebb, közömbösebb, kevésbbé tanulságos. Főleg pedig senki se *hazudik* annyit, mint aki fölháborodott.

21. (29.)

Kevesek dolga függetlennek lenni: - az erők kiváltsága ez. S aki megkísérli, teljes joggal ugyan, de kényszerűség nélkül, arról tesz bizonyosságot, hogy nem csupán erős, de a szélsőségig vakmerő is. Mert labirintusba hatol, ezerszeresen fokozza az élet veszélyeit, amik közt nem a legkisebb, hogy senki se lehet szemtanuja magányos tévelygéseinek, miközben darabokra marcangolja őt a lelkiismeret minotaurosza. S ha a vakmerő ilyenén tönkre megy, akkora távolságban történik ez az emberi megértésből, hogy nincs ki vele érezzen: - pedig immár nem fordulhat vissza, nem fordulhat az emberi részvét felé se!

22. (32.)

Az emberiség történetének legnagyobb részén át - »történelemelőtti idő« a neve valamely cselekvés értékét vagy értéktelenségét annak következeiseiből állapították meg: a cselekvést magát ép oly kevésbé ügyelték, mint eredetét, hanem (ahogy Kínában ma is visszazármaztatják a szülőkre a gyermek dicsőségét vagy gyalázatát), a siker vagy sikertelenség visszaható erejétől függött az ember jó vagy rossz véleménye bizonyos cselekvésről. Nevezzük az emberiség e korszakát az *erkölcselőtti* korszaknak: a parancs, hogy »ismerd meg tenmagad!«, akkor még ismeretlen volt. Ám az utolsó tíz évezredben lassanként annyira haladtak, hogy a cselekvés értékét immár nem következményei, hanem eredete szerint állapítják meg: nagy esemény ez egészben tekintve, szempont és mérték jelentős finomodása, az arisztokratikus érték-uralom és az »eredet«-ben való hit öntudatlan utóhatása, jele annak, hogy bekövetkezett az *erkölcsi* korszak: ez volt az első kísérlet az önmegismerésre. Következmények helyett az »eredet«: minő átalakulása a perspektíváknak! Bizonytal hosszú harcok és ingadozások eredménye! Persze most is végzetes balhit, sajátos rövidlátás tévesztette meg az embereket: a cselekvés forrását valamely *szándékban* látták, azt hitték, a cselekvés értéke a szándék

értékében rejlik. Hogy a szándék magába zárja valamely cselekvés minden előzményét, teljes eredetét: ez az előítélet majdnem a legújabb időig minden erkölcsi dicséretnek és gáncsnak, sőt filozofálásnak kútforrása volt. - Ámde ma, mikor az ember új öntudatra ébredt, nem kell-e magunk újra elszánnunk az értékek gyökeres átalakítására? Nem állunk-e ma új korszak küszöbén, amely negatív értelemben egyelőre *erkölcsönkívüli* korszaknak nevezhető? Ma, mikor legalább mi erkölcs>tagadók gyanút fogtunk, vajjon egy cselekvés értékét nem ép az dönti-e el, ami *nem-szándékos* rajta, - vajjon szándékos volta, s mindaz, amit látunk, tudunk róla, nem pusztá felület és burok-e, mely, burok-módra, mutat ugyan valamit, de még többet *burkol?* - Röviden: azt hisszük, a szándék pusztán jel és tünet, amit meg kell fejteni, pláne olyan jel, amely egyszerre sokfélét, magára szinte semmit se jelent, - az erkölcs pedig, ahogy' eddig értelmezték (mint a szándékok erkölcs>e) pusztán előítélet volt, olyan elsietett és ideiglenes ítélet, mondjuk az asztrológia és alchimia rangján, de mindenképp olyasmi, amit el kell hagyni. Az erkölcs elhagyása, hogy úgy mondjam: maga-elhagyása, - nevezzük így azt a hosszú titkos munkát, mely a legfinomabb, legbecsületeseb, sőt leggonoszabb lelkeket kipróbálni hivatott.

23. (33.)

Hiába minden: az odaadás, önfeláldozás érzéseit, a magamagából kivetkőzés egész erkölcsét könnyörtelenül le kell leplezni: valamint az »erdektelen szemlélet« esztétikáját is, amely csábító mód próbálja igazolni a művészet elférfiatlanodását. Sokkal vonzóbbak azok a »másért«, »nem magamért« való érzések, semhogy itt ne volna szükséges fokozott bizalmatlansággal viseltetni, s fölvetni a kérdést: »vajjon nem *csábítások-e?*« - Hogy *tetszenek* - annak is, akiben megvannak, annak is, aki gyümölcseit élvezi, sőt a pusztán szemlélőnek is, - ez még legkevésbé sem érv mellettük, sőt ép ez int óvatosságra. Óvakodjunk hát!

24. (34.)

A filozófiának bármely álláspontjára helyezkedünk, mindenütt az tetszik az egyetlen bizonyosságnak, hogy pusztá *látszat* a világ, melyben élünk: ezer ok csábít rá, hogy »a dolgok lényegében« valami megtévesztő alapelvet sejtünk. De aki a világ hamis voltáért magát a mi gondolkodásunkat, vagyis a »szellem«-et teszi felelőssé (tisztos egy egerút ez, minden tudatos vagy öntudatlan *advocatus dei* útja), aki azt hiszi, hogy a világot terestül, időstül, alakostul és mozgástul hamisan *fogjuk föl*, - nos az ragadja meg az alkalmat, s legyen bizalmatlan mindenfajta gondolkodás iránt: nem ez volt-e idáig a legnagyobb szemfényvesztő? S ki kezeskedik róla, nem folytatja-e játékát? Komolyan szólva, rendkívül megható és tiszteletfakasztó a gondolkodóknak az a naivsága, mellyel ma is a tudat elé állanak, tőle könnyörögvén *becsületos* válaszáért; teszem: »való«-e a tudat, aztán voltaképp miért nem akar semmit se tudni a külvilágról, s egyéb hasonló kérdések. *Erkölcsi* naivság a »közvetetlen bizonyosságok«-ban való hit, mely nekünk filozófusoknak becsületünkre válik: - de hát ne legyünk *csupán* erkölcsi lények! S aztán nem tekintve az erkölcsöt, ostobaság is az a hit, mely - nem válik becsületünkre! Ha »gonoszság«-ra vall is a polgári életben a szakadatlan bizalmatlankodás, ha oktalanságnak mondják is: itt mi közöttünk, a polgári világ határain túl, - ugyan miért ne legyünk oktalanok, miért ne szóljunk így: a filozófusnak egyenest *joga* van a »gonoszság«-ra, mint ama lénynek, melyet eddig legtöbbször csaptak be; *kötelessége* bizalmatlannak lenni és gonoszul kancsalítva - mindenre gyanakodni. Bocsánat e sötét fordulatért, de jómagam már jó ideje másként vélekedem csalásról és csalódásról s készen tartom az ostort a filozófusok vak dühe ellen, mellyel berzenkedve tagadják, - hogy megcsalatnak. Ugyan! Hogy az igazság

nagyobb értékű volna a látszatnál, - semmi más ez, pusztán erkölcsi előítélet; sőt a legrosszabbul bizonyított föltevés a világon. Tessék bevallani, hogy egyáltalán élet se volna, hanem ha perspektivikus megállapítások és látszatok alapján; s ha némely filozófus szent lelkesedésével és együgyűségével meg is akarnátok semmisíteni a »látszat világát« (ha ugyan *ti* képesek volnátok rá), nos akkor a *ti* »igazság«-tok is eltűnnék! Csakhogy mi kényszerít bennünket arra a föltevésre, hogy »igaz« és »hamis« között lényeges ellentét van? Nem elég-e, ha a látszat fokozatairól, hogy úgy mondjam: különféle árnyalatairól és tónusairól, - valőrökről beszélünk, festők szavával szólván? Miért ne lehetne a *mi* világunk - fikció? S ha valaki itt közbeveti, hogy a »fikciónak »szerzője« *kell* legyen!« - annak így kell felelni: »Nem ugyancsak fikció-e az a »*kell*«? Nem szabad-e néha fittyet hányni az alany, állítmány és tárgy fogalmainak? Nem emelkedhetik-e a filozófus a grammatika-imádás fölé? Tisztelet a nevelőnőknek: de hát nincs-e már ideje, hogy a filozófia - fölmondjon a nevelőnőknek?

25. (36.)

Föltéve, hogy a »valóság« számunkra csak vágyaink és szenvedélyeink világa, hogy ösztöneink valóságánál se magasabbra, se mélyebbre nem szállhatunk, - hisz' a gondolkodás is csak az ösztönök egymáshoz való viszonya -: joggal kísérelhetjük meg, nem *elegendő-e* ez a valóság arra, hogy megértesse velünk az úgynevezett mechanisztikus (vagy »anyagi«) világot? Nem »látszat«-ot, nem »képzet«-et értek itt (Berkeley és Schopenhauer szerint), hanem olyasmit, aminek valósága indulataink valóságával egyenlőrangú, - mintegy az indulatok világának primitívebb alakját, mely még hatalmas egységbe fog mindent, ami később a szerves folyamat során kialakul, - az ösztön-élet oly fajtáját, melyben az összes szerves funkciók még szintetikus egységbe kötvék, - szóval az élet *kezdeteleges* formáját. De nem csak jogos ez a kísérlet, hanem a *módszer* nézőpontjából kötelező is. Ne tessék addig több fajta okviszonyt föltételezni, amíg meg nem próbáltuk egyetlen-eggyel magyarázni mindent: a *módszer* parancsa ez, mely alól kivonnia magát senkinek se szabad. - A kérdés végül is ez: elismerjük-e valóban az akarat *hatását*, hiszünk-e az akarat okozatiságában? Ha igen (ez a hit ép az okozatiságban való hitünk), úgy föl kell tételeznünk, hogy az akarat okozatisága az *egyetlen* okviszony. Az »akarat« hatása persze csak »akarat«-ra értendő, nem pedig »anyagokra« (például »idegek«-re): szóval, kockáztatni kell azt a föltevést, nem akarat hat-e akaratra mindenütt, ahol »hatások«-ról beszélünk, - nem akarterő-e, amennyiben erő működik benne, minden mechanikai történés? - S ha végül sikerülne egész ösztönéletünket mint egyetlen akaratforma (*szerintem* a hatalomra törő akarat) kialakulását és elágazódását magyarázni; ha az összes szerves funkciókat vissza lehetne származtatni erre a hatalomra törő akaratra, s meg lehetne oldani vele a nemzés és táplálkozás problémáját is (*egy problema* ez), úgy joggal állapíthatnók meg, hogy minden hatóerő egységes magyarázata a *hatalomra törő akarat*. A világ egy belső nézőpontból, »intelligibilis« jellegére nézve nem volna semmi más, csak »hatalomra törő akarat«.

26. (41.)

Mindenki önmaga előtt kell hogy próbát tegyen arról, hogy függetlenségre és parancsosztásra termett. Senki se térjen ki az ilyen próbák elől, jóllehet a legveszedelmesebb játék-üzés ez, melynek tanui csak mimagunk vagyunk. Ne add magad oda senkinek, légyen számodra bármi kedves, - mert börtönhöz hasonlatos minden emberi lélek. Hazádnak se add magad oda, légyen az a legszenvedőbb; - diadalmas hazától könnyebb a megválás. Ne légy részvétellel senki iránt: még kiváltságosak iránt se, akiknek ritka szenvedésébe véletlenül belepillantatsz.

Ne ragadj meg semmiféle tudományban, bármi fényes, esetleg ép rád váró fölfedezésekkel csábít is. Saját erényeidben se ragadj meg, s ne légy áldozata lényed valamely »rész«-ének. Önmagad *megóvása*: ez a függetlenség legerősb próbája.

27. (42.)

Útban a filozófusok új fajtája: megkockáztatom, s egy különös névre keresztelem őket. Ahogy' én sejtem, ahogy' ők sejtetik - mert sejtelemnek maradni lényükhöz tartozik, - a jövőnek e filozófusai igényt emelnek rá, hogy »kísérlők«-nek nevezzék őket. Ez a név maga se más mint »kísérlet«, sőt ha úgy tetszik: »kísértés«.

28. (43.)

Az »igazság« új barátai-e ezek a közlő filozófusok? Lehet, - mert eddig minden filozófus szerette a maga igazságát. Ám bizonytal nem lesznek dogmatikusok. Büszkeségük, ízlésük ellenére volna, hogy igazságuk mindenki számára való igazság legyen, a dogmatikus törekvések titkos kívánsága és rejtett értelme szerint. »Az én ítéletem - sajátom: másnak nincs rá joga, talán így fog szólni a jövő filozófusa. Rossz ízlésre vall a vágy: összhangban lenni mindenkivel. A »jó« nem az többé, ha ajkára veszi a szomszédom. »Közjó« meg hogyan is létezhetnék! Ez a szó ellenmond önmagának: ami közös, sohase nagy értékű. - Úgy kell lennie, ahogy' mindig volt: a nagy dolgok nagyoknak valók, örvényekbe csak mély lélek szállhat, ami finom, a finomaknak, ami ritka, a Ritkáknek termett.«

29. (44.)

Mindezek után kell-e még mondanom, hogy a jövőnek e filozófusai is szabad, rendkívül szabad szellemek lesznek? Ám senki se tévessze össze őket holmi közönséges »szabad szellemek«-kel. Irántuk és önmagunk, szabad szellemek iránt, kik az ő hirnökeik és előfutárai vagyunk, tartozunk azzal, hogy nyakát szegjük egy régi ostoba előítéletnek és félreértésnek, mely igen soká burkolta ködbe a »szabad szellem« fogalmát. Szűkkörű, elfogult, láncokba vert szellemek bitorolják ezt a nevet az egész földön, körülbelül ellenkezőjét akarván annak, amit a mi szándokaink és ösztöneink rejtenek, - nem is szólva arról, hogy a közlő új filozófusokra nézve pláne lepecsételt zárok lesznek. Az úgynevezett *nivellálók*, e hamis »szabad szellemek«, - a demokratikus ízlés ékesszavú és tollú rabszolgái: magánytalan emberek, otromba derék fickók, akiktől se bátorságot, se tisztas erkölcsöt nem kell megtagadni, csak ép az a bajuk, hogy nem szabadok és nevetetően felületesek, kivált azzal a főtörekvésükkel, hogy a társadalom eddigi formáiban keresik *minden* emberi balsiker és szenvedés okait. Ugyan alaposan feje tetejére állítják az igazságot! Minden erejükkel el szeretnék érni azt az állapotot, melyben a nyáj boldogan, bizton, kényelmesen - legel. Leggyakoribb jelszavuk a »jogegyenlőség« és »részvét minden szenvedő iránt«, - s a szenvedést magát olyasvalaminek tekintik, amit meg kell *szüntetni*. Ámde mi »ellenkezők«, kik megnyitottuk szemünket és lelkiismeretünket, kérdezzék: hol és hogyan emelkedett eddig legmagasabbra az ember, úgy véljük, mindig ép ellenkező feltételek között történik ez. Helyzete veszélyességének még fokozódnia kell, fölfedező és színlelő erejét (»szellem«-ét) erőszakkal kell finommá és vakmerővé fejlesztenie, élet-akarattát föltétlen hatalmi akarattá kell hatványoznia. - Erőszak és veszély, rabszolgaság és mindenfajta ördögi művészet, minden, ami az emberben gonosz, félelmetes, zsarnoki és ragadozó, ép úgy az »ember«-faj emelkedésére szolgál, akárcsak a fordítottja. Mindezzel még keveset mondtunk, de bizonyos, hogy azzal, amit

mondunk és azzal, amit elhallgattunk, minden modern ideológia *ellenkező* végletére helyezkedtünk. Csoda-e, ha mi, szabad »szellemek«, nem vagyunk közlékenyek? Ha nem akarjuk mindazt elárulni, *amitől* a szellem megszabadulhat, s *ahová* azután kerül? S hogy voltaképp mit jelent a mi veszélyes formulánk: »az erkölcs világán túl...«, mellyel az össze-
tévesztéstől óvakodunk? Nem vagyunk mi holmi »szabad gondolkodók«, ahogy' a »modern«
eszmék derék szószólói szeretik maguk nevezni. - A szellemnek sok országát bejártuk;
gyakorta menekültünk kellemes zugokból, mikbe előszeretettel és előgyűlölettel, ifjuság és származás, emberek és könyvek száműzni látszottak; bosszúsággal eltelve a függés mindenfajta csábításai, pénz, hivatal és egyéb tisztesség ellen; hálások az előítéletektől szabadító nyomor és nyavalya iránt; hálások istenek, ördögök, borjuk és bennünk rejlő férgek iránt; bűnösen kíváncsiak; kegyetlenül kutatók; meggondolatlan megragadói a megfoghatatlannak; megrágói és megemésztői a megemészthetetlennek; készek minden munkára, minden kockázatra; »szabad akarat«-tal, láthatatlan szándokú lelkekkel, végéjérhatatlan okokkal telve; hódítók; egyszerre pazarlók és gyűjtők; nappal is a munka éjjeli baglyai; madárijesztők - ha szükséges (s ma szükséges); született, fogadalmat tett féltékeny őrzői a *magánynak*, - önnön mélységes éjjeli magányunknak: - ilyen emberek vagyunk mi, szabad szellemek! S tán hasonlókat vagytok *ti* is, *ti* közelgő *új* filozófusok?

III. RÉSZ. A VALLÁSOS SZELLEM.

30. (45.)

Az emberi lélek és annak határa az a terület, melyet az ember benső tapasztalásai máig egyáltalán befutottak, e tapasztalások magaslatai, mélységei és távolságai, a léleknek s az ő még valóvá-nem-vált lehetőségeinek egész *eddig* története: kiszabott vadászterülete ez a született pszichológusnak és a »nagy vadászat« kedvelőjének. Ámde mi gyakorta kell két-ségbeesve fölsóhajtania: »Egymagam, oh, egymagam vagyok e rengeteg őserdőben!« Néhány száz vadászlegényre és finom kitanult vadászkuttyára vágyik hát, akiket előreküldhetne az emberi lélek történetébe, hadd hajtsák föl *számára* a vadat! Hasztalan: újra és újra keservesen kitűnik, mi nehezen akad legény és kutya mindazon dolgokhoz, amik ép az ő kíváncsiságát ingerlik. Tudósokat új és veszélyes vadászterületekre kiküldeni, ahol bátorság, okosság, finomság mindenkép helyénvaló, azzal a bajjal jár, hogy éppen ott hasznavehetetlenek, ahol a »nagy vadászat« kezdődik: - ép ott veszejtik el látásukat és szaglásukat. Hogy például valaki megállapíthassa az *ismeret és lelkiismeret* problémájának történetét a *vallásos emberek* lelkében, ahhoz tán ugyanoly mélynek, oly sebzettnek, oly óriásnak kellene lennie, amilyen Pascal intellektuális lelkiismerete volt: - s még azonfelül szüksége volna egy világos, gonosz szellem nagy látókörére, mellyel átölelhessen, rendezhesse, formulákba kényszeríthesse a veszélyes és fájdalmas élmények e zürzavarát. - De ki tegye meg nékem ezt a szolgálatot! S kinek volna ideje ilyen szolgálkra várni! - Nagyon ritka madarak ők, jöttük mindenkor igen valószínűtlen! Végül is mindent *mimagunk* kell hogy elvégezzünk, hogy tanulhassunk valamit: azaz *sokat* kell elvégeznünk! Ámde az enyémfajta kíváncsiság a legkellemesebb vétek marad, - bocsánat, azt akartam mondani: az igazságszeretet megkapja jutalmát az égben s már a földön is.

31. (46.)

Az a hit, melyre az első kereszténység vágyódott s nem ritkán el is ért, egy skeptikus, déliesen szabadszelleme világ közepette, amely mögött filozófiai iskoláknak évszázados küzdelme rejlett, hozzászámítva a római birodalom nevelte türelmességet, - ez a hit *nem* az a hívséges alattvalói hit, mellyel egy Luther, egy Cromwell vagy akármely másik északi barbár csüngött a maga istenén és kereszténységén. Sokkal inkább a Pascal hite, mely rettentő mód hasonlít az ész lassú öngyilkosságához; - makacs, hosszúéletű, féregszerű ész ez, melyet nem lehet agyonütni egy csapással. A keresztény hit kezdettől fogva áldozat: feláldozása a szellem minden szabadságának, minden büszkeségének, minden önérzetének; egyúttal szolgáltság és önmegvetés és öncsonkítás. Kegyetlenség és vallási főnicizmus rejlik e hitben, amely csak lágy, bonyolult és elkényeztetett lelkiismeretnek való: előfeltétele, hogy a szellem alávetése leírhatatlan *szenvedést* okoz, hogy a szellem egész multja és minden szokása védekezik amaz *absurdissimum* ellen, melynek formájában előtte a »hit« föllép. A modern emberek, eltompulván minden keresztény nomenklatura iránt, nem érzik többé, a borzalomnak mily legfelső foka rejlett az antik ízlés számára a »megfeszített istenség« paradox formulájában. Soha és sehol eddig nem történt hasonlatosan vakmerő fordulat, hasonlóan rettentő, problematikus valami, mint ez a formula, mely minden antik érték átalakítását ígerte. - A kelet, a *mélységes* kelet, a keleti rabszolga áll boszút illetén Rómán s az ő előkelő és frivol türelmességén, a hitetlenség római »katholicizmus«-án: - s sohasem a hit maga, hanem a hit szabadsága, az uraknak e fél-stoikus, mosolygó nemtörődömsége a hit komolyságával szemben, lázította fel a

rabszolgákat uraik ellen. A »felvilágosítás« föllázít: mert a rabszolga valami föltétlent akar, csak azt érti, ami zsarnoki, még az erkölcsben is. A rabszolga mélyen, fájdalmasan, betegesen szeret és gyűlöl, árnyalat nélkül, - az ő nagy *titkos* szenvedése föllázad az előkelő ízlés ellen, mely mintha tagadná a szenvedést. A szenvedésben való kételkedés, mely voltaképp csak az arisztokratikus erkölcs magatartása, nem legkisebb oka az utolsó nagy rabszolgalázadásnak, mely a francia forradalommal kezdődött.

32. (47.)

Ahol csak eddig a vallási »neurosis« föllépett, mindenütt az életmódnak három veszélyes előírásával találjuk kapcsolatban: magány, böjt és szűziesség, - ám anélkül, hogy bizonyossággal el lehetne dönteni, mi itt az ok, mi az okozat, sőt hogy egyáltalán szó lehet-e itt az ok és okozat viszonyáról? Végso kételkedésre jogosít, hogy ép legrendszeresebb tüneteikhez, vad és szelíd népeknél egyaránt, hozzátartozik a leghirtelenebb, legkicsapongóbb kéjhajhászat, mely aztán ép oly hirtelen bűnbánat-rohamba, az élet és akarat tagadásába csap át. Talán mind a kettőt álcázott epilepsiának lehetne magyarázni? Ám sehol se volna szabad magyarázatoktól inkább tartózkodni, mint itt: egyetlen típus körül se burjánzott fel a képtelenség és babona olyan halmaza, - úgy látszik, egyik sem érdekelte eddig az embereket, még a filozófusokat is, annyira, mint a vallásos típus. Ideje, hogy ép itt kissé hidegebben ítéljünk, körül- vagy inkább másfelé tekintsünk, sőt *eltávozzunk*. - Még a legutoljára föltűnt filozófiának, a Schopenhauerének háttérében is szinte főproblemakép a vallási válság és ébredés rettentő kérdőjele áll. Hogyan *lehetséges* az akarat tagadása? Hogyan lehetséges a »Szent«? - valóban mintha a kezdő Schopenhauert ez a kérdés tette volna filozófussá. S ekkép igazi schopenhaueri következmény vala, hogy az ő legmeggyőződésebb híve (talán az utolsó is Németországon), Wagner Richard, ép ezen a ponton fejezte be saját élete munkáját, s végül Kundry alakjában színpadra vitte ezt a borzalmas és örök típust, az eleven »type vécu«-t; ugyanakkor, mikor szinte az összes európai népek elmeorvosainak alkalmuk nyílt ezt a típust közelről tanulmányozhatni, mindenütt, ahol a vallási »neurosis« - vagy ahogy' én nevezem: »a vallásos szellem« - utolsó epidemikus kitörését érte meg az »Üdv hadseregé«-ben. De ha azt kérdezzük, voltaképp mi érdekelte oly hatalmasan minden idők minden fajta emberét, a filozófust is, a »Szent« egész tüneményén: úgy ez kétségkívül a csoda velejáró látszata, mely az *ellentétek* közvetlen *egymásrakövetkezéséhez*, erkölcsileg ellentétesen értékelt lelki állapotokhoz tapad. Úgy tűnt fel, mintha itt kézzel fogható volna, mikép válik hirtelen egy »rossz ember«-ből »szent«, jó ember. Az eddigi lélektan ezen a helyen hajótörést szenvedett: vajjon elsősorban nem azért-e, mert alávetette magát az erkölcs uralmának, mert az erkölcsi érték-ellentétekben maga is *hitt*, s ez ellentéteket belenézte, beleolvasta, belekommentálta a »szöveg«-be? - Hogyan? A »csoda« csupán a kommentár hibája? Tehát »filológiai« vétek? -

33. (48.)

Úgy látszik, a katholicizmus sokkal bensőbb tulajdona a latin fajoknak mint nekünk északiaknak az egész kereszténység. A hitetlenség tehát a katolikus országokban merőben mást jelent mint protestáns földön, - olyan föllázadás-félet a faj szelleme ellen, míg nálunk inkább visszatérést a faj szelleméhez (vagy - szellemtelenségéhez). Mi északiak kétségkívül barbár fajoktól származunk vallási érzékünk dolgában is: a mi vallási érzékünk *gyöngé*. A kelták kivételt alkotnak: a keresztény ragálnak ők szolgáltatták északon a legtermékenyebb talajt. - Voltaképp Franciaországban virult ki a keresztény eszmény, már amennyiben az Észak bágyadt napja engedte. Mily idegenszerűen jámborak a mi ízlésünk számára még ezek a kelta vérű

utolsó francia skeptikusok is! Mennyire katolikus, nem-német illatú Comte szociológiája az ösztönök római logikájával! Mennyire jezsuita Port-Royal szeretetreméltó és okos ciceroneja, Sainte-Beuve, minden jezsuita-gyűlölete dacára! Hát még Renan! Mily érthetetlenül hangzik nekünk északiaknak ez a renani nyelv, melyben az ő finoman kéjelgő, kényelmesen ringatózó lelkének egyensúlyát minduntalan megbontja holmi vallásos lendület! Ismételjétek csak a következő szép frázisokat (s nyomban a bosszúság visszhangja kél, a mi bizonytalannal kevésbé szép, durvább, mert németebb lelkünkben!): *»disons donc hardiment que la religion est un produit de l'homme normal, que l'homme est le plus dans le vrai quand il est le plus religieux et le plus assuré d'une destinée infinie... C'est quand il est bon qu'il veut que la vertu corresponde à un ordre éternel, c'est quand il contemple les choses d'une manière désintéressée qu'il trouve la mort révoltante et absurde. Comment ne pas supposer que c'est dans ces moments-là que l'homme voit le mieux?«*... Ezek a mondatok annyira »ellenlábások« az én gondolkodásommal, hogy mikor rájuk bukkantam, első dühömben melléjük írtam: *»la niaiserie religieuse par excellence!«* - De aztán mégis megszerettem őket, ezeket a mondatokat, a maguk feje tetejére állított igazságával! Hiszen oly kedves, oly kitüntető, ha az embernek saját »ellenlábásai« vannak!

34. (49.)

Ami a régi görögök vallásosságában bámulatra készített, az a hálának hatalmas érzése, mely belőle kiárad: - nagyon előkelő emberek állnak így a természettel és az élettel szemben! - Utóbb, mikor Görögországban felülkerekedett a tömeg, a vallást is megszállta a *félelem*: - s készülődött a kereszténység...

35. (51.)

A leghatalmasabb emberek eddig még mindenkor tisztelettel hajoltak meg a »szent« előtt, mint a magalegyőzés és önkéntes szűkölködés rejtélye előtt. Miért? Mert a szentben - mintegy az ő megtört és nyomorult jelenségének titka mögött - azt a fölényes erőt sejtették, mely a magalegyőzésben akarta magát kipróbálni, azt az akaraterőt, melyben önnön erejüket és uralomkedvüket ismerték és tisztelték meg: a szentet tisztelvén, voltaképp önmaguk egy részét tisztelték. De hozzá kell tenni, hogy a szent látása gyanút fakasztott bennük: erre a szörnyű tagadásra és természetellenességre nem hiába vágyakozik az ember, mondták. Talán van rá ok, valami nagy veszély, melyről az aszkéta, az ő titkos fülbesugói és látogatói révén, közelebről értesült? Szóval, a földi hatalmasokban a szent láttán új félelem támadt; új hatalmat, idegen, még legyőzetlen ellenséget sejtettek: - a »hatalomra törő akarat« kényszeríté őket, hogy megálljanak a szent előtt. Meg kellett őt kérdezniök -

36. (52.)

A zsidó »ó-testamentom«, az isteni igazságosság könyve, oly nagystílű emberek, dolgok és beszédek foglalatlja, hogy hozzáfoghatót a görög és ind irodalomban nem találsz. Borzalom és tisztelet fog el láttán e rettentő maradványnak mindabból, ami az ember egyszer volt, s bús gondolataink támadnak a vén Ázsiáról és az ő előretolt kis félszigetéről, Európáról, mely Ázsiával szemben mindenáron az »emberi haladást« szeretné jelenteni. Természetesen: aki maga sem egyéb, mint szerény kis háziállat, s csak a háziállat szükségleteit ismeri (lásd a mai »művelteket« és a »művelt« kereszténység keresztényeit), annak e régi romok között nem kell sem elcsodálkoznia, sem elszomorodnia: az ó-testamentom hatása mintegy próbaköve annak,

ami »nagy« és »kicsiny«. Lehet, hogy az új-testamentom, a kegyelem könyve, inkább szíve szerint való az ilyen embernek (a szerzetesek és alacsony lelkek sajátos tompa szaga csapja itt meg az orrunkat). De bizonyos, hogy az irodalmi Európa sohse követett el nagyobb vakmerőséget és »vétket a szellem ellen«, mint amikor ezt a minden tekintetben rokoko ízlésű új-testamentomot az ó-testamentommal egy könyvvé, a »bibliá«-vá, »a könyvek könyvé«-vé tákolta össze.

37. (53.)

Mit akar ma az atheizmus? - Az »Atyá«-t az istenségben alaposan lecáfolták, valamint a »Bíró« és »Jutalmazót«. De a »szabad akarat« se maradt épen. Nem hall ez az istenség, - de ha hallana is, se tudna segíteni. Ám a legrosszabb a dologban, hogy képtelennek látszik a világos megnyilatkozásra: homályos talán? - Kérdezősködve és füelve, sok beszélgetésből sikerült kisütnöm, hogy ez az oka az európai theizmus hanyatlásának. Nekem úgy tetszik, a vallásos ösztön hatalmas fejlődésnek indult, - ám ép a theizmust utasítja vissza mély bizalmatlansággal.

38. (54.)

Voltakép mit csinál az egész modern filozófia? Descartes óta - és pedig inkább ellene való dacból, semmint az ő módszere szerint - minden filozófus, az alany- és állítmány-fogalom kritikájának ürügye alatt, a lélek régi fogalmát ostromolja - azaz: a keresztény tan főfeltételét. A modern filozófia mint ismerettani skepticizmus, rejtve vagy nyíltan, *keresztényellenes*: ám (a finomabb füleknek szólok) semmiesetre se vallásellenes. A »lélek«-ben egykor úgy hittek, akárcsak a grammatikában és a grammatikai »alany«-ban. Azt mondták: »én« = föltétel, »gondolkodom« = föltett (állítmány), - a gondolkodás pedig tevékenység, amelyhez az alanyt ok gyanánt hozzá *kell* gondolni. Aztán megpróbálták csodálatraméltó makacssággal és csellel, hátha ki lehet szabadulni ebből a hálóból, - hátha az ellenkező igaz: »gondolkodom« = föltétel, »én« = föltett; az »én« tehát a gondolkodás *csinálta* szintézis. Kant voltakép azt akarta bebizonyítani, hogy az alanyból sem az alanyt, sem az állítmányt nem lehet levezetni. Nem mindig idegenkedett ő az »egyalany«, azaz a »lélek« *látszatos létezésének* lehetőségétől, ama gondolattól, mely a Vedák tanában egyízben már szörnyű hatalommal jelent meg a földön.

39. (56.)

Aki, mint én, egy titokzatos hatalomtól űzve, soká törekedett a pesszimizmus mélyére hatolni, hogy kiemelje abból a fél-keresztény, fél-német korlátoltságából, melyben e században utoljára jelentkezett (értsd Schopenhauer filozófiáját); aki ázsiai szemmel egyszer igazán belé- és alátekintett abba a gondolkodásmódba, mely leginkább tagadja a létet, - felülemelkedvén az erkölcs világán, nem pedig (Buddha és Schopenhauer módjára) az erkölcs ígézte alatt, - annak tán ép ezáltal önkénytelenül is megnyílt a szeme az ellentétes eszmény: a legvígabb, legelevenebb, életörömtől duzzadó ember számára, ki nem csupán megfér mindazzal, ami volt és van, de egyúttal újra kíván mindent úgy, *ahogy volt és van*, az örökkévalóságon át, telhetetlenül *da capo*-t kiáltva magához és az egész színjátékhoz, - voltakép ahhoz, aki ezt a színjátékot *akarja* -: mert ő maga magamagát folyton akarja - Mi ez? Nem - circulus vitiosus deus?

40. (57.)

Az ember szellemi látásának és belátásának erejével a szemhatár, a tér mintha növekednék körülötte: mélyül számára a világ, mind újabb csillagok, újabb rejtélyek és képek tűnnek föl a láthatáron. Ki tudja, talán minden, ami a szellem látását élesebbé, mélyebbé tette, nem volt egyéb mint pusztá gyakorlat, pusztá játékszer gyerekek és gyerekfejük számára; egykor talán a legszentebb fogalmak is, amikért legtöbbet küzdöttek és szenvedtek, az »isten« és »bűn« fogalmai, úgy fognak föltűnni előttünk, mint az öreg embernek egy gyerekkori játékszer és gyerekkori szenvedés, - s lehet, hogy az »öreg ember« új játékszerre, új szenvedésre vágyik, - gyerekmódra, örök gyerekfővel!

41. (60.)

Emberszeretet isten kedvéért - ez eddig a legelőkelőbb és legszélsőbb érzés, melyre az emberek föl tudtak emelkedni. Hogy az emberszeretet csak az állati ostobaságok számát szaporítja, ha nincs mögötte valami, ami szentesítse; hogy a reá való hajlandóság egy magasabb hajlamtól nyer mértéket és finomságot: bárki légyen az, aki ezt első ízben érezte és »élte« meg, bármennyire eltévedt is a nyelve, mikor ennek a finomságnak a kifejezésével megpróbálkozott, szent és tiszteletreméltó legylen ő nekünk mindörökre, mert ez az ember röpiült idáig a legmagasabbra és tévedt el a legmesszibbre!

42. (61.)

A filozófus - ahogy *mi* szabad szellemek értjük őt - mint a legegységesebb felelősség embere, aki az ember összfejlődését hordja szívében: ez a filozófus az ő tenyésztő és nevelő munkájának céljaira fogja használni a vallásokat, valamint fölhasználja a mindenkori politikai és gazdasági viszonyokat. A kiválasztó és tenyésztő, vagyis egyszerre romboló és teremtve-alkotó befolyás, mely a vallások révén elérhető, sokszorosán váltakozik az emberfajta szerint, mely e vallások védelme és varázsa alá kerül. Az erősek, függetlenek, parancsratermettek, akikben egy uralkodó faj értelme és művészete testesül meg, egy eszközzel többnek tekintik a vallást akadályok legyőzésére, uralomszerzésre: köteléknek, amely uralkodót és alattvalót egyformán köt, s az alattvalók rejtett, legbensőbb valóját, mely szívesen kibujnák az engedelmesség alól, az uralkodók kezére játssza. S ha az előkelő származásúak között akad néhány, aki a maga szellemi magaslatán visszavonultabb, szemlélődőbb életre vágyik, s csak az uralkodás legfinomabb fajtáját szereti (kiválasztott hívek és rendtársak fölött), nos ezeknek a vallás eszköz arra, hogy a *durvább*-fajta, uralkodás zaja és baja elől nyugalmat, s a minden politizálással együttjáró piszok elől tisztaságot szerezzenek. A brahmanok így cselekedtek: egy vallási szervezet révén kezükben tartották a hatalmat királyok kinevezésére, ám maguk visszavonultak, mint magasb, királyokfeletti célok emberei. - De a vallás a leigázottak egy részének is nyújt ösztönt és alkalmat, hogy az uralkodásra és parancsosztásra előkészüljenek, kivált ama lassan emelkedő erősb osztályoknak és rendeknek, amelyekben az akaraterő kedvező házassági szokások révén folyton emelkedőben van: - elég módot nyújt nekik a vallás arra, hogy megtehessék a magasabb szellemhez vivő utat, hogy kipróbálhassák a magalegyőzés, a hallgatás és magány nagy érzéseit. Az aszketizmus és puritanizmus szinte nélkülözhetetlen nevelő és nemesítő eszközök, ha valamely faj alacsony eredete fölé akar kerekedni s egykoron való uralkodásra készül. Végül a közönséges ember, a tömeg számára, mely csak a közérdek szolgálására való, a vallás megbecsülhetetlen elégedettséget nyújt saját helyzetével és valójával, békét önt a szívbe, részvétet a hasonlók iránt, megnemesíti az engedelmességet, befátyolozza, mintegy széppé varázsolja, igazolja lelkének alacsony hétköznapi nyomorult

voltát. Az ilyen örökkön szenvedő emberekre napsugárként hat a vallás és az élet vallási magyarázata; elviselhetővé teszi nekik önmaguk pillantását; olyan a hatása, mint az epikureizmusnak magasabb rangú szenvedőkre: üdítő, finomító, mintegy az élet *kihasznlására* serkentő, sőt végül az életet szentté avató. A kereszténységen és buddhizmuson talán misem oly tiszteletreméltó, mint az a művészet, mellyel a legalacsonyabbat is arra készíti, hogy helyezkedjék jámboran egy képzelt magasabb világrendbe, s legyen elégedett a valósággal, melyben amúgy is elég fájdalmas neki az élet. - Ám ép e fájdalomra van szükség!

43. (62.)

Természetesen nagy veszély is rejlik ezekben a vallásokban. Borzasztó következményekkel jár, ha nem mint tenyésztő és nevelő eszközök a filozófus kezében hatnak, hanem önmaguktól, mintegy *szuverénül*, - ha végső célokat, s nem csupán az eszközök egy fajtáját akarják jelteni. Az emberek közt, akárcsak a többi állatfajnál, a betegek, nyomorultak, szükségkép szenvedők nagy fölöslegét látjuk; a »sikerült példányok« köztük is mindig kivételt alkotnak, sőt tekintve, hogy az ember *a még meg nem állapodott állat*, nagyon ritka kivétel. Még rosszabb, hogy minél magasabb fajta típus valaki, annál valószínűlenebb, megéri-e? A véletlen, az esztelenség törvénye az emberiség egész háztartásában legijesztőbben ama romboló hatásban nyilvánul, melyet a magasabb emberekre gyakorol, kiknek életföltételei finomak, bonyolultak, kevésbé kiszámíthatók. - Nos hogyan viselkedik az említett két legnagyobb vallás a »nem-sikerült példányok« e *fölöslegével* szemben? Ami csak fönntartható, igyekeznek fönntartani, megőrizni az élet számára; sőt mint *a szenvedők vallásai* elvileg melléjük szegődnek, azoknak igazát pártolják, akik az életet betegség módjára szenvedik. Hamisnak bélyegzik és lehetlenné akarják tenni az élet minden más fölfogását. - Bármi nagyra becsülik is ezt a kíméletes gondoskodást, amennyiben a többiek közt a legmagasb, eddig majd mindig egyúttal legszenvedőbb embertípusnak is szól: a végső leszámolásnál az eddigi, *szuverén* vallások mégis ama főokok sorába kerülnek, amik az ember típusát lealacsonyították: - igen sok van bennük abból, *aminek pusztulnia kellene*. Bizonyos, hogy végtelen sokat köszönhetünk nekik; ki elég gazdag a háladatosságban, semmint le ne szegényednék mindazzal szemben, amit például a kereszténység »papjai« cselekedtek Európa érdekében! S mégis, mikor a szenvedőket vigasztalták, az elnyomottakat és kétségbeesetteket bátorították, az önállótlanokat talpra segítették, a földültlelkűeket és vaddá-váltakat elcsábították a társadalomból klastromoknak nevezett lelki fegyházakba: mi mindent kellett még cselekedniök, hogy ép lelkiismerettel munkáljanak a betegek és szenvedők fenntartásán, azaz voltakép *az európai faj megrontásán*? Minden értéket a feje tetejére állították! Gyengítették az erősbet, letörték a nagy reményeket, meghamisították a boldogság üdvét, mindent, ami hatalmas, férfias, hódító, uralomratörő, a legmagasb és legsikerültebb embertípus minden sajátos ösztönét ingatag lelki-furdalássá, önemésztéssé változtatták; sőt mi több: a földhöz s a földi uralomhoz való nagy szerelmet a föld iránti gyűlöletté fordították! *Ezt* tűzte ki (és kellett kitűznie) magának feladatul az egyház, míg végül az egyházi értékelésre nézve a világ és érzékiség tagadása a »magasabb ember« fogalmával egybenőtt. Ha egy epikuri isten gúnyos és pártatlan szemével át lehetne tekinteni az európai kereszténység csodásan fájdalmas, egyformán durva és finom színjátékát, azt hiszem, se hossza, se vége nem volna a bámulatnak és kacagásnak; nem úgy tűnik-e föl, mintha tizenennyolc századon át egy akarat uralkodott volna Európán, hogy az emberből holmi *finom szörnyszülöttet faragjon*? - Ám, aki nem lévén epikureus, ellenkező igényekkel tekintené az embernek ezt a szinte önkényes elfajulását és megnyomorítását, amilyen a keresztény európai (például Pascal), nem kellene-e annak dühvel, részvétellel, megdöbbenéssel kiáltania: »Oh ti együgyűek, ti tolakodó, szánalmas együgyűek, mit cselekedtetek! Méltó hozzátok ez a munka! Hogy? tönkrefaragtátok

az én legszebb követet! Mi lett belőle a *ti* kezetekben!« - Voltakép ezt akartam mondani: A magafölé emelkedés legvégzetesb formája eddig a kereszténység volt. Emberek, akik sokkal alacsonyabbak, semmint szabad lett volna *az embert* művész módjára alakítaniok; emberek, akik sokkal gyengébbek és rövidlátóbbak, semhogy fenséges magalegyőzéssel szabadjára *hagyják* a pusztulás gyengébbet elsöprő törvényét; emberek, akik nem elég előkelők meglátni az örvénylő rangkülönbséget és rangürt ember és ember között: - *ilyen* emberek uralkodtak eddig az »isten előtti egyenlőség« jelszavával Európa sorsán, míg végre egy törpe, szinte nevetséges fajt, egy közepszerű korcs nyáj-embert sikerült tenyésztetniök: a mai európaikat...

IV. RÉSZ. MONDÁSOK ÉS APRÓ JÁTÉKOK.

44. (64.)

»A megismerés mint öncél« - ez az utolsó háló, melyet az erkölcs vet az embernek: elég arra, hogy újra tökéletesen belegabalyodjék.

45. (67.)

Barbárság egyet szeretni, mert a többiek kárát szenvedik. Az istenhez való szeretet se különb.

46. (70.)

Akinek jelleme van, annak ez az ő tipikus élménye, mely mindig újra visszatér.

47. (71.)

A bölcs mint csillagász. - Amíg a csillagokat »feletted állók«-nak érzed, híján maradsz a megismerés tekintetének.

48. (72.)

A nagy embereket nem a nagy érzések erőssége, hanem tartama teszi.

49. (73.)

Aki eléri eszményét, ép ezáltal túlszárnyalta azt.

50. (75.)

Az ember nemi voltának foka és minősége fölér szellemének legmagasabb csúcsáig.

51. (76.)

Békében a harcias ember önmaga ellen hadakozik.

52. (78.)

Aki önmagát megveti, még mindig tiszteli magában a megvetőt.

53. (81.)

Rettenetes szomjan halni a tengeren. - Szükséges-e, hogy az igazságot úgy megsózzátok, hogy - szomjat se képes oltani?

54. (84.)

Az asszony abban a mértékben tanul gyűlölni, ahogy' igézni - elfelejt.

55. (85.)

A férfi és nő ugyanazon indulatainak is különböző a tempója: ez az oka, hogy örökké félreértik egymást.

56. (92.)

Ki nem áldozta föl még jó híre érdekében - önmagát?

57. (96.)

Váljunk meg úgy az élettől, mint Odysseus Nausikaától - inkább áldva, mint szerelmesen.

58. (104.)

Nem az emberszeretet, hanem az emberszeretet tehetetlensége akadályozza meg a mai keresztényeket, hogy bennünket - máglyára hurcoljanak.

59. (106.)

A zene révén a szenvedélyek önmagukat élvezik.

60. (107.)

Aki elhatározza, hogy a legmeggyőzőbb ellenérv számára se nyitja meg fülét: erős jellemről tesz tanuságot. Tehát a »butaság alkalmi akarásáról«.

61. (108.)

Erkölcsei jelenség nincs, csupán a jelenségeknek van erkölcsi magyarázata. -

62. (109.)

A gonosztevő gyakorta nem méltó cselekedetéhez: kisebbíti és tagadja.

63. (110.)

A gonosztevő ügyvédei ritkán eléggé művészek ahhoz, hogy a cselekedetből azt, ami borzalmasan szép, a tettes előnyére fordítsák.

64. (114.)

Óriási várakozás a nemi szerelem dolgában, s a szégyenérzet e várakozásban eleve megront az asszonyoknak minden perspektívát.

65. (116.)

Életünk nagy korszakai ott rejlenek, mikor azt, ami magunkban leggonoszabb, bátran »legjobb«-nak kereszteljük.

66. (123.)

Az ágyasságot korrumpálta - a házasság.

67. (126.)

A nemzet nem egyéb, mint a természet kicsapongása, hogy szert tegyen hat-hét nagy emberre.

68. (128.)

Minél elvontabb az igazság, melyet hirdetni akarsz, annál inkább el kell csábítanod számára az érzékeket.

69. (129.)

Istent az ördög látja a legnagyobb perspektívákból, ezért őrizkedik tőle annyira: - értsd az ördögöt mint a megismerés legősibb barátját.

70. (132.)

Az ember leginkább erényeiért bűnhődik.

71. (136.)

Van, aki szülést keres a gondolatainak; más olyat, akinek szülni segíthet: így keletkezik egy-egy kitűnő beszélgetés.

72. (137.)

Tudósokkal és művészekkel való érintkezésünkben könnyen elszámítjuk magunk - ellenkező irányban: sajátságos tudós mögött nem ritkán közepszerű embert találunk, s közepszerű művész mögött gyakorta - nagyon sajátságos embert.

73. (142.)

A legerkölcösbb kifejezés, melyet valaha hallottam: *»Dans le véritable amour, c'est l'âme qui enveloppe le corps.«*

74. (144.)

Ha egy nőben tudományos hajlamok jelentkeznek, rendszerint baj van nemi voltával. Már a meddőség férfias ízlésre diszponál; a férfi ugyanis - bocsánat érte - »a terméketlen állat«.

75. (146.)

Aki szörnyekkel küzd, vigyázzon, nehogy belőle is szörny váljék. S ha hosszan tekintsz egy örvénybe, az örvény visszatekint rád.

76. (151.)

A tehetség nem elegendő: a ti engedélytek is kell hozzá, - úgy-e, barátim?

77. (152.)

»Mindig ott a paradicsom, ahol a megismerés fája áll« - a legvénebb és legifjabb kígyók beszélnek így.

78. (153.)

Ami szerelemből történik, mindig az erkölcs világán túl történik.

79. (161.)

A költők nem szégyenkeznek élményeikkel szemben: kizsákmányolják azokat.

80. (168.)

A kereszténység megmérgezte Erost; belé nem halt ugyan, de bünné fajult.

81. (170.)

Több a tolakodás a dicséretben, mint a gáncsban.

82. (175.)

Végül nem azt szeretjük, amire vágyunk, hanem magát a vágyat.

83. (179.)

Cselekedeteink következményei üstökön ragadnak minket, nem törődve azzal, hogy közben »megjavultunk«.

84. (185.)

»Nem tetszik nekem.« - Miért? - »Nem vagyok hozzáfogható.« - Válaszolt-e valaki valaha így?

V. RÉSZ. AZ ERKÖLCS TERMÉSZETRAJZA.

85. (186.)

Az erkölcsi érzés Európában ma ép oly finom, bonyolult és ingerlékeny, mint amily ifjonti, kezdetleges, otromba és durva fogású a velejáró »erkölcstudomány«: - vonzó ellentét ez, mely néha egy-egy moralista egyéniségében nyilvánul és testesül meg. Már ez a kifejezés: »erkölcsi tudomány« fölötté nagyképű és ízléstelen ahhoz képest, amit jelent: a *jó* ízlés szerényebb szavakat áhít. Tessék komolyan bevallani, hogy *ami* itt hosszú időn át egyedül szükséges és jogosult, az semmi más mint anyaggyűjtés: értékérzeteknek és értékkülönbségeknek, amik élnek, nőnek, szaporodnak és elhalnak, rengeteg birodalmát kell itt fogalmakba önteni, rendbe hozni; szemléllhetővé kell tenni az eleven kristályosodások visszatérő és maradandó alakulatait - mintegy előkészítvén *az erkölcsi típusok tanát*. Eddig persze nem volt ily szerény az ember. Minden filozófus makacs és nevetető komolysággal valami magasbra, ünnepibbre vállalkozott, mihelyt az erkölcsi »tudomány« felé fordult: *indokolni* akarták az erkölcsöt, - s minden filozófus azt hitte, neki sikerült ez. De maga az erkölcs valami »adott« gyanánt szerepelt. Otromba dölyfük nem érte föl az erkölcsi tények *leírásának* jelentéktelennek látszó, feledésbe merült föladatát, melyre még a legfinomabb toll se lehet elég finom! Éppen azért, mert az erkölcsfilozófusok csak durván, önkényes kivonatból vagy véletlen rövidítésből ismerték az erkölcsi tényeket, mintegy pusztán környezetük, társadalmi osztályuk, egyházuk, koruk, éghajlatuk és földrészük erkölcsét, - éppen mert népek, korok, elmúlt idők dolgában keveset tudtak és nem sokat tudakoltak, észre sem vették az erkölcs voltaképeni problémáit: - melyek csak *többfajta* erkölcs egybevetéséből fakadnak. Minden eddigi erkölcstudományból, bármi csodálatosan hangzik, éppen az erkölcs problémája *hiányzott*: hiányzott a sejtés, hogy itt valami problematikus rejlik. Amit a filozófusok az erkölcs »alapvetésének« neveztek, s föladatul tűztek ki önmaguknak, voltaképen nem volt egyéb, mint az uralkodó erkölcsben való *hitük* tudományos formája, új *kifejezésbeli* eszköze, vagyis pusztán egy bizonyos erkölcsiség tényállása, s végeredményben szinte *tagadása* annak, hogy ezt az erkölcsöt *szabad* volna problémának tekinteni. De mindenesetre ép ellentéte annak, amit maga e hit vizsgálatának, szétbontásának, kétségbevonásának, vivisekciójának lehetne nevezni! Tessék meghallgatni például, milyen szinte tiszteletreméltó ártatlansággal tüzi ki még Schopenhauer is a maga föladatát, s tessék ebből levonni a következtetést ama »tudomány« tudományos voltáról, melynek legutolsó mesterei még gyerekek és vén asszonyok módjára fecsegnek: »Az az alapelv - mondja Schopenhauer (»Az erkölcs alapproblémái« II. fejezetének 6. pontjában) - ama tantétel, melynek tartalma fölött minden moralista alapjában megegyezik: *neminem laede, immo omnes, quantum potes, juva*, - tulajdonképen ez az a tétel, melynek indokolásán fáradozik minden erkölchirdető... az erkölcsstan *igazi* alapja, melyet, mint a bölcsek követ, évezredek óta keresnek.« - Bizonyítani az idézett mondatot természetesen nehéz lehet; tudvalevőleg Schopenhauernek se sikerült. S aki már mélyen átérezte, milyen ízléstelenül hamis és érzélgős ez a mondat abban a világban, melynek lényege a hatalomra törő akarat, - azt hadd emlékeztessük rá, hogy a pesszimista Schopenhauer voltaképen - fuvolázott... mindennap ebéd után: tessék az életrajzát olvasni. Mellékesen hozzáfűzve: a pesszimista, az isten- és világtagadó, aki az erkölcsnél *megállapodik*, aki az erkölcsre igent mond, s fuvolán kíséri a »*laede neminem*«-erkölcsöt, hát voltaképen - pesszimista ez?

86. (187.)

Nem is tekintve az effajta állítások értékét, hogy »egy kategorikus imperativus uralkodik bennünk«, fölmerül a kérdés: minő fényt vet ez az állítás arra, aki állítja? Vannak erkölcsök, amiknek hivatása, hogy az emberek előtt igazolják szerzőjüket; másoknak az, hogy megnyugtassák és önmagával elégedetté tegyék őt; ismét másoknak az, hogy keresztre feszítsék és megalázzák; van olyan erkölcs, mellyel szerzője bosszút akar állni; olyan, amely mögé csupán rejtőzni akar; sőt olyan is, amely arra szolgál, hogy szerzőjét dicsfényvel övezze, s magas távoli régiókba emelje; egyik erkölcs révén szerzője feledni akar, a másik révén magamagát vagy lénye egy részét akarja feledésbe borítani; némely moralista csak hatalmát és alkotó szeszélyét szeretné az embereken gyakorolni; más, talán éppen Kant is, erkölcsével azt akarja hirdetni, hogy: »az én engedelmeskedni tudásom az, ami bennem tiszteletreméltó, - így legyen nálatok is!« - szóval: az erkölcs sem egyéb, mint *az indulatok jelképe*.

87. (190.)

Plato erkölcsstanában van valami, ami voltaképp nem tartozik Platóhoz, hanem véletlenül, hogy úgy mondjam: *Plato dacára* ragadt az ő filozófiájához. A szokratizmust értem, mely fölött Plato igen magasan áll. »Senkisem akarja önmaga kárát, s így minden, ami gonosz, nem szándékosan történik. Mert aki gonosz, önmagát károsítja meg: ezt pedig nem cselekedné, ha tudná, hogy gonosz az, amit tesz. A gonosz illetően pusztán tévedésből az; ha ezt a tévedését helyreigazítjuk, szükségkép megjavítjuk őt. - A következtetésnek ez a fajtája a *tömegre* vall, mely a gonosz cselekedeteknek pusztán rossz következményeit tekinti, s voltaképp úgy ítél, hogy »ostobaság gonoszat tenni«; a »jót« pedig habozás nélkül azonosítja a »hasznossal és kellemessel«. Minden erkölcsi utilitarizmusnál eleve hasonló eredetre szabad következtetni, s aligha tévedünk. - Plato mindent elkövetett, hogy tanítómestere tételeibe valami finomat és előkelőt, főleg pedig magamagát belemagyarázhassa; Plato, ez a legvakmerőbb magyarázó, ki valaha élt, ki úgy szedte föl Szokrateszt, akárcsak egy utcai témát vagy népdalt, hogy a végtelenségig és lehetetlenségig: azaz önnön lényének teljes bonyolultságában variálja őt. Tréfás és homeroszi szót szólva: mi egyéb Plato Szokratesze, ha nem

πρόσδε Πλάτων ὀπιδέντε πλάϊων μέσση τεχίμαιρα.

88. (191.)

A »hit« és »tudás« - jobban mondva: ösztön és ész régi theologiai problémája, - vagyis az a kérdés, több hitelt érdemel-e a dolgok megítélésében az ösztön mint az ésszerűség, mely követeli, hogy okok, azaz célszerűség és haszon alapján értékeljünk és cselekedjünk, - ugyanaz az ősi erkölcsi probléma ez, mely először Szokratesz egyéniségében jelentkezett s már jóval a kereszténység előtt megbontotta az emberi szellemet. Szokratesz a maga egyéni ízlésével, mely egy fölényes dialektikusé volt, eleinte ugyan az ész pártjára állott; s valóban egész életén át nem tett egyebet, mint hogy kinevette az előkelő atheneiek félszességét, akik - minden előkelő ember módjára - az ösztön emberei voltak s cselekvésük okairól sohase tudtak kellő számot adni. Utóbb azonban, csendben és titokban, magamagát is kinevette: jobb lelkiismerete és önvallomása beláttatta vele, hogy magamagában is ugyanaz a félszesség uralkodik. De minek is - szólt magában - megszabadulni az ösztönöktől! Ezeket is, *az ész is* jogaikhoz kell juttatni: engedelmeskedj az ösztönöknek, de amellet beszéld rá az ész, hogy alapos okokkal segítsen nekik. Voltaképp ebben áll e nagy titokzatos gúnyolódó hamissága. Rávette lelkiismeretét, hogy elégedjék meg holmi magamegcsalással, de alapjában belátta az erkölcsi ítélet irracionális voltát. - Plato, aki ily dolgokban ártatlanabb és a plebejusi fűrfang híján volt, egész erejének - a legnagyobb erőnek, mellyel eddig filozófus rendelkezett! - meg-

feszítésével akarta önmagának bebizonyítani, hogy ész és ösztön maguktól egy cél felé törnek: a »Jó«, az »Isten« felé. Plato óta minden theologus és filozófus ezen az úton halad, - azaz erkölcsi dolgokban eddig az ösztön, vagy ahogy' a keresztények mondják, a »hit«, vagy ahogy' én nevezem, a »tömeg« győzedelmeskedett. Legfőlebb Descartes volna kivételnek tekinthető, a racionalizmus ez apja (tehát a forradalom nagyapja), aki egyedül az ész tekintélyét ismerte el: ámde az ész is csupán eszköz, s Descartes felületes ember volt.

89. (192.)

Aki kutatott egyes tudományok történetében, megtalálja fejlődésükben azt a fonalat, mely minden »tudás és megismerés« legrégebb és legközönségesebb tüneteinek megértéséhez vezet. Az elsietett föltevések, a költött dolgok, a »hivés« ostoba akarata, a bizalmatlanság és türelem hiánya itt fejlődtek ki először. Későn és sohasem egészen tanulják meg érzékeink, hogy finom, kitartó és óvatos szervei legyenek a megismerésnek. Szemünknek kényelmesb adott alkalomra újra mutatni egy már gyakorta mutatott képet, mint leszögezni azt, ami új és eltérő valamely benyomásban. Ehhez több erőre, több »erkölcsiség«-re van szükség. Fülünknek kínos és nehéz ami új: ismeretlen zenét rosszul hallunk. Ha idegen nyelvet hallunk, önkéntelenül is megkísértjük, hogy a hallott hangokat meghittebb és ismertebb szavakba öltöztessük. Ami új, azzal szemben érzékeink is ellenséges, visszautasító magatartást tanúsítanak; de általában már az érzékiség »legegyszerűbb« jelenségeiben az indulatok uralkodnak, minő a félelem, szeretet, gyűlölet, ideértve a restség passzív indulatait is. - Valamint a mai olvasó nem minden szót (pláne szótagot) olvas el egy oldalon, - hanem húsz szó közül átlag ötöt véletlenül kiragadván, »kitalálja« az öt szóban valószínűleg rejlő értelmet, - épúgy nem látjuk tökéletesen a fát se levelei, ágai, színe, alakja dolgában. Könnyítésül aztán elképzelünk egy »átlag-fát«. - A legritkább élmények közepett is így járunk el: az élmény legnagyobb részét hozzáköltjük, s alig vagyunk rábíráhatók, hogy egy-egy jelenséget *ne* tekintsünk a föltaláló szemével. - Mindezzel azt akarom mondani, hogy alapjában véve ősidők óta - *megszoktuk a hazugságot*. Vagy hogy erényesebb és kétszínűbb, szóval: kellemesebb kifejezést használjak: nem vagyunk tudatában annak, mennyire *művészek* vagyunk. - Elénk párbeszéd közepette társam arcát azon gondolat szerint, melynek kifejezést ad, vagy amelyről én azt hiszem, hogy földidztem benne, gyakran oly világosan és finoman kiélezve látom magam előtt, hogy a világosságnak ez a foka messzi meghaladja *látásom erejét*: az arc izomjátékának és a szem kifejezésének finomságát tehát hozzá *kellott* költenem. Társam valószínűleg egészen más arcot (vagy semmilyen se) vágott.

90. (193.)

»Quidquid luce fuit, tenebris agit«: de fordítva is így van. Amit álmainkban élünk át, föltéve, hogy gyakran éljük át, végre is épúgy lelkünk háztartásához tartozik, akárcsak valamely »valóságos« élmény. Gazdagabbak vagy szegényebbek leszünk általa, egy szükséglettel több vagy kevesebb jelentkezik vele, s végül megszokott álmaink fényes nappal, éberségünk legvígabb perceiben is üldözni fognak. Ha valaki álmaiban gyakorta röpült s utóbb valahányszor álmodik, úgy érzi a röpülés erejét és művészetét mint saját előjogát, mint irigylésreméltó legsajátabb boldogságát, aki hatalmában hiszi a röpülés minden csinját-binját, s úgy érzi, hogy egy isteni könnyűség érzésével, feszültség és kényszer nélkül tud »felfelé« emelkedni, leereszkedés és *nehézkedés nélkül* »lefelé« szállni -, hogyan is volna lehetséges, hogy az ily álombeli tapasztalatok és megszokások embere végül nappal is ne másként színezza ki a »boldogság« szavát! Hogyan volna lehetséges, hogy a boldogságot ne másként-

óhajtja? A költők rajzolta »lendület« az ő képzeletbeli »repüléséhez« képest már túlságosan földies, túlságosan »izomszerű«, erőszakos, tehát: nehéz.

91. (194.)

Az emberek különböző volta nem csupán javaik különbözőségében jelentkezik, vagyis abban, hogy különböző javakat törekednek elérni, s még a közösen elismert javak rangsora, értékük kisebb vagy nagyobb volta fölött is egyenetlenek: - hanem még inkább abban, mit értenek voltaképp a javak teljes bírásán? Az asszony dolgában például szerényebb ember a bírás kielégítő jelét látja a nemi élvezetben, vagyis abban, hogy a női testtel rendelkezik. Más, akinek bírási szomja gyanakvóbb és követelőzőbb, fölismeri az effajta bírás látszólagos voltát, »kérdőjelét«, s finomabb bizonyítékokat kíván. Mindenekfölött tudni akarja, vajjon az asszony a maga odaadásán kívül tud-e érte áldozatot is hozni: csak ekkor tekinti őt a »magáé«-nak. - A harmadiknál itt sem ér véget a bizalmatlanság és bírniakarás, s fölmerül a kérdés, vajjon az asszony, ha mindent feláldozott érte, nem csupán egy fantómért tette-e? Az ilyen ember azt akarja, hogy az asszony mélyen, fenéig mélyen ismerje őt, mielőtt szerethetné, - s vakmerően föltárja lényét. Teljes birtokában csak akkor érzi az asszonyt, ha ez nem csalódik többé benne, ha lényének ördögi, rejtett vonásaiért épúgy szereti őt, mint szelleméért, jóságáért és türelméért. - Van, aki egy nép bírására vágyik: s e célra minden magasabb Cagliostro- vagy Catilina-fogásra kész. Más, akinek bírási szomja finomabb, azt tartja, hogy »nem szabad megcsalni azt, akit bírni akarunk«, - s ingerülten gondol arra, hogy álca alatt parancsol a nép szívének: »Meg kell hát ismertetnem magam, de előbb hadd ismerkedjem meg én önmagammal!« - Segíteni kész, jótékony emberek közt szinte rendszeresen előfordul amaz otromba szokás, mely azt, aki segélyre szorult, előbb kifürkészi: »megérdemli-e« a segélyt, óhajtja-e *ép* az ő segítségüket, s elég hálás, ragaszkodó, alázatos lesz-e a kapott segély fejében? Ilyenformán úgy rendelkeznek a segélyre szorult emberrel, mintha tulajdonuk volna, s általában egész jótékonyosságuk és segítőkészségük a bírás vágyából fakadt. Féltekenyen vigyáznak, nehogy valaki keresztezze, vagy megelőzze jótévesüket. - A szülők önkéntelenül magukhoz hasonlóvá teszik a gyermeket: ez a »nevelés«. Egyetlen anya se kételkedik abban, hogy gyermekében saját tulajdonát szülte, s nincs apa, ki ne tartaná jogának, hogy saját fogalmainak és értékeléseinek alávesse gyermekét. Sőt egykor az apák jónak vélték, hogy tetszésük szerint rendelkezzenek az újszülött életével. S az apa módjára a tanító, a társadalmi osztály, a lelkész, az uralkodó is mind habozás nélkül új birtok alkalmát látják minden új emberben. Amiből következik...

92. (195.)

A zsidók - ez a »rabszolgaságra termett nép«, ahogy Tacitus s az egész antik világ mondja, - a »kiválasztott nép minden népek között«, ahogy ők maguk mondják, - a zsidók eszközölték az értékek ama csodás megfordítását, mely a földi életnek néhány ezredévre új és veszélyes varázst adott. Prófétáik egybegyömöszöltek mindent, ami »gazdag«, »istentelen«, »gonosz«, »erőszakos«, »érzéki«, s legelőször tették a gyalázat kifejezésévé a »világ« szót. Az értékek e megfordításában (melyhez hozzátartozik, hogy a »szegény« szó rokonértelművé lett a »szent« és a »barát« kifejezéseivel) rejlik a zsidó nép jelentősége. Ezzel a néppel kezdődik a *rabszolgalázadás az erkölcs terén*.

93. (197.)

A ragadozó állatot és ragadozó embert (például Cesare Borgia-t) alaposan félreismerik, a »természetet« félreértik, akik a tropikus szörnyállatok e legegészségesebb példányaiban

valami »beteges«-et, pláne holmi veleszületett »poklot« keresnek -: ahogy' eddig szinte minden moralista cselekedett. A moralisták mintha gyűlölnék az őserdőt és a trópusokat? Mintha a »tropikus embert« minden áron diszkreditálni akarnák, akár betegség és emberi elfajulás, akár pedig a »veleszületett pokol« vádjával? S miért? A »mérsékelt égöv« előnyére? A »mérsékelt« emberek kedvéért? Azokért, akik »erkölcsösek«? Akik közepszerűek? - Adalék ez »Az erkölcs mint a *félelem* egy formája« című fejezethez.

94. (198.)

Az egyén úgynevezett »boldogságát« célzó sok erkölcs semmi más, mint csupa előírás, hogyan viselkedjék az ember ama *veszélyben*, melyben önmagával szemben él. Pusztán előírások azok az ember szenvedélyei, jó és rossz hajlamai ellen, nehogy felülkerekedjék bennük a hatalomra törő akarat és urhatnámság. Kis és nagy ravaszságok, apró mesterkedések, amiken ócska háziszerek és vénasszonyi bölcsesség szaga érzik. Barok külsejűek és esztelenek, mert »mindenki«-nek szólnak, általánosítván ott, ahol nem szabad. »Föltétlen« szavúak, csak akkor tűrhetők, sőt néha csábítók, ha erősen fűszeresek, kivált ha a »másvilág« után kezdenek szimatolni. Szellemi nézőpontból mindez nem ér sokat, s korántsem »tudomány«, még kevésbé »bölcsesség«, hanem újra mondom, háromszor mondom: ravaszság, ravaszság, csupa ravaszság vegyítve butasággal, butasággal s ismét butasággal! Mindegy, miről van szó: akár arról a közönyről és szoborszerű fagyról, melyet az indulatok ellen a stoikusok tanácsoltak és gyakoroltak; akár Spinoza se nem kacagás, se nem sírásáról, az indulatoknak szétbontás és viviszekció révén való legyőzéséről, mit ez oly naivul hirdetett; akár arról, hogy az indulatokat ártalmatlan »középfok«-ra kell leszállítani, s akkor kielégíthetők: erről az erkölcsi »arisztotelizmus«-ról; sőt ostobaság az az erkölcs is, mely a művészet szimbolizmusa révén átszellemített és felhígított szenvedélyek gyönyörét hirdeti, például a zenében, vagy az istenhez való szeretetben, vagy az isten kedvéért való emberszeretben - mert a vallás újra polgárjogot ad a szenvedélyeknek, ha -; végül idetartozik az indulatoknak való készséges bátor odaadás is, melyet Hafiz és Goethe hirdettek, a kantár vakmerő elengedése, ama testi és szellemi »*licentia morum*«, melyet vén bölcsök és iszákosok kivételesen megengedhetnek maguknak, mert nekik »már amúgy se sokat árthat«. - Hadd szolgáljon ez is adalékul »Az erkölcs mint a félelem egy formája« című fejezethez.

95. (199.)

Amióta emberek élnek, embernyájak is voltak (család-csoportok, községek, törzsek, népek, államok, egyházak), s az engedelmeskedők száma mindig óriás volt a parancsolók kicsiny számához képest. Ha tehát megfontoljuk, hogy az engedelmisség eddig a legtöbbet gyakorolt, legállhatatosb emberi tulajdonság volt, könnyen föltehetjük, hogy ma körülbelül mindenkivel veleszületik az engedelmisség »szükséglete«, mint amolyan *formális lelkiismeret*, mely megszabja: »ezt a dolgot föltétlenül meg kell tenned, amazt föltétlenül abba kell hagynod«, - szóval: »kell«. Az ember ki akarja elégíteni e szükségletét, tartalmat akar neki adni; erejéhez, türelmetlenségéhez és feszültségi fokához mérten mint mohó vágy nem igen válogatós, s mindent elfogad, amit különböző parancsolók - szülők, tanítók, törvények, osztályelölítéletek, közvélemény - fülébe kiáltanak. Az emberi fejlődést az korlátozza, tartja fel hosszasan és teszi retrográddá, körbenforgóvá, hogy az engedelmisség »nyájösztone« átöröklődik, a parancsolás művészetének óriási hátrányára. Ha elgondoljuk ez ösztön legszélsőbb kicsapongásait, végül jóformán hiányozni fognak a parancsolók és függetlenek; vagy bensejüket rossz lelkiismeret kínozza s szükségét érzik az önmegtévesztésnek, hogy parancsolhassanak: t. i. úgy tesznek, mintha ők is csak engedelmeskednének. Európában ma valóban ez az állapot uralkodik: én a parancsolók erkölcsi kétségbeesését látom benne. Rossz lelkiismeretüktől csak úgy tudnak

szabadulni, hogy ősi vagy felsőbb parancsok végrehajtóinak hirdetik magok (őseikre, az alkotmányra, a jogra, törvényre, sőt istenre is hivatkozván), vagy pláne a tömeggondolkozásmódtól tömegelveket kérnek kölcsön: például »a nép első szolgálói«, vagy »a közjó eszközei«. Másfelől az európai nyájember úgy viselkedik, mintha ő volna az egyedül jogos emberfaj, s mint az ember tulajdonképeni erényeit dicsőíti saját tulajdonságait, melyeknél fogva szelid, simulékony, s a nyájnak hasznos, vagyis a társasérzékeny, jóakaratos, másra való tekintet, szorgalmat, mértékletességet, szerénységet, elnézést, részvétet. Ám vannak esetek, mikben nem mondhatnak le az irányítókról és vezérürükről, s ezért rengeteg sokat kísérleteznek, hogyan lehetne a parancsolókat okos nyájemberek összehozásával pótolni: a képviselői alkotmányok mind ebből fakadtak. Hogy mégis mekkora jótétemény és megváltás egy elviselhetetlen nyomástól ezekre az európai nyájállatokra nézve, ha megjelenik köztük egy-egy föltétlen parancsostól, arra az utolsó nagy bizonyoságot Napoleon hatása szolgáltatta: e hatás története szinte egy ama nagy boldogság történetével, melyet az egész század legértékesebb emberei és percei révén ért el.

96. (201.)

Amíg az erkölcsi értékítéletek hasznos volta csak a nyájnak való hasznót jelentette, amíg minden törekvés csak a köz fenntartására irányult, s az »erkölcstelenség« teljesen egybeesik azzal, ami a közállapotot veszélyeztetheti, mindaddig szó sem lehetett a »felebaráti szeretet erkölcséről«. Ha föltesszük is, hogy már akkor kezdték gyakorolni a másra való tekintet, részvét, méltányosság, szelidség, kölcsönösség, segélyezés ösztöneit, hogy már ezen a társadalmi fokon szerepeltek mindazok az ösztönök, miket utóbb az »erény« kitüntető kifejezésével illettek, s amik végül szinte egybeesnek az »erkölcsiség« fogalmával: mégse tartoztak akkor az erkölcsi értékelések közé - abban az időben *erkölcsön-kívüliek* voltak. A rómaiak fénykorában például a részvétből fakadt cselekedet nem volt se jó, se rossz, sem erkölcsös, sem erkölcstelen; ha dicsérettel adóznak is érte, ezzel a dicsérettel kitünően megfér az önkéntelen lebecsülés egy fajtája, kivált ha olyan cselekedethez fogják, mely a közérdeket, a *res publica*-t szolgálja. A »felebaráti szeretet« végül is mindig mellékes valami, részben konvencionális, mesterkéltnek tetsző, ha összevetjük a *felebaráti félelemmel*. Miután a társadalom szervezete a maga egészében megállapodottnak és külső veszélyek ellen védettnek látszott, ezen a »felebaráti félelmen« volt a sor, hogy az erkölcsi értékelések számára új perspektivákat nyisson. Hatalmas és veszélyes ösztönök, minők vállalkozási kedv, vakmerőség, bosszúvágy, a rablás és uralkodás vágya, amiket addig a közhaszn szemponjtjából nem csupán tiszteltek - persze más elnevezések alatt - hanem kényszerből nagyra is fejlesztettek (minthogy a köz állandó veszélyében a köz ellenségeivel szemben szükség volt rájuk), most vészes voltukban fokozott mértékben tűnnek föl - most, hogy nincs többé számukra levezető csatorna - és lassanként erkölcstelen szint nyernek, megbélyegeztetnek. Ellentétes ösztönök és hajlamok jutnak most erkölcsi uralomra; lépésről lépésre megnyilvánulnak a nyájösztön következményei. Attól függ most az erkölcsi perspektiva, mennyire közveszélyes, egyenlőség-bontó valamely nézet, állapot, szenvedély, akarat és képesség: itt is a félelem az erkölcs szülője. Éppen a legmagasabb és legerősebb ösztönök, miknek szenvedélyes kitörése az egyént messzi az átlagos nyáj lelkiismeret alacsony volta fölé emeli, fojtják meg a köz önérzetét, önbizalmát, s mintegy összetörik hátgerincét. Következésképp ez ösztönöket bélyegzik meg és átkozzák legerősebben. A felsőbb független szellem, az egyedüllét akarata, a nagyesszuség most veszélyszámba mennek; mindaz, ami az embert fölébe emeli a nyájnak és félelmet fakaszt másokban, ettől fogva »*gonosz*«. Türelmes, szerény, magát alávétő lelkek a vágyak *középszerű* fokán tiszteletben részesülnek. Nagyon békés állapotok közepett aztán mind ritkább lesz a kényszerítő alkalom szigorú és erős érzések fejlesztésére; minden szigor, még az

igazság dolgában is, nyugtalanítani kezdi az ember lelkiismeretét. Nagy, szigorú előkelőség, az önfelelősség érzete szinte sértően hat és bizalmatlanságot kelt; a »juh«, sőt »bárány« tisztelete gyarapodik. A társadalom története kóros ellágyulás idejét is mutatja, melyben a társadalom (egészen komolyan és őszintén) saját kártevőjének, a *gonosztevőnek* is pártját fogja. Úgy tetszik neki, hogy a büntetés valamiképp méltánytalan, - annyi bizonyos, hogy a »büntetés« fogalma fájdalmat és félelmet fakaszt benne. »Nem elég-e, ha *veszélytelenné* tesszük a gonosztevőt? Mire való a büntetés? A büntetés maga rettenetes!« - Ebben a kérdésben a nyáj-erkölcs, a gyávaság erkölcsének végső következtetése rejlik. Föltéve, hogy általában végét lehetne vetni a veszélynek, a félelem okának, ezzel vége szakadna a gyávaság erkölcsének is: nem volna többé szükség rá, *önmaga* feleslegesnek tartaná magát! - Aki a mai európai lelkiismeretében kutat, ezer erkölcsi zugban és hasadékban ugyanazt a parancsot, a nyáj-gyávaság parancsát fogja találni: »Azt akarjuk, hogy valamikor többé *semmitől se kelljen félni!*« Valamikor! - Az *odavezető* út és akarat a mai Európa »haladása«.

97. (202.)

Ismételjük itt, amit már százszor megmondtunk: mert a mai fülek nem szívesen hallgatják az ilyen igazságokat - a *mi* igazságainkat. Tudjuk jól, mily sértően hangzik, ha valaki az embert leplezetlenül (nem hasonlat kedvéért) az állatok közé sorozza; nekünk azonban majdnem mint *vétket* hányják a szemünkre, hogy ép a »modern eszmék« embereit állandóan a »nyáj«, »nyájösztön« és egyéb hasonló kifejezéssel illetjük. Mit törődünk ezzel! Nem cselekedhetünk másképp: éppen itt rejlik a mi új belátásunk. Úgy találtuk, hogy egész Európában, hozzászámítva az európai befolyás alá tartozó országokat, teljes egyöntetűség uralkodik az összes erkölcsi alapítéletek dolgában: nyilvánvalóan *tudják* Európában, amiről Szokratesz bevallotta, hogy nem tudja, s amit egykor ama híres ősi kígyó hirdetett, - »tudják«, mi jó és mi rossz. Ezzel szemben persze keményen hangzik és bántja a füleket, ha mi folyvást újra hirdetjük: a nyájállat ösztöne az, ami itt tudákoskodik, önmagát dicsőítvén és helyeslően dicsérettel és gánccsal egyaránt. Ez az ösztön jutott és jut mindjobban uralomra a többiek fölött, ama növekvő fiziológiai alkalmazkodás és hasonlóság arányában, melynek egyik tünete. *Az erkölcs ma Európában a nyájállat erkölcse*. Vagyis, ahogy mi látjuk a dolgot, csak az emberi erkölcs egy fajtája, mely mellett, előtt vagy után sok más, főleg *felsőbb* erkölcs lehetséges, vagy annak *kellene lennie*. Am e »lehetőség«, e »kell« ellen a mai erkölcs minden erejét latba veti: makacs könyörtelenséggel hangoztatja, hogy »én vagyok maga az erkölcs, s kívülem nincs más!« Sőt ama vallás segítségével, mely a nyáj legfinomabb vágyait kielégítette és azoknak hízelgett, annyira jutottunk, hogy ez erkölcs mind világosabb képét viselik még a politikai és társadalmi intézmények is: a *demokratikus* mozgalom a kereszténység öröke. E mozgalom haladása azonban a nyájösztön türelmetlen, beteg mániákusainak igen lassú, igen álmos: erre vall az anarchistáknak, az európai kultúra e kóbor ebeinek mind őrzőngőbb ordítása, mind leplezetlenebb fogcsikorgatása. Látszólag ellentétben a békésen dolgozó demokratákkal és forradalmi ideológusokkal, még inkább a szocialistáknak nevezett és »szabad társadalomra« vágyó együgyű filozofaszterekkel és egyenlőség hirdetőikkel, ám voltaképp mindannyian *egyek* abban a nagy, ösztönszerű gyűlöletben, mellyel minden, a független nyájtól eltérő társadalmi forma ellen viseltetnek egészen az »úr« és »szolga« fogalmak kiirtásáig - »ni dieu ni maître« a neve egy szocialista formulának; egyik mindannyian abban a makacs ellenállásban, melyet minden külön igény, minden előjog, azaz *minden* jog ellen tanusítanak (mert ha mindenki egyenlő, senkinek sincs többé »jogra« szüksége); egyik a bizalmatlanságban a büntető igazságszolgáltatás ellen (mintha ez erőszakvevés volna a gyöngéken és igazságtalanság a korábbi társadalmak *szükségszerű* következményei iránt); de egyik a részvét vallásában is, az együttérzésben mindenkivel, aki érez, él és szenved (lefelé az állatig, felfelé »Isten«-ig: - az »Istennel való

részvét« kicsapongása demokratikus korba illő -); egyik mindannyian a részvét jajában és türelmetlenségében, minden szenvedés halálos gyűlöletében, abban a szinte nőies tehetetlenségben, hogy tanui lehessenek a szenvedésnek, hogy másokat *szenvedtessenek*; egyik amaz önkéntelen elkomorodásban és ellágyulásban, melynek varázsa új buddhizmussal fenyegeti Európát; egyik abban a hitben, hogy az *egyetemes* részvét erkölcsse az erkölcs maga, az emberiség *elérte* legnagyobb magaslat, a jövő egyetlen reménye, a jelen vigasza, a multak bűnének nagy feloldozása; - egyik mindannyian a közösség *megváltó* erejében, tehát a nyájban, vagyis az »önmagokban« bízó hitben...

98. (203.)

Mi máshitűek, - mi, kik nem csupán a politikai szervezet hanyatlását látjuk a demokratikus mozgalomban, hanem az ember hanyatlását, azaz törpülését, középszerűsítését és értékszállítását is: hová forduljunk *mi* reményeinkkel? - *Új filozófusok* felé, nincs más választásunk; erős, eredeti szellemekhez, akik ellentétes értékelések fölidezésére, »örök értékek« átértékelésére, megfordítására hivatottak; az előfutárokhoz, a jövő embereihez fordulunk, akik tudják a módját, hogyan kell a jelenből évezredek akaratát *új* utakra kényszeríteni. Hirdetni, hogy az ember jövője az ő *akarata*, hogy ez a jövő az emberi akarattól függ, előkészíteni nagy kockázatokat, nagy tenyésztő kísérleteket, hogy vége szakadjon az esztelenség és véletlenszerűség ama rettentő uralmának, melynek eddig »történelem« a neve (a »többség« esztelen elve csak ennek utolsó formája): ehhez valamikor a filozófusok és parancsolók új fajára lesz szükség, kiknek láttán a földön valaha élt sok rejtett, félelmetes szellem mind sápadtnak és törpének fog feltűnni. A *mi* szemünk előtt ilyen vezérek képe lebeg: - szabad-e hangos szóval hirdetem ezt, ti szabad szellemek? - A körülmények, miket e célra részben meg kell teremteni, részben ki kell használni; a rejtett utak és kísérletek, mik az ember lelkét oly hatalmas magaslatra emelnék, hogy e föladatak *kényszerét* megértené; az értékek átértékelése, melynek új nyomása és ütése megacélozná az ember lelkiismeretét, ércce változtatná szívét, hogy ekkora felelősség súlyát magára vehesse; másfelől ez irányadók szükséges volta, az ijesztő veszély, hogy nem jelennének meg, vagy elfajulhatnának - voltaképp ezek a *mi* gondjaink és komor aggodalmaink (ti tudjátok, szabad szellemek?); - e súlyos távoli gondolatok viharfelhői lebegnek a *mi* életünk egén. Nincs több oly fájdalom, mint látni, sejteni, érezni, hogyan tér ki útjából és fajul el egy rendkívüli ember: s aki ritka szemmel meglátja a nagy veszélyt, hogy az »ember« maga *elfajul*, aki velünk együtt fölismerte azt a szörnyű véletlent, melynek játékától eddig az ember jövője függött (ebben a játékban soha kéz nem vett részt, még »Isten ujja« se!), aki sejti, minő végzet rejlik a »modern eszmék« otromba gyanutlanságában és vak bizalmában, s még inkább az egész keresztény-európai erkölcsben: annak lelkét hasonlíthatatlan aggodás szállja meg, mert egyetlen tekintettel fölfogja, mi mindent lehetne még *tenyészteni az emberből* az erők és föladatak kedvező gyűjtése és fokozása révén. Lelkének minden tudásával tudja, hogy az ember még a legnagyobb lehetőségek kimerítetlen tengere, tudja, mi gyakorta állt már az ember-típus titokzatos döntések és új utak küszöbén: - s még jobban tudja legfájdalmasabb emlékeiből, eddig mi satnyán tört össze már keletkezésében sok nagy dolog. *Az egész emberiség elfajulása* addig a fokig, melyen a szocialista együgyűség hirdette eszmény, a »jövő embere« jelenik meg! - az embernek ez a tökéletes nyájálatná (vagy ahogy ők mondják, a »szabad társadalom« emberévé) fajulása és törpítése, az ember elállatosodása az egyenlő jogok és igények törpéjévé - semmi kétség, mindez *lehetséges!* Aki egyszer ezt a lehetőséget végiggondolta, egy undorral többet érez, mint embertársai, - s talán egy új föladata is! -

VI. RÉSZ. MI TUDÓSOK...

99. (204.)

Kockáztatva, hogy a moralizálás itt is annak tűnik föl, ami mindenkor volt - azaz (Balzac kifejezésével élve) mint kétségtelen »montrer ses plaies« - szót merek emelni amaz illetéktelen és káros rangváltozás ellen, amely ma a filozófia és tudomány viszonyában egész észrevétlenül és látszólag a legjobb szándékkal végbemegy. Azt hiszem, a *tapasztalat*, - mely úgy sejtem, mindig szomorú? - jogosít arra, hogy hozzászóljak ehhez a magas rangkérdéshez: nehogy úgy beszéljek, mint a vak a színekről, vagy mint az asszonyok és művészek a tudomány *ellen*. (»Oh, ez a gonosz tudomány mindig *rájön* a dologra!« sóhajtja ösztönük és szégyenérzetük.) - A tudományos ember függetlenségi nyilatkozata, fölszabadulása a filozófia alól a demokrácia legfinomabb hatásai közé tartozik. A tudós öndicsőítése és főnnhéjázása ma legjobb tavaszát éli mindenütt, - amivel még nem akarom azt állítani, hogy az öndicséretnek ez esetben is rossz a szaga. »Le minden úrral!« - itt is ez a tömegöszton kiáltása; s miután a tudománynak szerencsésen sikerült megszabadulnia a teológiától, melyet nagyon soká »szolgált«, most esztelen dölyfében törvényeket akar szabni a filozófiának, s vele szemben az »urat« - mit mondok! a *filozófust* akarja játszani. Az én emlékezetem - egy tudományos ember emlékezete, ha megengedik! - dölyfös együgyűségektől hemzseg, amiket fiatal természet-tudósoktól és öreg orvosoktól hallottam filozófiáról és filozófusokról (nem is szólva a legképzettebb és legképzeldőbb tudósokról, a nyelvészekről és a pedagógusokról, akik hivatalból azok). Majd a szűk látókörű szaktudós tiltakozott ösztönszerűen minden szintetikus föladat és tehetség ellen; majd a szorgalmas munkás, aki megérezte az *otium* és előkelő bujaság szagát a filozófus lelki háztartásában és - még kisebbnek érezte önmagát. Majd a haszon embere az, ki színvak létére nem lát a filozófiában mást, mint *megcáfolt* rendszerek sorozatát és egy senkinek sem »használó« nagy erőpazarlást. Majd a túlzó miszticizmustól való félelem szólalt meg, ki akarván tűzni a megismerés határait; majd egyes filozófusok lenézése, mely önkéntelenül kiterjedt az egész filozófiára. Végül legtöbbször *egyetlen* filozófus rossz hatását fedeztem föl abban a dölyfös megvetésben, mellyel ifjú tudósok a filozófiáról szóltak, egy filozófusét, akitől ugyan egészben elszakadtak, de anélkül, hogy más filozófusokra vonatkozó elítélő nyilatkozatainak varázsától szabadulni tudtak volna. S az eredmény: minden filozófia gyűlölete. (Ilyennek tetszik nekem Schopenhauer utóhatása az ifjú Németországra. Hegel elleni szellemtelen dühöngése az utolsó német nemzedéket kiszakította a német kultúrával való kapcsolatából, holott ez a kultúra, jól megfontolva, egy rendkívül finom *történelmi érzék* magaslatán állott. De Schopenhauer ép ebben a tekintetben a zsenialitásig szegény, fogékonytalan nem német volt.) Általában, nagy szempontból nézve, mindenekelőtt a modern filozófusok emberi gyarlósága, nyomorúsága rabolta meg leginkább a filozófia tiszteletét és nyitott ajtót a tömegösztonoknak. Tessék bevallani, mennyire híján van a mi modern világunk a Heraklitosok, Platok, Empedoklesek egész fajtájának s az emberi szellem többi fenséges remetéinek; s hogyan *szabad* magát éreznie egy előkelőbb származású és mivoltú derék tudósok olyan filozófusok láttán, akik ma - hála a divatnak - felül (és alul) vannak, - Németországon például a két berlini oroszlán: az anarchista Dühring Jenő és az amalgamista Hartmann Ede. Főleg ama mismás-filozófusok látványa, akik »a valóság filozófusainak« vagy »pozitivistáknak« nevezik magok, képes egy ifjú, becsvágyó tudós lelkét vészes bizalmatlansággal eltölteni. Hisz, - világos - ezek magok is tudósok és »specialisták«! Csupa legyőzött, a tudomány igája alá *visszahódított* ember, akik valaha többet vártak önmaguktól, anélküli hogy e »több«-re, s a velejáró felelősségre joguk lett volna, - akik most

szóban és tettben, becsülettel, dühvel, bosszúvágygal képviselik a *hitetlenséget* a filozófia irányító feladatában és uralkodásában. De hogyan is lehetne másképp! A tudomány ma ragyogó képpel virágkorát éli, míg az, ami az egész újkori filozófia lassú sülyedéséből ma megmaradt, csak bizalmatlanságot és kedvetlenséget, sőt gúnyt és részvétet kelt maga iránt. Az »ismeret-tan«-ra redukált filozófia, a gyáva önmegtartóztatás ez elmélete, mely a küszöbön megáll és magának szigorúan *megtiltja* a belépést, - mi ez, ha nem végső vonaglás, részvétfakasztó agónia? Ilyen filozófia hogyan is - *uralkodhatnék!*

100. (205.)

A filozófus fejlődését fenyegető veszélyek valóban oly nagyok, hogy szinte kételkedünk, megéri-e valaha? A tudományok területe és magassága óriási mértékben megnövekedett, s ezzel együtt a valószínűség is, hogy a filozófus már tanulókorában elfárad vagy egy ponton megáll és »specializálódik«, annyira, hogy többé el sem éri azt a magaslatot, melyről az áttekintés, körülnézés, *letekintés* lehetséges. Vagy igen későn ér föl, mikor élete és ereje javát már megemésztette az idő; vagy pedig megtörik, eldurvul, elfajul közben, s tekintete, egész ítélőképessége már nem sokat ér. Talán ép szellemi alkatának finomsága késlelteti útközben; a dilettantizmus és ezermesterség csábításától fél, s jól tudja, hogy aki elveszejtette önmaga tiszteletét, többé nem parancsol, nem *vezet* a megismerésben sem: hacsak nem akar nagy színjászó, amolyan filozófiai Cagliostro és szellemi patkányfogó, szóval csábító lenni. Elvégre ízlés kérdése ez: csak ne volna egyúttal a lelkiismeret kérdése is. Ehhez járul, újra megkettőzve a filozófus akadályait, hogy nem a tudományokról, hanem az életről és az élet értékéről követel magamagától ítéletet, igenlőt vagy tagadót; - s nehezen éri el azt a meggyőződést, hogy joga, sőt kötelessége ez ítéletet megejteni, gyakran habozva, kételkedve, el-elnémulva keresvén az utat, mely e joghoz, e meggyőződéshez csak a legnagyobb - néha legzavaróbb, legrombolóbb - élményeken keresztül vezet. Valóban, a tömeg soká félreismerte a filozófust, összetévesztve őt a tudományos ember eszményével vagy az erkölcstől és »világ«-tól elrugaszkodott vallásos, istentől mámoros rajongóval. S ha ma valakit dicsérni hallunk, mert »bölcse«, »filozófus módjára« él, úgy ez aligha jelent többet, mint »okos és visszavonult«. A tömegre nézve a bölcsesség a menekülés egy fajtája, amolyan művészi eszköz, odahagyni a »rossz játszmat«. Ám az igazi filozófus - *mi szerintünk*, úgy-e, barátim? - nem él »bölcse«, »filozófus módjára«, főleg nem él *okosan*, hanem lelkére veszi az élet ezer kísérletének és kísértésének súlyos kötelességét: - kockára teszi *magát* folyton és végigjártassa a »rossz játszmat«...

101. (206.)

A szó legmagasb értelmében *nemzeni* vagy *szülni* tudó lángésszel összehasonlítva, a tudós, a tudományos átlagember olyan mint az aggszűz: egyikük se tudja betölteni az ember két legértékesebb hivatását. Valóban mind a ketten, tudósok és aggszűzek, szinte kárpótlásul kapják a »tiszteletreméltó« jelzöt (melyet ez esetben aláhúznak), ám ez engedékenység kényszeréhez ugyanakkora bosszúság járul. Vizsgáljuk meg közletről: mi a tudományos ember? Mindenekelőtt *nem* előkelő ember, akinek erényei egy nem előkelő, azaz nem uralkodó, nem tekintélyes, nem öntudatos emberfajtái: munkás, a sorban türelmesen elhelyezkedő, képességeiben és szükségleteiben egyenletes és mértékletes, ösztöne a hozzá hasonlóké, egy kis függetlenségre, zöld legelőre vágyik, hogy nyugodtan dolgozhassék, tiszteletet és elismerést követel (holott ez előbb föltételezi a megismerést s annak lehetőségét), a jó hírnév napfényében sütkérezik, folyton megszabja saját értékét és hasznát, újra és újra kényszerülve

legyőzni azt a benső *bizalmatlanságot*, mely minden függő tömegember szíve mélyén rejlik, Érthető, hogy a tudós illetően egy nem előkelő faj betegségeiben és fogyatkozásaiban is szenved: apró irigységek bántják, hiúzszemmel meglátja ama lelkek gyöngéit, akiknek magaslatait képtelen fölérni. Bizalmas természetű, de csak lépésben halad, *tovaragadni* nem engedi magát; ép a nagy elragadtatás embere előtt áll hidegen és zárkózottan, - szeme ilyenkor egy bosszus tó sima felülete, melyet többé nem kavarr föl sem lelkesedés, sem együttérzés. A legrosszabb és legveszélyesebb, mire tudós képes, a fajabeli közepszerűség ösztönéből fakad: ama jezsuita közepszerűségből, mely ösztönszerűen a rendkívüli ember kiirtásán fárad és minden kifeszített íjjal letörni vagy - szívesebben! - leajzani törekszik. *Leajzani* kímélettel, bizalmas részvétellel: ebben áll voltaképp a jezsuitizmus művészete, mely mindig értette a módját, hogyan szerepelhessen a részvét vallásaképp.

102. (207.)

Bármi hálások legyünk is az *objektív* szellem iránt, - s ki ne lakott volna halálosan jól mindennel, ami szubjektív és átkozottul »alanyi«! - mégis helyén való a vigyázat e hálával szemben is; útját kell állni ama túlzásnak, mely a szellem önkiforgatását és egyénítlentését mintegy öncélnak, megváltásnak és dicsőülésnek hirdeti. Nevezetesen a pesszimizmus teszi ezt, s alapos okai is vannak, hogy az »érdektelen megismerés« legfőbb tiszteletét hirdesse. - Bizonyos, hogy az objektív ember, aki (mint a pesszimista) többé nem átkozódik és szidalmaz, az *eszményi* tudós, kiben a tudományos ösztön ezer egész és fél-csőd után egyszer kivirágzik, a legértékesebb eszközök közül való: ám hatalmasabb lény kezébe illik. Csupán eszköz, mondjuk: *tükör*, - de nem »öncél«. - Az objektív ember valóban tükör: megszokta, hogy mindennek, amit meg akar ismerni, alávesse magát, csak a megismerés, a »visszatükrözés« vágya lobog benne, - lesi, hogy történjék valami, s aztán szeliden átengedi magát, vigyázva, hogy átröppenő szellemlények könnyed léptei se suhanjanak el fölötte nyomtalanul. Ami »egyéni« még megmarad rajta, úgy tetszik neki, hogy véletlenszerű, önkényes, legtöbbször zavargó, annyira átvedlett idegen alakok és élmények visszfényévé. Erőltetve, gyakorta hamisan eszmél vissza »magára«, könnyen mással téveszti össze és saját szükségleteiben elszámítja magát; csak ebben a vonatkozásban hanyag és finomtalan. Talán az egészség kínozza őt, vagy a kisszerűség és asszonyi meg baráti légkör, vagy tán a társak és társaság hiánya, - mindenképp kényszeríti agyát, hogy önnön szenvedésével foglalkozzék. Hasztalan! Gondolatai a távolban csaponganak, a nagy *általános* esetek körül, s másnap ép oly kevéssé tudja, mi módon segítsen magán, akárcsak tegnap. Elvesztette a képességet, hogy magamagát komolyan vegye, el a hozzá szükséges időt is: vidám, de *nem* a nyomor hiánya miatt, hanem mert se szeme, se keze *saját* nyomorusága számára. Szokott előzékenysége minden dolog és minden élmény iránt, ragyogó és pártatlan vendégszeretete minden iránt, ami útjába akad, jóakaró közönye, veszélyes nemtörődömsége az »igen«-nel és »nem«-mel: oh, ezer eset adódik, mikor bűnhődnie kell mindez erényeiért! - mikor emberi mivoltában igen könnyen »caput mortuum«-a lesz ez erényeknek. Ha szeretetet és gyűlöletet vársz tőle, azt a szeretetet és gyűlöletet, mely Istené, az asszonyé és az állaté: megteszi és megadja a tőle telhetőt, de ne csodálkozz, ha ez igen kevés, - ha ép itt hamisnak, törékenynek, bizonytalanak mutatkozik. Szeretete és gyűlölete mesterkélt, inkább »*un tour de force*«, kisdud hiuság és túlzás. Csak addig természetes, amíg objektív lehet: csak mint vidám Egész tud még »természetes« lenni. Örökké tükröző és örökké síma lelke már képtelen igent vagy nemet mondani; nem parancsol és nem rombol többé. »*Je ne méprise presque rien*« - hangoztatja Leibniz-cel: ne tessék ám elsiklani a »*presque*« fölött! Korántsem mintaember; senkit se vezet, senkit se követ; általában sokkal inkább félreáll, semmint oka lehetne rá, hogy pártot fogjon jó és rossz között. Hogy oly soká fölcserélték a *filozófussal*, a kultura cézári tenyésztőjével, túlságos meg-

tiszteltetés számára, de mivoltának teljes félreismerése is: eszköz ő, rabszolgafaj, bár a legfinomabbjából való, magamagában semmi - *presque rien!* - Értékes, könnyen sérülő mérési eszköz az objektív ember, művészi tükör, mely kimélni és tisztelni való; de nem cél, nem »komplementer« lény, ki minden *más* lét igazolását rejti, nem befejezés - még kevésbé kezdet; nem teremtő ok, nincs benne hatalom, önállóság, nincs semmi uralomra törő: inkább finom, mozgékony vázához hasonlít, melynek még várnia kell valamelyes hatalomra, hogy szerinte »formálódjék«, - tehát tartalmatlan, »lényeg« nélküli ember. Amiből következik, hogy az asszonyoknak se való - in parenthesis -.

103. (208.)

Ha valamely filozófus ma azt mondja magáról, hogy ő *nem* skeptikus, - remélem, hogy ez az objektív szellem rajzából kivehető? - kedvetlenül hallja az egész világ. Félelemmel nézik őt az emberek, sokat, oly sokat szeretnék tőle kérdezni..., sőt egész sereg félénk hallgatója ettől fogva veszélyesnek hirdeti. A skepticizmus e tagadása mintha távoli baljóslatú zajt jelentene számukra, mintha valahol új robbanó anyaggal kísérleteznének, amolyan szellemi dinamittal, talán egy újonnan fölfedezett orosz »nihilin«-nel, egy jóakarattól fakadó pesszimizmussal, mely nem csak szóban tagad, hanem - szörnyű elgondolni! - *tettben* is. A »jóakaratt« e fajtájával szemben, mely az élettágadás gyakorlati megvalósítására tör, tudvalevőleg nincs jobb altató és megnyugtató szer mint a kételkedés, ez az édeskés, szelíd hatású mák; s a mai orvosok Hamlet olvasását javasolják a »szellem« földalatti dübörgései ellen. »Nem elég gonosz zaj bántja-e mind a két fülünket? - szól a kételkedő, mint a nyugalom barátja, s mint a közbiztonság őre -: rettenetes ez a földalatti tagadás! Legyen végre csönd, ti pesszimista vakondokok!« - Mert a skeptikus vékony dongájú legény: hamar megijed; lelkiismerete megszokta, hogy minden »nem«, sőt minden szilárdan hangzó »igen« úgy hat rá, mint egy csípő nyíllás. Igen vagy nem! - az ilyesmi bántja erkölcsi érzékét; másfelől szeret a nemes tartózkodás erényével pózolni, Montaigne szavát ismételvén: »mit tudok?« - vagy Szokrateszét: »tudom, hogy semmit se tudok«. Vagy: »nem bízom magamban, itt nincs előttem nyitott ajtó«. Vagy: »ha nyitva volna is, mire való nyomban belépni?« Vagy: »mi haszna a sok elsietett föltevésnek? Tartózkodni minden föltevéstől, ez talán jó ízlésre vall. Okvetlenül ki kell-e egyenesíteni mindent, ami görbe? Miért betömni minden lyukat? Nincs-e rá elég időnk? Nincs az időnek elég ideje? Oh ti ördögi fickók, hát semmikép se tudtok *várakozni*? Annak is van varázsa, ami bizonytalan, a szfinksz is Circe, s Circe is filozófus volt.« - Így vigasztalódik a kételkedő, s bizony rászorul a vigaszra. Mert a kételkedés nem egyéb, mint annak a bonyolult fiziológiai állapotnak legszellemibb kifejezése, melynek közönséges szóval ideggyöngeség és betegeskedés a neve, s amely mindannyiszor előfordul, valahányszor sokáig különváltan élt fajok vagy osztályok döntő módra hirtelen keresztezik egymást. Az új nemzedék, melynek vére mintegy különböző mértékek és értékek fajtáit öröklí, csupa nyugtalanság, zavar, kétely és próbálgatás. Egymást akadályozzák legjobb erőik, erényeik egymás miatt nem nőhetnek és gyarapodhatnak, test és lélek hiját érzi az egyensúlynak, a súlypont nyújtotta biztonságnak. Ám az *akarat* szenved és fájul el leginkább ebben a keverékfajban: független elhatározásra képtelen, nem ismeri többé az akarat bátorságát, álmaiban is kételkedik az akarat szabadságában. A mai Európa, mely egy gyökeres osztály-, *tehát* fajkeverék esztelen kísérletére vállalkozott, emiatt skeptikus minden ízében; kételye hol türelmetlenül ugrándozó, hol olyan, mintha kérdőjelek sötét felhője borítaná, - saját akarata pedig gyakran halálos teher gyanánt nehezedik rá! Hol nem akadsz ma az akaratbénulás nyomorára! Gyakran persze csábítómód kicifrázva! Ezer hazug díszköntös akad, hogy elfedje ezt a nyavalyát! Hogy például mindannak jórésze, ami »tárgyilagosság«, »tudományos szellem«, »l'art pour l'art«, »minden akaratától független, tiszta megismerés«, s egyéb elnevezések mögött rejlik, csupán kicifrázott

kétely és akaratbénulás, - az európai kór e diagnózisáért felelősséget vállalok. - Az akarat betegsége persze nem terjedt el egyenletesen egész Európában: a legnagyobb és legbonyolultabb ott, ahol a kultúra legrégebb eredetű, s abban a mértékben ritkul, amint a nyugati műveltség kopott öltöne alatt még - vagy újra - érvényesíti jogait a »barbár«. Következőleg az akarat betegsége ma Franciaországban a legveszesebb, ami könnyen bebizonyítható; a francia szellem, amely mindig mesterien értette a módját, hogyan tegye csábítóan vonzóvá saját legvégzetesb tulajdonságait is, voltaképp mint a kételkedés összes varázsainak iskolája és színpada uralkodik az európai kulturán. Valamivel nagyobb és tartósabb az akaraterő Németországon, annak is inkább északi mint középső részében; még nagyobb Angliában, Spanyolországban és Korzika szigetén, amott a hidegvérűségénél, emitt a koponya keménységénél fogva, - nem szólván Olaszországról, amely még igen fiatal, semhogy már tudatára ébredhetett volna akaratának, s amelynek még ezután kell bebizonyítania, hogy akarni tud, - ám leghatalmasabb s legcsodásabb abban a rengeteg birodalomban, mellyel Európa mintegy visszatér Ázsiába: Oroszországban. Az akarat soká visszatartott és felgyülemlett ereje - még bizonytalan: a tagadás vagy igenlés akarata-e? - itt fenyegetően várja a pillanatot, melyben »kiváltódik«, hogy a mai fizikusok kedvelt szavával éljek. Valószínűleg nem csupán indiai háborukra és egyéb ázsiai bonyodalmakra lesz szükség, hogy Európa megszabadulhasson legnagyobb veszedelmétől, hanem benső átalakulásokra, a birodalom szétforgácsolására is, de főleg az országgyűlésnek nevezett ostobaság létesítésére, hozzászámítva, hogy mindenki kötelességszerűen ujságot olvasson reggelije mellett. Mindez nem tartozik kívánságaim közé: sőt az ellenkezőt szívesebben látnám, - értvén alatta azt, hogy Oroszország fenyegető hatalmának még jobban kellene növekednie, annyira, hogy Európának hasonlóra kellene magát elszánnia, vagyis egy új, Európában uralkodó kaszt révén *egységes akaratot* kellene teremtenie, egyetlen tartós, szörnyű akaratot, amely évezredekre ki tudná tűzni a maga céljait. Hadd szakadjon valahára vége az apró államéletek hosszú komédiájának meg a dinasztikus és demokratikus sokfeléakarásnak! Elmult az apró politizálások ideje: a jövő század már a világhuralomért való küzdelem százada lesz, - a nagyszabású politika *kényszeréé*.

104. (211.)

Szűnjék végre meg a filozófiai munkások és általában a tudományos emberek összetévesztése a filozófusokkal! Tessék szigorúan megadni »mindenkinek a magáét«, nem pedig egyiknek igen sokat, a másoknak igen keveset! Az igazi filozófus neveléséhez szükséges lehet, hogy maga is átmenjen a fejlődés ama fokozatain, mikén szolgái, a filozófia tudományos munkásai kényszerűségből megállapodnak; talán neki is kellett kritikusnak, skeptikusnak, dogmatikusnak, historikusnak, sőt azonfelül költőnek, gyűjtőnek, utazónak, rejtélymegfejtőnek, moralistának, látnoknak, »szabad szellemű«-nek és minden egyébrek lennie, hogy bejárhassa az emberi értékek és értékérzések egész körét és élesen látó szemmel *áttekinthessen* a magasból minden távolságot, a mélyből minden magaslatot, a zugból minden területet. Ám mindez csupán előfeltétele az ő hivatásának: más az, amire ez a hivatás tör, - *értékek teremtése* a cél. A Kant és Hegel nemes fajtájából való filozófiai munkások főladata, hogy bizonyos értékek - régen *megteremtett*, uralomra jutott s egy ideig »igazságok«-nak keresztelt értékek - egész tényállását kiderítsék, formulákba szorítsák akár *logikai*, akár *politikai* (erkölcsi), akár pedig *művészi* téren. Az ő hivatásuk mindazt, ami eddig történt és értékekre okot szolgáltatott, egy áttekinthető, átgondolható, megfogható és kezelhető rendbe illeszteni, mindent, ami túlságos hosszú, magát »az időt« is, rövidebbre fogni és az egész multat *meghódítani*: óriási, csodálatos főladat az, melynek szolgálatában bizonyos minden finom büszkeség, minden szilárd akarat kielégítést találhat. *Ám a valódi filozófusok parancsosztók és törvényhozók*: azt mondják, »így kell lennie!« Ők állapítják meg az ember irányát és

célját, fölhasználván ehhez az összes filozófiai munkásoknak a mult összes hódítóinak előmunkálatait, - alkotó kezük a jövőbe nyúl, s mindaz, ami van és volt, pusztán eszköz, szerszám e kézben. Az ő »megismerésük« *alkotás*, alkotásuk törvényhozás, igazságra törő akaratuk - *hatalomra törő akarat*. - Van-e ma ilyen filozófus? Volt-e már ilyen filozófus? Nem *kell-e* ilyen filozófusnak jönnie?...

105. (212.)

Mind bizonyosabbá válik előttem, hogy a filozófus mint a holnap és holnapután *szükségszerű* embere, mindenkor ellentétben volt a mával, abban *kell* lennie: ellensége mindannyiszor a ma eszménye volt. Az emberiség ama rendkívüli fejlesztői, kiket filozófusoknak hívnak, de akik önmagukat ritkán érezték a bölcsesség barátainak, hanem inkább kellemetlen bolondoknak és vészes kérdő jeleknek, eddig abban látták föladatukat, egy súlyos, önkéntelen, kikerülhetetlen föladat nagyságát, hogy koruk rossz lelkiismeretévé váljanak. Azzal, hogy ép *koruk erényeit* boncolták föl elevenen, elárulták legbensőbb titkukat: megismerni az ember nagyságának *új* föltételeit, fölfedezni a hozzávezető új, járatlan utakat! Mindannyiszor rájöttek, mennyi álnokság, kényelem, nemtörődömség és hazugság rejtőzik a korukbeli erkölcs legtiszteltebb típusa mögött, s mennyi erény *élte túl* magát; mindannyiszor így szóltak: »oda kell távoznunk, ahol *ti* most legkevésbé vagytok otthon«. A »modern eszmék« világában, mely mindenkit valamely »specialitás« zugába szeretne száműzni, a filozófus - ha ugyan lehetőségek ma a filozófusok, - kénytelen volna az ember nagyságát, a »nagyság« fogalmát az emberi szellem sokoldalúságába, teljes kifejtésébe, vagy egészébe helyezni: sőt aszerint állapítaná meg az ember értékét és rangját, mennyit és mi mindent bír elviselni, *mekkora* felelősséget képes magára venni. A kor ízlése és erénye ma az akaratot gyöngíti és lágyítja, misem oly időszerű, mint az akaratgyöngeség: a filozófus eszménye szerinti »nagyság« fogalmához tehát hozzá kell tartoznia az erős akaratnak, a nagy, szilárd elhatározások képességének; valamint egykor az ellenkező tanok, egy gyáva, lemondó, alázatos, önbizalom nélküli emberiség eszményei illettek az ellenkező korhoz, mely (például a tizenhatodik század) valósággal szenvedett a sok fölgülemlett akaraterőtől és az önzés legvadabb viharaitól. Szokratesz idején, csupa kimerült ösztönű ember között, a konzervatív ósatheneiek korában, kik szavaik szerint a »boldogságot«, tetteikkel az élvezetet keresték, s még ajkukra vették a régi ragyogó jelszavakat, mikre életmódjuk már jó ideje nem jogosította őket, talán a *gúny* illett a lélek nagyságához, az öreg plebejus orvos ama szokrateszi biztonsága, mellyel époly kiméletlenül vágott önnön husába, akárcsak az »előkelők« szívébe, olyan pillantás kíséretében amely elég érthetően szólott: »le az álcával előttem! itt - mindannyian egyenlők vagyunk!« Ma másként áll a dolog; ma, mikor Európában csak a nyájállat érvényesül, mikor a »jogok egyenlősége« igen könnyen átalakulhatna a teljes jognélküliség egyenlőségévé: akarom mondani mindannak közös kiirtásává, ami ritka, új, rendkívüli, szóval küzdelemmé a magasabb ember, magasabb lélek, magasabb kötelesség, magasabb felelősség ellen, az alkotó és uralkodó hatalom ellen, - ma a »nagyság« fogalma az előkelőséget, egyedüllétet, különbözést, magányt és önállóságot jelenti. A filozófus saját eszményét sejteti, hirdetvén: »a legnagyobb az, aki a legmagányosabb, legrejtettebb, legegyénibb, aki az erkölcs világán felülemelkedett, erényeinek ura és akaratának pazar tulajdonosa; az igazi *nagyság* sokoldalúság és teljesség a szó legmagasb értelmében.« - És újra felvetjük a kérdést: - ma *lehetősége-e* a nagyság?

106. (213.)

Nehéz megtanulni, mi a filozófus, mert megtanítani nem lehet: tapasztalatból kell »tudni«, - vagy elég büszkének kell ahhoz lennünk, hogy *ne* tudjuk. Hogy ma mindenki olyan dolgokról fecseg, amikről nem *lehet* tapasztalata, misem mutatja jobban, mint a filozófia helyzete. Nagyon kevesen ismerik, ismerhetik, s minden róla elterjedt nézet hamis. Hogy példát említsek: a *presto* előretörő merész kicsapongó szellem és a hibátlan dialektikai szigorúság és szükségszerűség filozófiai kapcsolatát a legtöbb gondolkodó és tudós nem ismeri tapasztalatból, s ezért hihetetlennek találja, ha valaki említené nekik. Szerintük minden szükségszerűség - szükség, fájdalmas kényszer; a gondolkodást magát olyasminek tekintik, ami lassú, vontatott, szinte kín és gyakorta »méltó a kiválók *verejtékére*« - de eszük ágába se jut, hogy könnyűnek, isteninek, a tánccal és jókedvvel vérrokonnak lássák! »Gondolkodni« és valamely dolgot »komolyan, súlyosan venni« - szerintük ugyanegy: ők csupán így »élték« át. - A művészek szaglása itt bizonylyan finomabb: jól tudják ők, hogy a szabadság, finomság, hatalom, alkotó és formáló erő érzése akkor emelkedik tetőpontjára, mikor semmit sem csinálnak önkényesen, hanem minden szükségkép keletkezik náluk, - szóval, hogy a szükségszerűség és »akaratszabadság« ilyenkor egybeolvad. Elvégre is a lelki állapotok rangsorának felel meg a problémák rangsora, s a legmagasabb problémák könyörtelenül visszataszítanak mindenkit, aki közeledni mer feléjük, anélkül hogy megoldásukra hivatott volna szellemi hatalma révén. Mitse használ, ha mindenfajta durva népség, mechanikusok és empirikusok, amint ma oly gyakran teszik, plebejus becsvágygal e problémák közelébe, az »udvarok ez udvará«-ba tolakodnak! Ilyen szőnyeget sohasem szabad többé durva lábunk taposnia: a dolgok östörvénye gondoskodik róla. Zárt ajtókra találnak a tolakodók, ha beléjük törnek is a fejüket! Minden felsőbb világ számára születni, jobban mondva *tenyésztődni* kell: a filozófia jogát - a szót legmagasabb értelmében véve - csak a származás adhatja meg, az ősök, a »vérség« döntenek itt is. A filozófus keletkezését sok nemzedéknek kell előkészítenie; minden erényét külön kell megszerezni, ápolni, továbbadni, meggyökereztetni; nem csupán a gondolat merész könnyű röptét, hanem mindenekfölött a nagy felelősség készségét, a parancsoló tekintet fenségét és mélységét, a tömeg kötelességei és erényei fölé emelkedés érzését, mind annak becsületes megvédését, amit félreértenek és rágalmaznak, akár Isten, akár ördög az -, a nagy igazságnak szeretetét és gyakorlását, a parancsolás művészetét, az akarat hatalmát, a szem figyelmét, mely ritkán csodál, ritkán pillant fel, ritkán szeret...

VII. RÉSZ. ERÉNYEINK.

107. (214.)

Erényeink? - Valószínű, hogy nekünk is vannak erényeink, bár természetesen nem azonosak azokkal az ártatlan és otromba erényekkel, mikért nagyapáinkat tiszteljük és - magunktól távol tartjuk. Nekünk, holnaputáni európaiaknak, a huszadik század elsőszülötteinek, - minden vészes kíváncsiságunkkal, egész bonyolult voltunkkal, az álruhaöltés művészetével, szellemünk és érzékeink lágy, édeskés kegyetlenségével, csak oly erényeink lesznek (*ha* egyáltalán lesznek), amelyek szívünk legtitkosabb hajlamaival, legforróbb szükségleteivel alaposan összeférnek: rajta hát, keressük őket rejtekútainkon! (Tudjátok, hogy sok minden elpusztul és elvész ez utakon.) Van-e, ami szebb önnön erényeink *keresésénél*? Nem jelent-e ez már annyit, hogy *hiszünk* ily erényekben? De vajjon ez a »saját erényeinkben való hit« alapján nem azonos-e azzal, amit egykor »nyugodt lelkiismeret«-nek neveztek, ezzel a tiszteletreméltó hosszúfarkú fogalom-copffal, mely ott lógott nagyapáink feje, s elég gyakran esze mögött is? Úgy látszik tehát, bármennyire is nem szeretnénk ó-divatúaknak és tiszteletreméltó aggoknak tetszeni, egy dologban mi, utolsó »nyugodt lelkiismeretű« európaiak is nagyapáink méltó unokái vagyunk: az ő copfjukat mi is hordjuk. - Oh, ha tudnátok, mily hamar, mily gyorsan - megváltozik minden!

108. (219.)

A szellemileg korlátoltak legkedveltebb bosszúja, erkölcsi ítéleteket ejteni azokról, akik *kevésbé* korlátoltak; a kárpótlás egy fajtája ez, amiért a természet mostohán bánt velük, s egyúttal jó alkalom arra, hogy szellemessé, finommá *válhassanak*: - a bosszúság tudvalevőleg szellemessé tesz. Szívüknek jól esik, hogy van olyan mérték, amely előtt a szellem gazdag kiválasztottjai velük egyenlők. Az »Isten előtti teljes egyenlőség«-ért küzdenek, s már e célból *kell* istenhívőknek lenniök: az atheizmus leghevesb ellenfeleit köztük találod; Aki azt mondaná nekik, hogy »a nagy szellem összehasonlíthatatlan egy pusztán erkölcsös ember derék tisztességével«, megőriztené őket: - én őrizkedni fogok ettől. Inkább azzal a mondással hízelegnék nekik, hogy a nagy szellem maga sem egyéb, mint erkölcsi tulajdonságok végső betetőzése és mind azon állapotok szintézise, miket a »pusztán erkölcsös« emberre szokás halmozni, s amik egyenként, nagy fegyelem és gyakorlat révén, talán nemzedékek hosszú során át keletkeztek; hogy a nagy szellem ép az igazságosság és ama jóságos szigor átszellemülése, melynek hivatása fönn tartani a földön a *dolgok rangsorát*, - nem csupán az embereket.

109. (222.)

A pszichológus füleljen jól oda, ahol részvétet prédikálnak - úgy veszem észre, ma csak ezt a vallást hirdetik -: a prédikátorok minden sajátos hiuságán és lármáján keresztül meg fogja hallani az *önmegvetés* rekedt, sóhajszerű, de igaz hangját. Ez a hang az elsötétült és megrútult Európa hangja; rútlását, mely már egy évszázad óta tart (s melynek első jeleit Galiani abbénak egy Madame d'Epinaýhez írt mélytartalmú levele fölsorolja), *talán ép ez önmegvetés okozza*. A »modern eszmék« embere, ez a dölyfös majom, korlátlanul elégedetlen önmagával: ez bizonyos. Saját szenvedése kínozza: de hiusága követeli, hogy csak a másokéban »vegyen részt«. -

110. (225.)

Hedonizmus, pesszimizmus, utilitarizmus, eudaimonizmus: mind ezek a gondolkozásmódok, amik *öröm* és *szenvedés*, azaz kísérő tünetek és mellékkörülmények szerint ítélik meg a dolgok értékét, felületesek és együgyűek; aki *alkotó* ereje és művészi képessége tudatában van, csak gúnyosan, részvétellel tekinthet le rájuk. *Részvét irántatok!* Korántsem szerintetek való részvét ez: nem a »társadalmi nyomor«, nem a »társadalom« betegei és hajótöröttei, nem a körülöttünk heverő ősi nyomorultak iránti részvét; még kevésbé elnyomott, mormogva lázongó, uralomra (szerintük »szabadság«-ra) törő rabszolgapajtásokkal. A *mi* részvétünk magasabb, messzebb látó részvét. Látjuk, hogyan törpül *az ember*, hogyan törpítitek *ti* le! S vannak pillanatok, mikor ép a *ti* részvéteteket leírhatatlan aggodással nézzük, mikor védekezünk e részvét ellen, - mikor úgy tetszik nekünk, hogy a *ti* komolyságtok minden könnyelműségénél vészesebb. Lehetőleg - nincs örültebb »lehetőség« - *végét akarjátok vetni a szenvedésnek*; és mi? - *mi* még nagyobbak, még kegyetlenebbnek szeretnők látni mint valaha! A jólét, ahogy *ti* értitek - számunkra nem cél, hanem a *vég!* Olyan állapot, mely nevetségessé, megvetendővé teszi az embert - s azt a *kivánságot* kelti, hadd pusztuljon! Nem tudjátok, hogy csak a *szenvedés*, a *nagy szenvedés* emelte az embert eddig összes magaslataira? Nem a *szenvedés*, a *nagy szenvedés* ápolásának köszönheti-e a lélek ama feszültségét, mely balsorsában erőssé fejleszti, ama borzalmat, mely nagy romlások láttán fogja meg, ama leleményes bátorságot, mellyel balsorsát végigtűri, magyarázza, kihasználja és mindazt, ami benne nagy, mély, titokzatos, rejtett és furfangos? Egyszerre *teremtmény* és *teremtő* az ember: anyag és agyag, töredék és fölösleg, örület és zavar foglalatja az ember, ám egyúttal *teremtő* és *alkotó*, kemény mint a kovács vasa, a »hetedik nap« isteni nézésével, - megértitek ezt az ellentétet? Megértitek-e, hogy a *ti* részvétetek a »*teremtmény*«-nek szól, annak, amit formálni, törni, zúzni, égetni, tisztítani kell, - annak, ami szükségkép szenved, mert szenvednie *kell!* Megértitek-e, kinek szól a *mi ellentétes* részvétünk, mikor védekezik a tiétek ellen, a leggonoszabb kényeztetés, legszomorúbb gyöngeség ellen? - Tehát részvét *ellen* részvét! - Ám ismétlem: az öröm, fájdalom és részvét minden problémájánál fontosabb problémák várnak ránk. Minden filozófia, mely csupán emezekre szorítkozik, együgyűség.

111. (226.)

Mi immoralisták! - A *mi* világunk, melyben *mi* félünk és szeretünk, a finom parancsok és finom végrehajtások e szinte láthatatlan, hallhatatlan világa, mely kényes, elfogult, légies voltában mindenkép a »körülbelül« világa, jól meg van védve otromba nézők és bizalmaskodó kíváncsiság ellen! A kötelességek erős páncéla övez minket, amelyet levetni *nem tudunk*. Ennyiben *mi* is a »kötelesség« emberei vagyunk! Néha ugyan ugrándo-zunk »láncainkban« és »kardjaink között«, még gyakrabban fogainkat csikorgatjuk és türelmetlenül lázongunk sorsunk nagy, rejtélyes hatalma ellen; ám akármit teszünk, a látszat és az együgyűek így szólnak ellenünk: »ez embereknek *nincs* kötelességérzetük«. - A látszat és az együgyűség mindig ellenségünk!

112. (227.)

Föltéve, hogy a becsületesség olyan erényünk, melytől *mi*, szabad szellemek nem tudunk szabadulni, - nos, teljes bosszúsággal és szeretettel akarunk rajta dolgozni, s fáradhatatlanul »tökéletesíteni« fogjuk ezt a *mi* erényünket, mely egyedül maradt meg nekünk: hadd vesse sugarát mint egy kékes, aranszegélyű, gúnyos estifény valamikor erre a hanyatló kultúrára és

tompa, sötét komolyságára! S ha mégis kimerül egy napon a mi becsületességünk fölsóhajtván könyörtelenségünk miatt, s megkönnyebbülés, szelídség után vágyódván, akárcsak a legédesebb bűn: maradjunk *keményszívűek* mi, utolsó stoikusok! Küldjük segítségére mindazt, ami ördögösség csak van bennük, - az otrombától és bizonytalantól való undorodásunkat, a »*nuimur in vetitum*«-ot, kalandvagyunkat, elkényeztetett, fűszerezett kíváncsiságunkat, hatalomra és világhódításra törő legfinomabb, legvakmerőbb, legátszellemültebb akaratunkat, mely epedve rajong a jövő minden birtokáért, - segítsünk a mi »istenünk«-nek összes »ördögeink«-kel! Valószínű, hogy ezért félreismertetünk, ám mit törődünk vele! Azt fogják mondani: »becsületességük - semmi más, csak ördögösségük!« Ám mit törődünk vele! Még ha igazuk volna is! Nem volt-e eddig minden isten egy-egy szentté avatott ördög? Be tudunk-e számolni önmagunkról? Tudjuk-e, hogy *hívják* a mi vezérlő szellemünket? (Pusztán elnevezés dolga ez.) Tudjuk-e, hány szellem rejtőzik bennünk? - Gondoskodjunk róla mi szabad szellemek, hogy becsületességünk ne váljék számunkra hiúsággá, cifrasággá, korláttá, butasággá! Minden erény közel áll a butasághoz, minden butaság közel az erényhez; »ostoba, mint egy szent«, mondják Oroszországban. Vigyázzunk, nehogy végül csupa becsületességből unalmas szentekké váljunk! Nem százszorta rövidebb-e az élet, semmint unalmas lehetne? Vagy az örök életre kellene gondolni, hogy -

113. (229.)

Ama kései korokban, mik büszkék lehetnek »emberiességük«-re, akkora maradt a félelem, a *babonás* félelem a »kegyetlen vadállat«-tól, melynek legyőzésével ép ők dicsekednek, hogy még kézzelfogható igazságokat is századokon át agyonhallgatnak, mintha előre összebeszéltek volna, csupán mert az a látszat fenyeget, hogy új életre keltik a nagynehezen kipusztított vadállatot. Talán kockázat tölem, hogy egy ilyen igazságot kiszalajtok: hadd fogja meg más, s itassa mindaddig a »jámorság tejével«, míg a csöndes feledés vissza nem sodorja a régi zugba. - Tessék a kegyetlenségről új képzetet alkotni; legyen vége a türelemnek, s álljuk útját azoknak az erényes allűrökkel kóborló vaskos tévedéseknek, amiket például a tragédiáról halmoztak föl régi és új filozófusok. Szinte minden »magasabb kultúra« a *kegyetlenség* szellemi fokozásán alapul, - ez az én állításom. Az a rettegett »vadállat« korántsem pusztult el: él és virul, mindössze - istenivé lett. A tragédia fájdalmas gyönyöre voltaképp kegyetlenség; a tragikai részvét, sőt mindaz, ami főségesen hat, egész a legmagasabb és legfinomabb metafizikai borzongásig, csak annyiban kellemes, amennyiben kegyetlenség vegyül beléje. Amit a római férfi a cirkuszban, Krisztus híve a kereszt hatása alatt, a spanyol máglyák és bikaviadalok láttán, a modern japán egy tragédia előtt, a párisi külvárosi munkás véres forradalmak utáni vágyódásában, a Wagnerért rajongó nő, fölfüggesztvén akaratát, »Trisztán és Izolde« előadása közben érez, - amit mindezek élveznek és titokzatos ajakkal magukba szívnak, semmi más, mint a »kegyetlenség« nagy Círcéjének kábító itala. Természetesen föl kell hagyni azzal a hajdani együgyű lélektannal, mely a kegyetlenség érzéséről csak annyit tudott mondani, hogy a *mások* szenvedése kelti föl, holott sokkal hatalmasabb önnön fájdalmunk élvezete, az önsanyargatás gyönyöre. Mindenütt, ahol az ember a (vallásos) magamegtagadásig vagy öncsonkításig (mint a föníciaiak és aszkéták), vagy általában érzékiségének és husának ostorozásáig, a puritán bűnhődési rohamokig, a lelkiismeret élveboncolásáig és a pascali »sacrificio deli' intelletto«-ig ragadtatta magát, titokban kegyetlenségének *önmaga ellen* fordított borzalma csábította és ösztökélte őt előre. Végül tessék megfontolni, hogy a Megismerő maga, kit szelleme önnön hajlamai, s gyakran szíve vágyai *ellenére*

* »Milch der frommen Denkgungsart«, idézet Schiller »*Wilhelm Tell*«-jéből. *A fordító.*

kényszerít a megismerésre - azaz tagadásra ott, ahol igenleni, szeretni, imádni vágyik -, voltaképp a kegyetlenség művésze és dicsőítője. Erőszaktevés minden törekvés, mely a dolgok titkos mélyére akar hatolni; szenvedtetése szellemünk lényegének, mely szakadatlanul a felületre tör s a látszatot akarja: - egy csöppnyi kegyetlenség rejlik a megismerés minden vágyában.

114. (235.)

Némely szellemi fordulatban és röppentyűben, némely szentenciában, egy-egy marék szóban egy egész kultúra, s egész társadalom kristályosul meg néha hirtelen. Közéjük tartozik Madame de Lambert következő mondása, melyet fiához intézett: »*Mon ami, ne vous permettez jamais que des folies qui vous feront grand plaisir!*« - Mellékesen megjegyezve, a leganyaibb, legokosabb szó ez, mit anya valaha fiához intézett.

115. (237.)

A férfiak eddig úgy bántak az asszonyokkal, mintha valahonnan közéjük repült madarak volnának: valami finomat, törekenyt, meg vadat, valami csodás, édes lelkűt láttak benne, - ám olyasmit, amit kalitkába kell csukni, nehogy elrepüljön.

116. (238.)

A »férfi és nő« alapproblemájában tévedni, tagadni azt, hogy örvénylő ellentét uralkodik, örökellenséges feszültségnek *kell* lennie köztük; egyenlő jogokról, egyenlő nevelésről, egyenlő igényekről és kötelességekről álmodni itt: a szellemi korlátoltság *tipikus* jele ez, s a gondolkodó, ki ezen a veszélyes ponton korlátoltnak bizonyult - korlátolt ösztönűnek! - általában elárulta, fölfedte magát. Valószínű, hogy az élet, a jövő élet, egyetlen alapkérdésének a mélyébe se tud többé bocsátkozni. Az a férfi azonban, kinek szelleme és vágyai mélyek, ki rendelkezik a szigor és keményszívűség erős akaratával, csak *keleti módra* gondolkozhatik a nőről: birtoknak *kell* tekintenie a nőt, elzárható tulajdonnak, olyasminek, ami szolgálatra termett, aminek hivatása ezzel kimerül; meg kell hajolnia Ázsia óriási fölénye előtt, mellyel az ösztönök dolgában bír, valamint egykor meghajoltak a görögök, Ázsia ez örökösei és legjobb tanítványai, - akik erejük gyarapodásával és a kultúra *terjedésével*, Homérosztól Perikleszig folyvást szigorúbban, szóval »keletiben« bántak a nővel. *Mily* szükséges, *mily* logikus, sőt *mily* kívánatos volt ez emberi szempontból: erről tessék csöndben elmélkedni!

117. (239.)

A férfiak sohasem bántak oly tisztelettel a gyöngébb nemmel, mint a jelenkorban. A demokratikus hajlam és ízlés következménye ez, akárcsak a tiszteletlenség az idősebbek iránt. Csoda-e, ha ezzel a tisztelettel nyomban visszaélés történik? A nő többet akar, követelőzni kezd, végül sértőnek találja a tisztelet ez adóját, s inkább a küzdelemre vágyik: szóval, szégyenérzete veszendőbe megy. De tegyük nyomban hozzá, hogy ízlése is. Megszokja, hogy *ne féljen* többé a férfitől: pedig a nő, aki »nem fél«, legnőiesb ösztöneit áldozza föl. Érthető, hogy amikor a férfi félelmetessége, jobban mondva: *férfi-volta* senkinek se gondja többé, a nő meg mer mozdulni de kevésbé érthető, hogy ép ez jelenti - a nő elfajulását. Ma ilyesmi történik: ne áltassuk magunk! Mindenütt, ahol az ipar szelleme győzött a katonai és főnemesi

szellem fölött, a nő most a »kereskedősegéd« gazdasági és jogi önállóságára vágyik. »A nő mint kereskedősegéd« - ez a felírás áll az alakuló modern társadalom kapuján. S mialatt a nő új jogokat szerez, mialatt »úr« szeretne lenni, fölírván zászlaira a nő »haladásá«-nak jelszavát, ép az ellenkező történik rettentő világosan: *a nő hanyatlik*. A francia forradalom óta a nő befolyása abban a mértékben *csökkent*, amily mértékben gyarapodtak jogai és igényei. Ilyetén a nő »fölszabadulása«, már amennyiben maguk az asszonyok (nem pedig csak korlátolt férfiak) követelik, különös jele annak, hogy a legnőiesebb ösztönök folyton gyöngülnek és tompulnak. *Butaságra* vall ez a mozgalom, szinte férfiui butaságra, mely egy egészséges - tehát okos - nőnek csak óriási szégyent okozhat. Elveszteni a sejtését annak, minő feltételek vezetnek biztos győzelemre; saját fegyverzetét hevertetni; elhanyagoltatni magát a férfi által (egészen a »könyvig«), ahol egykor fegyelem és finom, furfangos alázat uralkodott; erényes vakmerőséggel megcáfolni a férfi hitét, mely a nőben egy ellentétes eszmény *rejteket* látja, s a szükségyszerű, örök nőiességben bízik; a férfinak fecsegő nyomatékkal tudtára adni, hogy a nőt ápolni, védeni, kimélni kell, akárcsak egy apró, ficánkoló, gyakran kellemes háziállatot; együgyű fölháborodással mutatni rá a rabszolga- és jobbágszerúségre, mely a társadalom eddigi rendjében a nő helyzetéhez tapad (mintha a rabszolgaság a magas kultúra ellen bizonyítana, s ép ellenkezőleg nem volna minden kulturális emelkedés föltétele): - mit jelent mindez, ha nem a női ösztönök gyöngülését, a nő kiforgatását önnön valójából? Persze, a hímnemű tudós szamarak közt akad elég asszonybarát és nőrontó, akik ezt az önkiforgatást lelkére kötik a nőnek, hadd majmolja azt a sok ostobaságot, miben az európai férfi, az európai »férfiasság« szenved, - hadd sülyedjen az »általános műveltség«, sőt az újságolvasás és politizálás színvonalára. Néhol szabadgondolkodókat és írókat törekednek faragni a nőkből: mintha a nő, ki elvesztette jámborságát, nem valami teljesen undorító és nevetséges volna a mély, istentagadó férfi szemében -; a legveszélyesebb, legbetegesebb fajta zenével rontják mindenütt a nő idegeit (a legújabb német zenével) és mindennap hisztérikusabbá teszik, képtelenné arra, hogy első és végső hivatását: erős gyermekek születését teljesíthesse. Általában még jobban akarják őt »művelni«, hogy a »gyöngye nemet« ilyenén a művelődés révén *erősítsék*: mintha a történelem meggyőző tanúsága szerint nem együtt járna az ember »művelése« és gyöngülése - értvén az *akaraterő* gyöngülését, szetforgácsolását, megbetegedését, s mintha a világ leghatalmasabb és legbefolyásosabb asszonyai (utoljára Napoleon anyja) nem ép akaraterejüknek - semmikép sem a tanítómestereknek! - köszönhetnék a férfiak fölötti hatalmukat. A nő *természete* révén kelt maga iránt tiszteletet és gyakorta félelmet is; »természetesebb« mint a férfi, kinek igazi mivolta a furfangos ragadozó állaté: kesztyűje alatt tigriskörömöt rejt, önzése naiv, benső valója vad és szelidíthetetlen, vágyai és erényei megfoghatatlanul nagyok, kicsapongók... Hogy mégis, minden félelem dacára, részvétet kelt a »nő«, ez a veszélyes szép macska maga iránt, annak oka az, hogy többet szenved, inkább szorul szeretetre, gyakrabban csalódik mint akármely más állat. A férfi eddig a félelem és részvét érzéseivel szemlélte a nőt, félig elmerülve a tragédiában, mely széttép, mikor elragadtat. - Hogyan? Mindennek vége szakadjon? Meg kell *törnie* a nő *varázsának*? Unalmassá akarjátok lassanként tenni? Oh Európa! Európa! Jól ismerjük azt az állatot, mely szarvaival mindig legjobban vonzott téged, mely újra és újra veszéllyel fenyeget! A nevedhez fűződő antik mese még könnyen »történelem«-mé válhatik, - újra erőt vehet rajtad, s magával ragadhat egy szörnyű ostobaság! Ám ezúttal nem fog mögötte senki az istenek közül rejtőzni, nem! csupán *egy* »eszme«, *egy* »modern eszme«! -

VIII. RÉSZ. NÉP ÉS HAZA.

118. (242.)

Akár »művelődés«-nek, akár az ember »megnemesülése«-nek, akár pedig »haladás«-nak nevezik azt, amiben a mai európai kitűnik, nevezhetnék egyszerűen, dicséret és gáncs nélkül, egy politikai formulával Európa *demokratikus* mozgalmának: minden erkölcsi és politikai előtér mögött, mikre ilyen formulák rámutatnak, egy folyton gyarapodó szörnyű *fiziológiai* folyamat megy végbe, - az európaiak közeledésének folyamata, kik mindinkább szabadulnak azoktól a föltételektől, melyek a fajokat az éghajlathoz és osztályerkölcsökhöz kötik; függetlenségük minden *határozott* milieu-től, mely évszázadokra egyenlő követeléseket szeretne szabni testnek és léleknek, szakadatlanul nő, - s így lassanként egy lényegében nemzetfölötti, nomád emberfajta keletkezik, melynek tipikus ismertető jele, fiziológiai kifejezést használva, az alkalmazkodó képesség és erő maximuma. Az »Európai« *keletkezésének* ez a folyamata, melynek tempóját nagy visszaesések ugyan késleltethetik, de tán ép ezáltal mélyítik és növesztik - idetartoznak a »nemzeti érzés« még dühöngő viharai, valamint a keletkező anarchizmus -: ez a folyamat bizonyos eredményekhez vezet, amikre naiv szószólói és dicsérői, a »modern eszmék« apostolai, legkevésbé számítanak. Ugyanazok az új föltételek, melyek általában az ember kiegyenlítődsét és közepszerűsítését fogják okozni - munkás, sokszorosan hasznavehető, tisztos nyájállat lesz ez, - a legnagyobb mértékben arra is hajlanak, hogy egy kivételes emberfajta a legveszélyesebb és legigézőbb tulajdonságokkal hozzanak létre. Mialatt ugyanis az alkalmazkodó erő, mely folyton változó föltételekkel kísérletezik és minden emberöltőben, majd minden évtizedben új munkába fog, lehetetlenné teszi, hogy *hatalmas* típus alakuljon; mialatt ezek a jövő európaiak valószínűleg fecsegő, akaratgyöngye, ide-oda mozgatható munkások benyomását fogják kelteni, akik úgy *rászorulnak* a parancsoló gazdára, akár a mindennapi kenyérre; mialatt így Európa demokratizálása egy a szó legfinomabb értelmében *rabszolgaságra* előkészített típus keletkezéséhez vezet: kivételes, ritka esetekben annál erősebbnek, annál hatalmasabbnak kell lennie az *erős* embernek, hatalmasabbnak mint valaha, - hála annak, hogy nevelése nem függött előítéletektől, s óriási gyakorlatra, művészetre és furfangra tehetett szert. - Azt akartam mondani: Európa demokratizálása egyúttal *zsarnokok* önkéntelen tenyésztését is jelenti, - a szó teljes, szellemi értelmében.

119. (243.)

Megelégedéssel hallom, hogy a nap gyors mozgással közeledik a *Herkulesz*-csillagzat felé: remélem, hogy az ember itt a földön követni fogja a nap példáját? Legelől mi, jó európaiak!

120. (247.)

Misem mutatja jobban, mily kevés köze van a német nyelvnek a harmoniához és a fülhöz, mint az a tény, hogy éppen kiváló zenészeink írnak rosszul. A német ember nem olvas hangosan, nem a fülének, hanem pusztán a szemével: füle azalatt ott hever a ládafiában. Az antik ember fennhangon olvasott, ha ugyan olvasott, ami elég ritkán történt; s ha valaki halkán olvasott, csodálkozva fürkészte, mi oka lehet rá. Fennhangon: ez annyit jelent, hogy a hang minden hullámzását, hajlását, fordulatát és a tempo minden változását kifejezte, amiben az antik *közélet* nagy örömet talált. Az írás stílusában akkor ugyanazok a törvények uralkodtak, mint a beszéd stílusában; s e törvények egyrészt a fül és a gége bámulatos fejlettségétől és

raffinált szükségleteitől, másrészt az antik ember tüdejének erejétől, kitartásától és hatalmától függtek. Az ókoriak szerint egy hangperiódus mindenekfölött valami fiziológiailag befejezett, amennyiben egyetlen lélegzetben jut kifejezésre. Az ilyen hangperiodus, ahogy Demosthenes és Cicero gyakorolták, kettős dagadással, kettős apadással egyetlen lélegzetvétel alatt: igaz gyönyöre ez az *antik* embernek, aki önnön tapasztalásából becsülni tudta az előadás ritka nehézségeit. - *Nekünk*, moderneknek, akik minden tekintetben rövidlélekzetűek vagyunk, voltaképp nincs jogunk a *nagy* periodusokra! Ezek a régiek a szónoklásban mind dilettánsok voltak, vagyis: alapos ismerők és kritikusok, akik szónoklataikat a legnagyobb szélsőségig űzték; épúgy, amint a mult században, mikor minden olasz férfi és nő énekelni tudott, hatalmasan kifejlődött az énekvirtuozitás (és ezzel együtt a dallamosság művészete is). Németországon ellenben (egész a legújabb időkig, mikor a színpadi szónoklás egy fajtája félénk együgyűséggel kezdte ifjonti szárnyait emelni) voltaképp csak egy nyilvános, *félleg-meddig* művészi szónoki műfaj virágzott: a papi szószék szónoklata. Csak a prédikátor tudta Németországon, mekkora súlya van egy-egy szótagnak és szónak, hogyan üt, csapong, viharzik, rohan és tűnik tova egy-egy mondat, csak az ő fülének volt »lelkiismerete«, ha gyakorta rossz is: ezer ok okozza, hogy a német ember vajmi ritkán, majd mindig későn éri el a szó tökélyét. Érthető így, miért maradt a legnagyobb német prédikátor mesterműve a német próza legfőbb alkotása: mindeddig a *biblia* volt a legjobb német könyv. Luther bibliájával egybevetve majd minden egyéb csak »irodalom«, - azaz olyasmi, ami nem nőtt német talajon, s ezért gyökeret se vertek a németek szívében, mint a biblia.

121. (248.)

A lángésznek két fajtája van: egyik mindenekelőtt teremteni akar és teremt, a másik szívesen termékenyül és szül. Ép így a lángeszű népek közt is van olyan, melynek a terhesség asszonyi problémája, az alakítás, megérés, bevégezés főadata jutott osztályrészül - ilyen nép volt a görög, ugyancsak ilyen a francia -; és van olyan, melynek hivatása a termékenyítés, új élet fakasztása, - ilyen nép a zsidó, a római és (szerényen kérdezve) talán a német is? Ismeretlen láz gyötri és vonzza e népeket, ellenállhatatlanul kiszorítván őket önnön valójukból, mely buján szerelmes idegen fajokba (olyanokba, amik szívesen »termékenyülnek«) és zsarnokságra vágó, mint minden, ami teremtő erőt, tehát »Isten kegyelmét« érzi magában. A lángész e két fajtája úgy áhitozza egymást, mint a férfi és a nő; de félre is értik egymást, - mint a férfi és a nő.

122. (249.)

Minden népnek megvan a saját kétszínűsége: őmaga erényeinek kereszteli. - Senkisem ismeri önnön legjobb tulajdonságait, - nem *ismerheti*.

123. (250.)

Mit köszönhet Európa a zsidóknak? - Sok mindent, jót és rosszat, de mindenekfölött egyet, ami a legjobb is, a legrosszabb is: a nagystílusú erkölcsöt, végtelen követelések és végtelen jelentések félelmes fenségét, az erkölcsi rejtélyek egész romantikáját és finomságát, - vagyis az élet legigézőbb, legmegkapóbb, legválogatottabb színjátékát és varázsát, melynek haldokló fényében izzik az európai kultúra alkonyodó ege. Mi művészi szemlélők és filozófusok a zsidók iránt ezért - hálát érzünk.

124. (252.)

Az angolok - nem filozófiai faj: Bacon neve a filozófiai szellem *megettámadását* jelenti, Hobbes, Hume és Locke a »filozófus« fogalmának lealacsonyítását és kisebbitését. Hume *ellen* szállt síkra Kant; Lockeról mondhatta Schelling: »*je méprise Locke*«; az angolok »mechanikai« világbutítása elleni küzdelemben megegyeztek Hegel és Schopenhauer (nem szólva Goetheről), ez a két filozófiai testvér-lángész, akik a német szellem két ellenkező pólusára törekedtek, s oly igazságtalanok voltak egymás iránt, ahogy csak testvérek lehetnek. - Carlyle, a zavaros eszű félig színész, félig szónok, jól tudta, mi az angolok nagy fogyatkozása (a *saját* fogyatkozása) és szenvedélyes gesztusokkal akarta elrejteni: híján vannak a szellem igazi *hatalmának*, az intuición *igazi mélységének*, szóval a filozófiának. - Ezt a filozófia-ellenes fajt kitűnően jellemzi, hogy szigorúan ragaszkodik a kereszténységhez: *szüksége* van a kereszténység »erkölcsi« és »embernemesítő« fegyelmére. Az angol, ki a németnél komorabb, érzékibb, erősebb akaratú és erőszakosabb, - ép ezért, durvább létére, jámborabb is mint a német: *inkább* szüksége van a kereszténységre. Finomabb szaglású megfigyelők az angol kereszténységen a spleen« és iszákosság valóságos angol szagát is megérik, mint amely ellen a kereszténységet alapos okokból gyógyszerül használják, - a finomabb mérget gyógyszerül a durvábbik ellen: durva népeknél valóban haladást jelent a finomabb mérget, amolyan lépcsőfokot a szellemi emelkedéshez. A keresztény gesztusok, imák és zsoltárok még leg-tűrhetőbb rejtekei, jobban mondva: kiváltódásai és magyarázatai az angol durvaságnak és paraszti komolyságnak; a részeges kicsapongók e népsége, mely valamikor a methodizmus, újabban az »üdv hadserege« hatalmában erkölcsösködik, valóban bűnhődési rohamaiban nyilvánítja »emberies« voltának aránylag legfőbb képességét: ennyi föltételezhető róluk. Ami pedig még a legtökéletesebb angol emberen is sértően hat, az teljes érzéketlensége a zene iránt, a hasonlatokban (és azok nélkül) való beszéd iránt: lelki és testi mozgásaiban nincs se taktus, se tánc, sőt a taktus és tánc, a »zene« *vágya* se. Hallgassátok, mikor beszél; figyeljétek meg a legszebb angol nők *járását* - szebb galambokat és hattyúkat sehol a földön nem találtok; - vagy hallgassátok meg, hogyan énekelnek! Ám igen sok az, amit tőlük kívánok. -

125. (253.)

Némely igazság arra való, hogy középszerű agyak fedezzék föl, minthogy legjobban illik hozzájuk, csak középszerű szellemekre hatván vonzó és csábító erejével: - ez a tán kellemtelen megállapítás éppen most időszerű, mióta tisztos, de középszerű angolok - többek közt Darwin, John Stuart Mill, Herbert Spencer szelleme - kezd az európai ízlés középső rétegeiben uralkodni. S tényleg, van-e, ki kétségbe vonná, hogy hasznos dolog, ha *ilyen* szellemek néha uralomra kerülnek? Tévedés volna azt hinni, hogy a legtökéletesebb, a félreeső utakon haladó szellemek túlságos alkalmasak volnának apró közönséges tények megállapítására, egybegyűjtésére és levezetésére: - sőt ellenkezőleg, ők, a kivételek, eleve hadilábon állnak a »szabályok«-kal. Végül is hivatásuk inkább cselekedni, mint csupán megismerni: - valami újnak *lenni*, újat *jelenteni*, új értékeket *képviselni*, ez az ő hivatásuk! Nagyobb, titokzatosabb örvény tátong talán tudás és cselekvés között, semmint gondolják: lehet, hogy a nagyszabású cselekedetek, az alkotás embere tudatlan lesz, - míg Darwin-féle tudományos fölfedezésekre inkább szűk látókör, bizonyos szárazság és gondos szorgalom, röviden: valami angolos diszponál. - Azt se feledjük el, hogy az angolok roppant középszerűsége egy ízben már óriási nyomást gyakorolt az európai szellemre: mert kétségtelen, hogy angol eredetű mindaz, amit »modern eszmék«-nek, vagy »a tizennyolcadik század eszméi«-nek, sőt »francia eszmék«-nek is neveznek, - vagyis mindaz, ami ellen a német szellem mélységes undorodással szállt síkra. A franciák csupán majmolói és színészei voltak ez eszméknek, egyúttal

legderekabb harcosai és - sajnos - első nagy *áldozatai* is: a »modern eszmék« átkos anglo-mániája végül annyira felhígította és lesoványította az *»âme française«*-t, hogy tizenhatodik és tizenhetedik századbeli mély, szenvedélyes erejére, alkotó előkelőségére ma hitetlen fejcsoválással emlékezünk. Mégis szilárdan fönnt kell tartani és minden látszat ellenére meg kell védeni a történelmi méltányosságnak ezt a megállapítását: az európai *noblesse* - az érzés, ízlés, erkölcs nemessége, ezt a kifejezést legmagasabb értelmezéseiben véve, - *Franciaország* műve és legsajátabb alkotása, az európai parasztság, a modern eszmék plebejizmusa pedig - *Angliáé*.

126. (254.)

Európa legfinomabb szellemi kulturájának földje és az előkelő ízlés iskolája még ma is Franciaország: ám érteni kell a »francia ízlés« fölfedezéséhez. Ez ízlés mesterei szeretnek jól elrejtőzni: - nagyon kicsiny a számuk, s amellet talán vékony dongájú legények, komor, beteg fatalisták, vagy elkényeztetett, mesterkelt emberek, kiknek *becsvágya* a rejtőzködés. Mindannyinak közös vonása, hogy a fülüket betömik, nehogy odahatoljon a demokratikus »bourgeois« örülten ostoba, zajongó fecsegése. Valóban, ma egy elbutult, eldurvult Franciaország tombol az előtérben, - csak a minap, Hugo Viktor temetésénél ülte az ízléstelenség és öndicsőítés valóságos orgiáját. De más közös vonása is van a rejtőzőknek: határozott akarattal, de még határozottabb tehetetlenséggel védekeznek a szellemi germanizálás ellen. A szellemi Franciaországban, mely egyúttal pesszimista Franciaország is, talán otthonosabb Schopenhauer mint volt valaha Németországban; nem is szólva Heine Henrikről, aki már rég átment a finomabb és nagyobb igényű párisi lírikusok szíve vérebe, vagy Hegelről, aki ma Taineben - az *első* élő történetíróban - szinte zsarnoki hatást gyakorol. Ami pedig Wagner Richardot illeti: minél inkább követni fogja a francia zene a »modern lélek« igazi szűkségleteit, annál jobban fogja Wagnert utánozni, ez előre megjósolható, - hiszen már most teszi! Mégis, minden önkéntes és önkéntelen germanizálás és ízlésdurvulás dacára, a franciák ma is három dolgot emlegethetnek büszkén örökségük és tulajdonuk gyanánt, mint egykori európai kulturális fölényük elpusztíthatatlan jelét. Az első művészi szenvedélyekre való képességük, odaadásuk a »forma« iránt, melynek ezer egyéb között *»l'art pour l'art«* a neve: - három évszázad óta sohasem hiányzott ez Franciaországban és - hála a »kicsiny szám« tiszteletének, - mindig lehetővé tett egy válogatott irodalmat, amolyan irodalmi kamarazenét, melynek párját hasztalan keresnéd Európa más országaiban. A második dolog, mellyel európai fölényüket a franciák megokolhatják, ősi bonyolult *erkölcsi* kulturájuk; a legkisebb újsáregényírójuknál, vagy egy találomra megfogott párisi *»boulevardier«*-nál is oly lélektani fogékonyságot és érdeklődést tapasztalhatsz, melyről a németeknek fogalmuk sincs (még kevésbé hozzávaló képességük!). Az a több évszázados erkölcsi munka, melyet végigdolgozni a franciák nem haboztak, hiányzik Németországban; ha valaki azért »naiv«-nak nevezné a németeket, még dicsérettel adózna fogyatkozásuknak. (A németek tapasztalatlan ártatlanságával szemben »in voluptate psychologica«, mely közelrokon társas életük unalmas voltával, szemléltető ellentét és a valódi francia kíváncsiság és lélektani lelemény legsikerültebb kifejezése Henri Beyle, ez a különös jövőbelátó előfutár, aki saját Európáján, az európai lélek sok évszázados multján napoleoni tempóval gázolt keresztül, kinyomozván és fölfedezvén e lélek minden rejtekét: - két emberöltőre volt szükség, hogy valamiképp *utolérjék* őt, hogy megfejthessük egyik-másik rejtélyt azok közül, amik az ő lelkét gyötörték és megigézték, ezt a csodás epikureust és csupakérdőjelembert, Franciaország utolsó nagy pszichológusát.) A francia fölénynek harmadik oka is van: a francia lélek az Észak és Dél félig sikerült kapcsolata, melynek révén sok dolgot megért, másokat végrehajt, amiket az angol ember sohasem fog megérteni; temperamentuma, mely hol vonzódik a Délhez, hol elfordul tőle,

melyben időnként túlrad a provencei és liguri vér, megvédelmezi őt a rettentő északi »szürkeség«, a fény- és vértelen fogalomkisértetek ellen, - ama kóros *német* ízlés ellen, melyet most elszántan tűzzel-vassal, akarom mondani: »nagyszabású politiká«-val szeretnének kiirtani (a gyógyítás veszélyes módja ez, melynek hatását várva várom, de mindeddig hiába). Franciaországban most is megtalálod ama ritka és súlyos emberek fogékony megsejtését, akiket nem elégít ki semmifajta hazafiaszkodás, akik Északon a Délt, Délen az Északot szeretik, - akik született »földközi« és »jó európaiak«. - Számukra szerzett zenét *Bizet*, ez az utolsó lángész, ki meg tudta látni új szépségek új ígését, - és fölfedezte *a zene Délszakát*.

127. (255.)

A német zene ellen helyénvalónak találok a nagy óvatosságot. Aki, mint én, szereti a Délt, a szellemi és érzéki gyógyulás e nagy iskoláját, ahol a dagadó napfény kicsapongó játéka egy zsarnoki, magabízó létet borít: kissé óvakodni fog a német zenétől, mely újra megbetegítvén ízlését, egészségét is megronthatja. A Délnek e (nem született, de *hivő*) fia, ha álmodni fog a zene jövőjéről, megváltásnak fogja álmodni az Észak zenéjétől. Egy mélyebb, hatalmasabb, talán gonoszabb és titokzatosabb zene előjátéka fog fülében csengeni, egy »németfölötti« zene dallama, mely a kék tenger bujasága és a földközi égbolt derűtsége láttán nem fog elnémulni, sem elsápadni; egy »európafölötti zene« dallama, mely a puszták izzó naplementét is meghódítja, melynek olyan a lelke, mint a pálmáé, mely nagy magányos ragadozók között is tud csapongani.

- Olyan zenére gondolok, melynek egyetlen, ritka varázsa abban rejlenék, hogy az erkölcs világát elfelejtetné, csak nagynéha suhanna el fölötté egy-egy tengerész hazavágyódása, egy-egy aranyszegélyű árnyék halk lehellete: olyan művészetről álmodom, mely egy hanyatló, szinte érthetlenné vált *erkölcsi* világ minden színét nagy messzeségekből magához csábítaná, s mély vendégbarátsággal fogadná e kései szökevényeket.

IX. RÉSZ. A MI ELŐKELŐ...

128. (257.)

Az »ember« típusának fejlesztése eddig arisztokrata társadalom műve volt, - s az is lesz mindenkor: oly társadalomé, mely szentül hisz az ember és ember közti rang- és érték-különbség nagy távolságában és rabszolgaságra, bármily értelemben, rászorul. *A távolság érzése* nélkül, mely a társadalmi osztályok meggyökeresedett különbségeiből, az uralkodó kaszt folytonos alátekintéséből (alattvalóira és eszközeire), az engedelmesség és parancsolás, az elnyomás és távoltartás szakadatlan gyakorlatából adódik, nem fejlődhetnek ki ama másik rejtélyesebb érzés sem, mely a lélek önnön távolságainak mind újabb növekedését, mind magasabb, ritkább, távolibb, feszültebb, mind mérhetetlenebb állapotok kifejlését áhítja, röviden: az »ember« típusának emelését, az ember szakadatlan »magalegyőzését«, hogy egy erkölcsi formulát erkölcsfölötti értelemben használjak. Természetesen az arisztokrata társadalomnak (vagyis az »ember«-típus fejlődési előfeltételének) keletkezési folyamatáról senki se áltassa magát emberi csalódásokkal: az igazság kemény. Valljuk be kiméretlenül, hogyan *kezdődött* eddig minden magasabb kultúra! Még természetes mivoltú emberek, barbárok a szó legrettenetesebb értelmében, rablók töretlen akaraterő és hatalomvágy birtokában, rárohantak gyöngébb, erkölcsösebb, békésebb, talán kereskedéssel és baromtenyésztéssel foglalkozó fajokra, vagy régi korhadtt kulturákra, miknek életereje ép végsőt lobogott egy romlott szellem ragyogó tűzijátékaiban. Az előkelő kaszt eleinte mindig a barbárok kasztja volt. Fölénye nem csupán testi, de főleg lelki erejében rejlett, - *egészebb* emberek voltak (ami minden fokon annyit is jelent, hogy »egészebb vadállatok«).

129. (258.)

A romlottság mint annak jelzése, hogy az ösztönök között anarchia fenyeget, hogy az »élet«, az indulatok ez alapépítménye megrendült, nagyon különböző a szervezet szerint, melyben jelentkezik. Romlottság például, ha az arisztokrácia, mint Franciaországé a forradalom kezdetén, finom undorral elveti előjogait és áldozata lesz kicsapongó erkölcsi érzésének: - voltaképp csak befejező aktusa volt ez egy évszázados romlottságnak, melynél fogva lassanként elvesztette szuverén jogait és a királyság *funkciójává* (sőt végül pusztá cafrangjává) sülyedt. Ám az egészséges arisztokrácia lényege éppen az, hogy nem funkcionálnak (akár a királyság, akár a köz szolgálatában), hanem a társadalom *céljának*, legfőbb igazolásának érzi magát, - s ezért könnyű lelkiismerettel áldozza föl az emberek óriási tömegét, kiket *önnön kedvéért* tökéletlen lényekké, rabszolgákká, eszközökké kell nyomorítani. Alaphite ép az, hogy a társadalom *nem* önmagáért létezik, hanem csupán mint lépcsőzet, melyen egy kiválasztott faj a maga felsőbb hivatásáig és általában felsőbb létéig emelkedik: hasonlatosan ahhoz a napravágyó jávai kúszónövényhez, - *Sipo Matador* a neve - mely karjaival a tölgyfát mindaddig átölelve tartja, míg végre magasan fölötte, de rátámaszkodva, a szabad napfényben bonthatja ki koronáját, hogy boldogságát ragyogtassa.

130. (259.)

Kölcsönösen tartózkodni a sértéstől, erőszaktól és kizsákmányolástól, akaratunkat a másokéval megegyeztetni: mindenesetre, a szó durva értelmében, »jó« erkölccsé válhatik ez az emberek között, ha a szükséges föltételek megvannak (értve azok tényleges hasonlóságát és egymáshoz tartozandóságát, egy test erőmennyisége és értékazonossága dolgában). Ám ha

tovább vezetnék és *a társadalom alapelvevé* tennék ezt az elvet, nyomban annak bizonyulna, ami voltaképp: az élet *tagadására* törő akaratnak, a rombolás és hanyatlás elvének. A dolog mélyére kell itt hatolni és őrizkedni minden érzelgős gyöngeségtől: az élet *lényegében* kisajátítás, a gyöngébbek és idegenek megtámadása, leigázása, könyörtelen elnyomása, a magam formáinak másokra kényszerítése, tehát legalább is kizsákmányolás. (De mi célja folyvást ép azokat a szavakat használni, amikre ősidők óta a rágalmazó szándék bélyegét sütötték?) Az a test, melyben, föltételezésünk szerint, az egyének kölcsönös egyenlősége uralkodik - minden egészséges arisztokráciában így van - mindazt, amitől egyes tagjai egymással szemben tartózkodnak, *más* testek ellen fordítja, ha eleven, nem pedig haldokló szervezet: a hatalom megtestesült akaratának kell lennie, gyarapodnia, terjeszkednie, vonzania, felülemelkednie kell, - nem erkölcsös vagy erkölcstelen okokból, hanem mert *él*, s az élet maga ép hatalomra törő akarat. Ám a közönséges európai lélek sehol se lázad föl annyira a tanítás ellen, mint ezen a ponton; mindenütt, tudományos ürügyek alatt, arról álmodoznak, hogyan lehetne a társadalom »kizsákmányoló jellegét« letörülni: - úgy hangzik ez, mintha olyan élet lehetőségét hirdetnék, mely minden szerves funkciótól őrizkednék. A »kizsákmányolás« nem a romlott, tökéletlen és kezdetleges társadalom jellemvonása, hanem az élet *lényegéhez* tartozik, melynek szerves alapfunkciója következménye a hatalomra törő akaratnak, mely maga az életakarat. - Lehet, hogy ez az *elmélet* újdonság, - ám valósággal minden történelem *őslénye*. Tessék ezt becsülettel bevallani!

131. (260.)

A földön eddig uralkodott vagy még uralkodó száz finom és durva erkölcs útjain vándorolván, úgy találtam, hogy bizonyos vonások rendszeres kapcsolatban állnak és térnek vissza: két főtipust fedeztem föl végül, amik egy főkülönbségre vezettek az *urak erkölcse* és a *rabszolgák erkölcse* között. Sietek hozzátenni, hogy minden magas és vegyes kultúrában történt kísérlet a két erkölcs megegyeztetésére, s nagy összeviesszaság, kölcsönös félreértés uralkodik köztük, gyakorta fordulnak elő egymás mellett - ugyanegy ember, ugyanegy lélek bensejében is. Az erkölcsi értékek megkülönböztetéseit vagy az uralkodó faj teremtette, a leigázott fajtól való különbözésének jóleső tudatában, - vagy pedig a sokfajta leigázott, függő rabszolga. Mikor a »jó« fogalmát az uralmon levők határozzák meg, a lélek büszke, fölemelő állapotai döntenek el a rangsort. Az előkelő ember különválasztja magától azokat a lényeket, kiken az ő büszke, fölemelő lelki állapotainak ellentéte fejeződik ki, s megveti őket. Tessék nyomban észrevenni, hogy az erkölcs ez első fajtájában a »jó« és »rossz« ellentéte »előkelőt« és »megvetendőt« jelent: - a »jó« és »gonosz« ellentéte más forrásból fakad. Megvetik a gyávát, az aggodalmaskodót, a kicsinyeskedőt, a haszonlesőt, megvetik az ingatag nézésű bizalmatlankodót, a maga-lealacsonyítót, azt az ebfajta embert, ki túri a bántalmazást, megvetik a hízelgő koldust, de mindenekfölött a hazugot: - minden arisztokrata szentül hiszi, hogy a durva népség hazug. »Mi igazmondók« - így nevezték magok az antik görög nemesek. Kézzelel fogható, hogy az erkölcsi értékjelölések előbb *emberekre* vonatkoztak, s csak utóbb alkalmazták őket *cselekedetekre*; vaskos tévedés tehát, ha az erkölcs történetírói ilyenfajta kérdésekből indulnak: »mi okból dicsérték a részvétből fakadó cselekvést?« Az előkelő emberfaj önmagát érzi az értékek meghatározójának, s nem szorul a más igazolására; ítélete így hangzik: »ami nekem árt, önmagában ártalmas«, s megszabván a dolgok becsét, *értékteremtőnek* tudja magát. Mindazt tiszteli, amit saját egyéniségében fölfedez: ez az erkölcsi öndicsőítés. Az előtérben a hatalom túlárado érzése áll, a nagy feszültség boldogsága, az ajándékozni vágyó dúsgazdagság tudata: - az előkelő ember is segíyezi a szerencsétlent, ám nem vagy nem csupán részvétből, inkább a hatalom fölöslege hajtja őt. Az előkelő ember a hatalom birtokosát tiszteli magában, azt, akinek önmaga fölött is van hatalma, aki tudja, mikor beszéljen, mikor hallgasson, s aki

örömmel szigorú és keményszívű önmagával szemben, tisztelvén a szigorúságot és keményszívűséget mindenkiben. »Kemény szívet adott nékem Wotan« - az ó-skandináv monda e szólása joggal fakadt egy büszke wikingi lélek mélyéből. Éppen arra büszke az ilyen ember, hogy nem részvétre termett, s a monda hőse hozzá is teszi: »Akinék fiatalon már nincs kemény szíve, annak sohasem is lesz.« A bátor és előkelő, ki így gondolkodik, legmesszibb távolodik amaz erkölctől, mely az erkölcsösség jelét ép a részvétben, az odaadásban, a »*désintéressement*«-ban látja. A nemes erkölcshez épúgy hozzátartozik a magamagában való hit, a magamagára való büszkeség, a »magamegtagadás« mély gyűlölete és kigunyolása, mint az együttérzés, a »melegszívűség« könnyed megvetése és kerülése. - Csak a hatalmasok *értik* a tiszteletadás művészetét, ez számukra a lelemény birodalma. Mély tisztelet az öregség és a hagyomány iránt - ez a kettős tisztelet minden jog alapja, - a hit és előítélet az ősök előnyére, az utódok hátrányára, tipikus vonása ez a hatalmasok erkölcsének; s ha másrészt a »modern eszmék« emberei szinte ösztönszerűen hisznek a »haladás«-ban és a »jövő«-ben, s mind kevésbé tisztelik az öregeket, már ezzel elárulják »eszméik« közönséges származását. Leginkább a jelenkor ízlését bántja az uralkodók ez erkölcsé és kínosan hat rá szigorú alaptétele, mely szerint az embernek csak a hozzá hasonlók iránt vannak kötelességei, s az alacsonyabb rangú, idegen lényekkel tetszése vagy szíve »akarata« szerint, mindenestre »felülemelkedvén a jó és gonosz világán« bánhatik: a részvét s más effajta érzés idetartozik. A nagy hála és nagy bosszú ereje és kötelessége - csupán a hozzá hasonlók iránt -, a bosszúállás finomsága, a barátság bonyolult fogalma, szükségét érezni az ellenségeknek (mintegy az irigység, veszekedés, dolyf indulatainak levezető csatornáiképp, - valójában azért, hogy az övéi iránt »jóbarát« lehessen): mindez tipikus vonása a nemes erkölcsnek, amely, mint mondtam, nem a »modern eszmék« erkölcsé, s így nehéz átérzeni, kiánsni és fölfedni. - Más-ként áll a dolog az erkölcs másik főtipusával, a *rabszolgák erkölcsével*. Ha leigázott, elnyomott, szenvedő, megkötött, ingatag és kimerült emberek moralizálni kezdenek, ugyan mi hasonlóság adódhatik erkölcsi értékeléseikben? Valószínűleg az ember egész helyzetének pesszimista szemmel nézése, talán az ember egész létének elítélése lesz az eredmény. A rabszolga gyanakodva nézi a hatalmasok erényeit: mindazt a »jót«, amit ők tisztelnek, kétellyel és *finom* bizalmatlansággal tekinti, - hinni szeretné, hogy a boldogság ott nem valódi. Előnyben részesíti és fénnel övezi azokat a tulajdonságokat, mik a szenvedők életén könnyebbíteni hivatottak: tisztelni kezdi a részvéteket, a jótékonyt, a melegszívűséget, a türelmet, szorgalmat, alázatot és szeretetreméltóságot -, leghasznosabb tulajdonságai ezek és szinte egyedüli eszközei arra, hogy az élet terhére elbírhassa. A rabszolgák erkölcsé lényegében a hasznosság erkölcsé. Íme a forrás, melyből a »jó« és »gonosz« híres ellentéte fakadt: - a gonoszság fogalmában a hatalom és veszedelem, a félelmetesség, finomság és erő jutnak kifejezésre és a megvetést nem engedik szóhoz jutni. A rabszolgák erkölcsé szerint tehát a »gonosz« félelmet fakaszt; holott az urak erkölcsé szerint ép az »jó«, ami félelmet kelt és akar kelteni, míg a »rossz« ember megvetésre méltó. Az ellentét még jobban kiélesedik, mikor a rabszolgaerkölcs értelme szerint való »jó« emberen a megvetés - talán könnyed és jóakaró - lehellete érzik: hiszen a rabszolgagondolkodásmód értelmében a jó ember föltétlenül *veszélytelen*: kedélyes, könnyen megtéveszthető, talán kissé ostoba is, szóval »*bon homme*«. Ott, ahol a rabszolgák erkölcsé jut uralomra, a nyelv hajlandóságot mutat rá, hogy közelebb hozza egymáshoz a »jó« és »ostobaság« kifejezéseit. - Alapvető különbség végül, hogy a *szabadság* utáni vágy, a szabadságérzés finomságai, a boldogság ösztöne époly szükségképp tartozik a rabszolgák erkölcséhez, amily szükségképp a rajongó tisztelet és odaadás művésze rendez tünete az arisztokrata gondolkodásmódnak és értékelésnek. - Minden további magyarázat nélkül megérthető ebből, miért okvetlenül előkelő származású a szerelmi *szenvedély* (Európa e speciális vonása): ismeretes, hogy a provencei trubadurok találmánya ez, a »*gai saber*« ama nagyszerű teremtő embereié, kiknek Európa oly sokat köszönhet, - talán önmagát is.

132. (265.)

Kockáztatva, hogy ártatlan füleket megbotránkoztatok, kijelentem: az önzés az előkelő lélek lényegéhez tartozik, értvén rajta azt a rendíthetetlen hitet, hogy olyan lényeknek, minők »mi vagyunk«, egyéb lények természettől alárendelvék és fölállozandók. Az önzésnek ezt a tényét az előkelő lélek aggodalom nélkül állapítja meg magában, s nem érez benne semmi kényszert és önkényt, sőt ellenkezőleg: a dolgok őstörvényében gyökeredzőnek tekinti. Ha nevet akarna neki adni, azt mondaná: »ez a megtestesült igazságosság«. Elismeri, kezdetben habozván, hogy vannak vele egyenlő jogúak; mihelyt tisztába jut ezzel a rangkérdéssel, a hozzá hasonlók és egyenlőjogúak között a szégyen és szelid tiszteletérzés ugyanakkora biztonságával mozog, mellyel önmagával szemben él, - a csillagok veleszületett égi mechanikája szerint. Önzéséhez *hozzátartozik* finomsága és körültekintése a hozzá hasonlókkal való érintkezésben (a csillagok mind ilyen önzők): *magamagát* tiszteli bennük és a nekik átengedett jogokban, nem kételkedik abban, hogy a kölcsönös tisztelet és jog, mint a társadalmi érintkezés *lényege*, a dolgok természetes állapotához tartozik. Az előkelő lélek a kölcsönösség ama szenvedélyes ösztönénél fogva ad és vesz, mely legmélyéből fakad. A »kegy« fogalmának *inter pares* semmi értelme; finom művészet lehet ugyan, felülről jövő ajándékokat szívesen fogadni és szomjuhozni, ám az előkelő lélek nem termett ilyesmire. Önzése nem engedi: általában nem szívesen tekint »föl«, - inkább egyenletesen, lassan *maga elé*, vagy lefelé: - *fönn a magasban érzi magát*.

133. (270.)

A szellemi dölyf és undor, mely elfog mindenkit ki mélyen szenvedett - szinte attól függ a rangsor, *mily mélyen* tudnak emberek szenvedni, - ama rettentő bizonyosság, mely egész lényét átítatja és színezi, hogy szenvedései révén *többet tud*, akár a legbölcsebbek, megismervén sok messzi borzalmas világot, amikről »*ti* mitsem tudtok«, - a Szenvedőnek ez a hallgatag szellemi dölyfe, a Megismerés választottjának, a »Beavatott«-nak, a majdnem Fölállozottnak ez a büszkesége ezer álruha szükségét érzi, hogy védekezhessék a tolakodó részvét, s általában minden ellen, ami fájalmával nem egyenrangú. A mély szenvedés nemesít és különválaszt. Egyik legfinomabb álruhája az epikureizmus és az ízlés fitogtatott bátorsága, mely könnyen veszi a szenvedést és védekezik minden mély szomorúság ellen. Sok »víg ember« arra használja vidámságát, hogy félreértsék őt: - félre *akarnak* értetni. Van tudományos ember«, aki azért merül a tudományba, mert vidám külsőt ad, mert a tudományosság arra vall, hogy az ember felületes: - *szándékosan* teszi, annak vakmerő szabad szellemek, akik szeretnék elrejteni és letagadni, hogy büszke szívük gyógyíthatatlanul összetört (Hamlet cinizmusa, Galiani abbé esete); s az örület maga gyakorta csupán egy végzetes, túlságos mély Megismerés álcája. - Amiből következik, hogy a finom ember lényegéhez tartozik az »álarc tisztelete«, s hogy ott, ahol nem helyénvaló, hagyjon fel a lélektani érdeklődéssel.

134. (272.)

Az előkelőség jelei: sohasem gondolni arra, hogy saját kötelességünket mindenki kötelességévé súlyesszük; önnön felelősségünket senkire átruházni, senkivel megosztani; előjogainkat s azok gyakorlását *kötelességeink közé* sorolni.

135. (273.)

A nagyratörő ember mindenkit, aki útjába akad, vagy eszköznek, vagy késleltető akadálnak - vagy pillanatnyi nyugvóágnak tekint. Az ő sajátos hatalmas *jósága* embertársai iránt csak úgy lehetséges, ha már följutott magaslatára és uralkodik. Türelmetlensége s az a tudat, hogy addig szakadatlan színjátszásra van ítélve - a harc se több komédiánál, mert eszköz lévén, elrejti a célt, - megrontja minden kapcsolatát: az ilyenfajta ember ismeri a magányt, az egyedüllét nagy bosszuságát.

136. (274.)

A várakozók problémája. - Véletlen, kiszámíthatatlan esélyektől függ, hogy a magasabb ember, kiben egy probléma megoldása szunnyad, idejekorán cselekedhessék, - hogy úgy mondjam: »kitörjék«. Általában nem történik meg ez, s a föld minden zugában ülnek várakozók, akik aligha sejtik, mire várnak, még kevésbé, hogy hiába várnak. Gyakorta későn érkezik az ébresztés szava, az a véletlen, mely megengedi a cselekvést, - mikor az ifjúságot, a cselekvés erejét immár megemésztette a várakozás; hányan vették észre ijedten, mikor »fölugrottak«, hogy tagjaik megmerevedtek és szellemük eltompult! »Késő« - mormogják, elvesztvén önbizalmukat és hasznavetetlenekké válván mindörökre. - A lángész birodalmában tán nem kivétel, de szabály a kéz nélkül született Raffael«, legtágabb értelmében használva ezt a szólást? - Talán nem is oly ritka a lángész: ám ritka az ötszáz kéz, mikre szüksége van, hogy a »*Καιρός*«-t az »alkalmas időt« meglódíthassa és a véletlent üstökön ragadhassa!

137. (275.)

Aki nem *akarja* észrevenni egy ember nagyságát, annál élesebben keresi azt, ami alacsony és felületes rajta, - s ezzel magamagát árulja el.

138. (278.)

- Bolyongó, ki vagy? Látom, hogy gúny és szeretet nélkül, kifürkészhetetlen szemmel haladsz utadon; nedves és bánatos vagy, mint a horgony, mely eredménytelenül kutatván ezer mélységben - vajjon mit kereshetett odalent? - újra fölszínre került; kebledből nem fakad sóhaj, ajkad undort rejt, kezéd már alig bír mozogni: ki vagy? mit cselekedtél? Pihenj itt meg, ez a hely vendégbarátsággal fogad bárkit, - jer, üdülj fel! Bárki vagy: mit parancsolsz most? Mi üdíthetne fel? Nevezd meg: följánlom neked mindenem! - »Üdülés? Pihenés? Oh kíváncsi halandó, mit fecsegsz itt össze! De kérlek adj - « Mit? Mit? Beszélj! - »Adj még egy álarcot! Új álarcot!«

139. (279.)

A mély szomorúság emberei elárulják, ha boldogok, úgy ragadják meg a boldogságot, mintha csupa féltékenységből meg akarnák fojtani, - oh jól tudják, hogy elszalad!

140. (280.)

»Rossz jel! Hogyan? Ez az ember - hátrál?« - Úgy van! Ám nem értitek őt, ha panaszkodtok miatta? Hátrál, - mert nagy ugrásra készül -

141. (283.)

Az önuralom finom és előkelő bizonyítéka mindig csak azt dicsérni, ha egyáltalán dicsérni akarunk, amivel *nem* egyezünk meg: - ha dicsérni akarnók azt, amivel megegyezünk, önmagunkat dicsérnők, ami ízléstelen dolog. - Ez az önuralom persze gyönyörű alkalom arra, hogy folyvást *félreértessünk*. Hogy az ízlés és erkölcs e valóságos fényűzését megengedhessük magunknak, nem szabad együgyű szellemek között élnünk, hanem oly emberek közt, kiknek félreértései és tévedései finomságukkal még vidámítanak, - különben kegyetlenül bűnhődünk! - »Ez az ember dicsér engem: *tehát* igazat ad nekem« - ez az ostoba következtetés féléletét megrontja a hozzánk hasonló remetéknél, mert a nyakunkra hozza, barátságunkba csempészi a szamarakat.

142. (284.)

Nagy, büszke hidegvérrel élni; mindig az erkölcs világán túl. - Önkényesen bánni a szenvedélyekkel, csak órákra engedni nekik hatalmat; rájuk *ülni*, mint a lovakra, vagy mint a szamarakra: - mert otobaságukat épúgy föl kell használni, mint tüzes voltukat. Megőrizni háromszáz felületességet; a fekete szemüveget is, mert van eset, mikor senkinek se szabad szemünkbe látnia, még kevésbé »okaink« közé. Cimborának választani az udvariasságot, ezt bűnös, vidám fickót. Uralkodni négy erény: bátorság, belátás, együttérzés, magány erényei fölött. Mert ránk nézve erény a magány is, mint a tisztaság finom hajlama, mely sejteti, hogy az ember és ember közti - »társadalmi« - érintkezés mily ekerülhetetlen piszkot rejt. Minden közösség valahol valakit - »közönséges«-sé tesz.

143. (285.)

A legnagyobb eseményeket és gondolatokat (a legnagyobb gondolatok a legnagyobb események) legkésőbb értik meg: a velük egykorú nemzedékek *nem élik át* ez eseményeket, - csak mellettük élnek. Olyasmi történik itt, mint a csillagok birodalmában. A legtávolabbi csillagok fénye legkésőbb éri az ember szemét: s amíg belé nem hatol, az ember *tagadni* szokta - a csillagok létezését. »Hány évszázad kell egy-egy szellemnek, hogy megértsék?« - Ez is mérték, ez is alkalmas arra, hogy rangsort teremtsen - szellemek és csillagok között.

144. (287.)

- Mi előkelő? Mit jelent ma nekünk az »előkelőség« szava? Mivel árulja magát el, miről lehet fölismerni az előkelő embert a kezdődő tömeguralom sötét égboltozatán, mely láthatatlanná, ólmossá tesz mindent? - Nem cselekedetek igazolják őt, - a cselekedetek mindig bonyolultak, mindig kifürkészhetetlenek -; de »művei« sem. Művészek és tudósok közt elég olyan akad, aki műveiben elárulja, hogy mély vágyakozással törekszik az előkelőségre: ám az előkelőségnek ez a szükséglete alapján különbözik az előkelő lélek szükségleteitől, s ép fogyatkozásuknak vészes, ékesszózó jele. Nem a mű, hanem a *hit* itt a döntő, a hit állapítja meg a rangsort, s egy régi vallási formulát új, mélyebb jelentésében használván: az előkelő lélek önnön bizonyossága tehát olyasmi, amit hasztalan kutatnál, nem találnád meg, de talán el se veszíthetni. - *Az előkelő lélek magamagát tiszteli.*

145. (292.)

A filozófus olyan ember, aki folyvást rendkívüli dolgokat él át, lát, hall, gyanít, remél, álmodik; akit saját gondolatai mintha kívülről, fölülről és alulról, *belőle* fakadt események és villámlások módjára érnének; aki talán maga is új villámoktól terhes viharfelleg; végzetes ember, akit szakadatlan dübörgés, titokzatos zaj vesz körül. Oh a filozófus! Ember, aki gyakorta elszalad önmagától, gyakorta megijed önmagától, - de sokkal kíváncsibb, semmint folyton újra »vissza ne térne« önmagához.

146. (296.)

Írott, festett gondolatim, oh mivé lettetek! Nemrég még tarka, boszus ifjak voltatok, telve tüskével, titkos fűszerrel, hogy prüszkölnöm és kacagnom kellett! - És most? Újszerűségtek immár elpárolgott, néhányatok, félek, igazsággá készül vedleni: már is oly halhatatlan, szívettépően igaz, unalmas külsejük van! Hát volt-e valaha máskép? Minő dolgokat írunk és festünk le mi, a kínai ecset mandarinjai, kik megörökítjük a *leírható* dolgokat; mi az, amihez ecsetünk hozzányúlhat? - Oh, mindig csak a hervadó, szagavesztett dolgok! Mindig csak elvonuló, kimerült viharok, megsárgult kései érzések! Mindig csak halálrarepült madarak, miket kézzel lehet megfogni - a *mi* kezünkkel! Csupán szárnyaszegett, fáradt és korhadt dolgokat örökítünk meg! Csupán *alkonyotok* számára vannak színeim, írott és festett gondolataim, sok tarka, ragyogó színem: sárga, barna, zöld és piros, - ámde ki fogja bennetek meglátni a hajnalt, magányom csodás, hirtelen szikráit, ti egykori szeretett - *gonosz* gondolataim!

JEGYZET.

Nietzsche »Jenseits von Gut und Böse« című művét 1885. nyarán Sils-Maria-ban (Felső-Engadin) kezdte írni és a rákövetkező télen Nizzában fejezte be. A hozzácsatolt költemény »*Aus hohen Bergen*«, mely a fordításból több aforizmával együtt kimaradt, már 1884-ben keletkezett. A mű első ízben 1886 júliusában jelent meg Lipcsében, s azóta több kiadást ért. Franciára Henri *Albert* fordította (Paris, a »*Mercure de France*« kiadása, utoljára 1903-ban, negyedszer.) Megjelent olasz, orosz és lengyel fordításban is.

A filozófus összes műveinek három különféle kiadása közül legajánlatosabb az 1906-ban készült »*Taschen-Ausgabe*« 10 kötetben (darabonként fűzve 4 márka), mely Nietzsche *hagyatékát* is egységesebben hozza mint a megelőző kiadások.

A *Nietzschéről* szóló rengeteg irodalomból a következő művek érdemelnek elsősorban figyelmet:

Henri *Lichtenberger*: La philosophie de Nietzsche. Paris, Alcan, 10-ik kiadás 1907.

Alfred *Fouillée*: Nietzsche et l'immoralisme. Paris, Alcan, 1905.

Eugène de *Roberty*: La philosophie de Nietzsche. Paris, Alcan, 1903.

Aloys *Riehl*: Nietzsche als Künstler und Denker. Frommann, Stuttgart (több kiadást ért, gyönyörűen megírt tanulmány).

Raoul *Richter*: Nietzsche, sein Leben und sein Werk. Leipzig, Dürr, 1903. (Tudományos tekintetben eddig legjobban sikerült összefoglalása és méltatása a filozófus tanainak.)

Eugène Heinrich *Schmitt*: Nietzsche an der Grenzscheide zweier Weltalter. Jena, Diederichs. (A legszebb, legtanulságosabb Nietzsche-essayk egyike).

Arthur *Drews*: Nietzsche. Heidelberg, Winter.

K. *Joël*: Nietzsche und die Romantik. Jena, Diederichs.

Francesco *Orestano*: Le idee fondamentali di Fed. Nietzsche. Palermo, Reber.

Magyarul eddig mindössze *Wildner* Ödöntől jelent meg nagyobb Nietzsche-tanulmány: »Nietzsche romantikus korszaka« (Budapest, Politzer) címen. Egyetemi előadásában több félétven át *Alexander* Bernát foglalkozott behatóan a filozófus egyéniségével. - Nietzsche összes műveiből szemelvényes magyar kiadást ezidőszerint a »Filozófiai írók Tára«-nak *Fülep* Lajos készít.